T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEDENSEL ENGELLİ BİREYLERİN DİN EĞİTİMİ İHTİYAÇLARININ VE BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ

EDA ÇİM

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi İslam MUSAYEV
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ

KASTAMONU-2026

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Eda ÇİM

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEDENSEL ENGELLİ BİREYLERİN DİN EĞİTİMİ İHTİYAÇLARININ VE BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ

EDA ÇİM

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ İSLAM MUSAYEV

Bedensel engellilik, bireyin fiziksel hareketliliğinin yanı sıra manevi dünyasını ve dini bilgiye erişimini etkileyen çok boyutlu bir durumdur. Bu durum, bireylerin manevi destek ve din eğitimi süreçlerine katılımını temel bir ihtiyaç haline getirmektedir. Bu gerçeklerden hareketle ele aldığımız araştırmanın amacı; bedensel engelli bireylerin din eğitimi süreçlerindeki temel ihtiyaçlarını, karşılaştıkları fiziksel engelleri ve beklentilerini kendi deneyimlerinden hareketle kapsamlı bir şekilde analiz etmektir. Araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve model olarak durum çalışması benimsenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu; ortopedik ve görme engeli bulunan 20 katılımcı oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış olup verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

Araştırma bulguları, engelli bireylerin din eğitimine erişiminde fiziksel ve kurumsal sorunlarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca din eğitimini yalnızca teorik bilgi edinme süreci olarak değil, hayatı anlamlandırma ve sağlık sorunlarıyla başa çıkmada dayanıklılığı güçlendirme mekanizması olarak gördüklerini göstermektedir. Din eğitimi, bireylerin engellilik durumlarını "imtihan" olgusuyla kabul etmelerine ve yaşama tutunma motivasyonlarını artırmalarına katkı sunmaktadır. Ancak ibadet alanlarındaki mimari yetersizlikler, ulaşım kısıtlılıkları, teknolojik ve basılı materyal eksikliği ile kurumsal farkındalık düzeyindeki sınırlılıklar, hizmete erişimi zorlaştıran temel unsurlar olarak saptanmıştır. Sonuç olarak, din eğitimi hizmetlerinin hak temelli bir yaklaşımla, bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanmış kapsayıcı bir yapıya kavuşturulması gerektiği görülmektedir. Bu doğrultuda; fiziksel erişilebilirliğin sağlanması, dijital eğitim imkânlarının genişletilmesi, engel gruplarına yönelik özgün materyal tasarımı ve din görevlilerinin engellilik farkındalığına yönelik mesleki gelişimlerinin desteklenmesi öncelikli çözüm önerileri olarak sunulmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Din Eğitimi, Bedensel Engellilik, Manevi Destek, Kapsayıcılık, Erişilebilirlik.

Haziran 2026, 103 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

INVESTIGATION OF THE RELIGIOUS EDUCATION NEEDS AND EXPECTATIONS OF INDIVIDUALS WITH PHYSICAL DISABILITIES

EDA ÇİM

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. İSLAM MUSAYEV

Physical disability is a multidimensional condition that affects not only an individual's physical mobility but also their spiritual world and access to religious knowledge. This condition makes individuals' participation in spiritual support and religious education processes a fundamental need. Based on these realities, the purpose of this study is to comprehensively analyze the fundamental needs, physical barriers, and expectations of individuals with physical disabilities in religious education processes through their own experiences. The study was conducted within the framework of the qualitative research method, and a case study model was adopted. The study group consists of 20 participants with orthopedic and visual impairments. Data were collected through a semi-structured interview form developed by the researcher, and the content analysis technique was utilized for data analysis.

Research findings reveal that individuals with disabilities face physical and institutional problems in accessing religious education. Furthermore, they demonstrate that these individuals view religious education not merely as a process of acquiring theoretical knowledge, but as a mechanism for finding meaning in life and strengthening resilience in coping with health problems. Religious education contributes to individuals' acceptance of their disability status through the concept of "trial" (imtihan) and increases their motivation to hold onto life. However, architectural inadequacies in places of worship, transportation limitations, a lack of technological and printed materials, and limited levels of institutional awareness were identified as the primary factors hindering access to services. Consequently, it is observed that religious education services need to be transformed into an inclusive structure tailored to individual needs through a rights-based approach. In this direction, ensuring physical accessibility, expanding digital education opportunities, designing specialized materials for specific disability groups, and supporting the professional development of religious officials regarding disability awareness are presented as priority solution proposals.

KEYWORDS: Religious Education, Physical Disability, Spiritual Support, Inclusivity, Accessibility.

June 2026, 103 Page

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlık süreci, akademik bir çalışmanın ötesinde, engelli bireylerle bir araya gelerek hayata farklı pencerelerden bakmayı öğrendiğim çok kıymetli bir yolculuk olmuştur. Çalışmamın her aşamasında engin bilgisi, sabrı ve vizyonuyla beni yönlendiren, akademik disipliniyle bana yol gösteren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İslam Musayev'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecinde kıymetli vakitlerini ayırarak bu çalışmanın gerçekleştirilmesini sağlayan ve deneyimlerini benimle paylaşan tüm katılımcılara; danışmanlıkları ve yapıcı eleştirileriyle çalışmaya katkı sağlayan saygıdeğer hocalarıma ve her zaman yanımda olan sevgili arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, bu uzun ve zahmetli süreçte sabırları ve bitmek bilmeyen destekleriyle motivasyon kaynağım olan, sevgilerini her daim hissettiğim kıymetli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Eda ÇİM

Kastamonu, 2026

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ ..... **ix**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **x**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xi**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Araştırmanın Problemi 2
1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi 4
2. KURAMSAL ÇERÇEVE **7**
2.1 Engellilik Kavramı 7
2.1.1 Engellilik Kavramının Tarihsel Gelişimi 7
2.1.2 Tıbbi, Sosyal ve Biyopsikososyal Modellerin Karşılaştırılması 10
2.1.3 Dünya Sağlık Örgütü (ICF) Sınıflandırması ve Bütüncül Yaklaşım 13
2.1.4 Engellilik Deneyiminde İşlevsellik ve Çok Boyutlu Katılım İlişkisi 14
2.2 Engelli Birey Kimdir? 16
2.2.1 Engelli Bireye Hukuki ve Hak Temelli Yaklaşım 17
2.2.2 Engelliliğin Sosyoekonomik ve Kültürel Bağlamı 19
2.2.3 Ayrımcılık, Damgalama ve Kapsayıcılık Sorunları 21
2.3 Bedensel Engellilik Nedir? 23
2.3.1 Bedensel Engelliliğin Tanımı ve Temel Özellikleri 23
2.3.2 Bedensel Engelliliğin Nedenleri 25
2.3.3 Bedensel Engelliliğin Günlük Yaşama Etkileri 29
2.4 Eğitim Ortamlarında Bedensel Engellilik 33
2.5 Bedensel Engelli Bireylerde Din Eğitimi İhtiyacı 38
2.6 Türkiye'de Bedensel Engellilere Yönelik Din Eğitimi 40
3. YÖNTEM **45**
3.1 Katılımcılar 45
3.2 Verilerin Analizi 46
3.3 Geçerlik ve Güvenirlik 48
3.3.1 İnandırıcılık (İç Geçerlik) 48
3.3.2 Aktarılabilirlik (Dış Geçerlik) 48
3.3.3 Tutarlılık (Güvenirlik) 48
3.3.4 Teyit Edilebilirlik (Nesnellik) 49
3.4 Araştırmacının Konumu 49
4. BULGULAR **51**
4.1 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimine Ulaşmadaki Karşılaştıkları Zorluklara Yönelik Bulgular 51

4.2 Sunulan Din Eğitimi Hizmetinin Bedensel Engelli Bireyler İçin Yeterlik Düzeyine İlişkin Bulgular 54
4.3 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimi Materyalleri İhtiyaçlarına Yönelik Bulgular 57
4.4 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimi Materyallerine Erişim İhtiyaçlarına Yönelik Bulgular 60
4.5 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitiminden Beklentilerinin Karşılanma Durumuna Yönelik Bulgular 62
4.6 Din ve Din Eğitiminin Bedensel Engelli Bireyler İçin Anlamı 67
4.7 Tema Haritaları 73
5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER 78
5.1 Tartışma 78
5.2 Sonuç ve Öneriler 85
5.2.1 Engelli Bireylere Yönelik Öneriler 88
5.2.2 İlgili Kurumlara Yönelik Öneriler 89
5.2.3 Materyal Üreticilerine Yönelik Öneriler 91
5.2.4 Gelecek Araştırmacılara Yönelik Öneriler 93
KAYNAKLAR 96
EKLER 100
EK A Veri Toplama Aracı 101
EK B Etik Kurul Raporu 103

ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 4.1 Engel türü ve tema/alt tema akış diyagramı (Nehir grafiği) 74
Şekil 4.2 Engel türüne göre tema dağılımı..... 75
Şekil 4.3 Engel türü ve tema katılımcı yoğunluk ısı haritası 76
Şekil 4.4 Engel türüne göre tema yoğunluğu-radar grafiği..... 77

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 Katılımcıların demografik özellikleri 45
Tablo 3.2 Tema-alt tema-kategori yapısına örnek 48
Tablo 4.1 Din eğitimine erişim-fiziksel erişim engelleri teması 51
Tablo 4.2 Din eğitiminin yeterliliği-kurumsal hizmet yeterliliği teması 54
Tablo 4.3 Materyal yeterliliği teması 57
Tablo 4.4 Materyallere erişim koşulları teması 60
Tablo 4.5 Beklentiler ve öneriler teması 63
Tablo 4.6 Destekleyici düzenlemeler teması 65
Tablo 4.7 Maneviyat ve psikolojik destek teması 68
Tablo 4.8 Kimlik ve anlam arayışı teması 70
Tablo 4.9 Engel türü ile öne çıkan temalar arasındaki ilişki 73

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

ASHB : Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
BEP : Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı
BM : Birleşmiş Milletler
COVID-19 : Koronavirüs Hastalığı 2019
CRPD : Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB : Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
EHK : Engelliler Hakkında Kanun
ICF : Uluslararası İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Sınıflaması
KHK : Kanun Hükmünde Kararname
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
WHO : Dünya Sağlık Örgütü

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar tarihsel süreçte toplumsal yaşam, engelli bireylerin toplumun var olan ve var olmaya devam eden ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ortak yaşam alanında, bireyin içsel huzurunu sağlayan temel unsurlardan biri de din ve inanç ihtiyacıdır. İnsanın varlığındaki anlam arayışının bir yansıması olan din eğitimi; sadece bilgi aktarımı değil, varlığını anlamlandırma hususunda bir zemin oluşturmaktır. Engelli birey, varoluşsal anlamlandırma sürecinde içinde bulunduğu sağlık durumunu kabullenme ve işlevsel kısıtlılıklardan kaynaklanan yetersizlik hissini aşma çabasında olduğu öngörülmektedir. Bu nedenle din eğitimi ihtiyacının karşılanmaması bireyde derin varoluşsal anlamlandırma krizine ve psikolojik bunalımlara neden olabilir.

Engelli bireyler; neden kendisinde sağlık sorunlarının mevcut olduğunu, Allah'ın imtihan olarak mı yoksa ilahi ceza olarak mı engellilik olgusunu kendisine verdiğini, Allah'ın rahman, rahim, adalet gibi sıfatlarıyla yaşadıkları durumun tezatlığını sorgulayarak zaman zaman içinden çıkılması zor sorularla baş başa kalmaktadırlar. Aynı zamanda topluma karşı aidiyet duygularının zayıflaması, acizlik hissinin kuvvetlenmesi karşısında dayanacak bir güç arayışına girmektedirler. Fiziki kısıtlılıkların yarattığı olumsuz duyguları anlamlandıracak en üst olgu inançtır. Bu sebeple din eğitimi ihtiyaçlarının karşılanması önemlidir. Engelli bireylerin Allah inancına bağlı olarak umutlarını diri tutmak ve toplumsal hayatta sağlıklı ilişkiler geliştirmelerini sağlamak gerekmektedir.

Bedensel engelli bireylerin din eğitimi alanındaki ihtiyaçlarının doğru karşılanabilmesi bu konunun doğrudan muhatabı olan bireylerin yaşadıkları gerçekliği tespit etmekle mümkündür. Bu sebeple kuramsal çalışmalardan ziyade saha verilerine dayalı çalışma yapılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), engelli bireylerle ilgili çeşitli dernekler, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) din eğitimi, manevi danışmanlık gibi alanlarda hizmet vermektedir. Verilen bu hizmetlerin bedensel engelli bireyler açısından; yeterli olup olmadığı, din eğitiminin gerekliliği, din

eğitimindeki yetersizlikler ve önerileri tespit etmek için bu çalışmada bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacı incelenmiştir.

1.1 Araştırmanın Problemi

Engellilik kavramı modern literatürde toplumsal, kültürel ve çevresel boyutları olan çok katmanlı bir durum olarak ele alınmaktadır. Tarih boyunca farklı şekillerde tanımlanan engellilik, günümüzde biyopsikososyal bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bu yaklaşım, engelliliğin çevresel düzenlemeler, sosyal destek mekanizmaları ve kültürel algıların bireyin yaşamına yön verdiğini vurgulamaktadır (Başkonak, 2016). Bedensel engellilik ise hareket, duruş ve fiziksel işlevlerde kalıcı sınırlılıklar yaratan durumları ifade etmektedir. Bu sınırlılıklar bireylerin eğitim, istihdam, sosyal hayat ve manevi destek süreçlerinde önemli engeller oluşturabilmektedir. Güncel eğitim ve sosyal politika literatürü, engelli bireylerin tam katılımı için çevresel düzenlemeler, bireyselleştirilmiş destekler ve hak temelli uygulamaların önemini sürekli vurgulamaktadır (Durna ve Coşkun, 2020).

Türkiye'de engellilik kavramı tarihsel olarak hayır odaklı bir yaklaşımdan hak temelli bir anlayışa doğru dönüşmüş ve bu yönde yer edinmiştir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, bu alanda en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile eğitim, erişilebilirlik, istihdam ve sosyal hayata katılım konularında engelli bireylerin hakları açık bir biçimde tanımlanmaktadır (Başkonak, 2016). Ancak bedensel engelli bireylerin eğitim ortamlarına erişiminde, özellikle din eğitimi alanında uygulama eksikliklerinin ve altyapı sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Fiziksel erişilebilirlik, uygun materyal geliştirme ve bireyselleştirilmiş öğretim stratejileri, birçok kurumda yeterli düzeye ulaşamamaktadır (Yücel, 2021).

Din eğitimi, bireylerin manevi gelişimlerini destekleyen ve toplumsal aidiyetlerini güçlendiren önemli bir eğitim alanıdır. Bedensel engelli bireyler bu süreçte fiziksel erişim sorunları, uygun materyal eksikliği ve sınırlı öğretim desteği gibi pek çok engelle karşılaşmaktadır. Pekcan (2022) çalışmasında, ortopedik engelli çocuklara sahip ebeveynlerin, çocuklarının din eğitimine erişimde mekânsal düzenlemelerin

yetersizliğini, öğretim yöntemlerinin farklı ihtiyaçlara uyarlanamamasını ve manevi destek eksikliğini önemli bir problem olarak gördüğünü belirtmektedir. Yüce (2022) ise; işitme engelli bireylerin din hizmetlerine erişiminde iletişim desteği, altyapı eksiklikleri ve öğretim materyali sorunlarının ön planda olduğunu tespit etmektedir. Benzer biçimde bedensel engelliler için yapılan çalışmalarda, sınıf düzenlemelerinin yetersizliği ve erişilebilirlik eksikliği önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır (Güngör, 2023).

Literatürde bedensel engelli bireylerin din eğitimine yönelik ihtiyaçları konu edinen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Orhan (2025) işitme engelli bireylerin dini başa çıkma yöntemlerini inceleyerek manevi desteğin ruhsal uyumda önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Güngör (2023) çalışmasında, ortopedik engellilerde dini başa çıkmanın psikolojik dayanıklılığı güçlendirdiğini ve eğitim ortamlarının bu ihtiyaca cevap verecek şekilde düzenlenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak Türkiye'de bedensel engelli bireylerin din eğitimi süreçlerine ilişkin kapsayıcı uygulamaların, müfredat uyarlamalarının ve destekleyici öğretim materyallerinin yeterince incelenmediği görülmektedir (Pekcan, 2022).

Din hizmetlerine erişimde fiziksel ve pedagojik engellerin varlığı Yücel (2021) ve Yüce (2022)'nin yaptığı çalışmalarda açıkça ortaya konulmaktadır. Pekcan (2022)'da yaptığı araştırmada ailelerin beklentilerini analiz ederken, eğitimin fiziksel erişilebilirlikten ziyade pedagojik uyarlamalar ve psiko sosyal destekle bütünleşmesi gerektiğini önermektedir. Akbulut (2024) yaptığı analizde ise Avusturya'daki uygulamalardan hareketle İslam din derslerinin engelli bireylerin farklı ihtiyaçlarına göre nasıl uyarlanabileceğine dair örnekler sunmaktadır. Bu tür uluslararası deneyimler, Türkiye'de din eğitiminin bedensel engelliler için nasıl daha kapsayıcı hâle getirilebileceğine yönelik önemli fikirler sunmaktadır.

Mevcut literatür incelendiğinde, bedensel engelli bireylerin eğitim süreçlerinde genel erişilebilirlik sorunlarına dikkat çekildiği; ancak özel olarak din eğitimi boyutuna odaklanan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Dini bilgiye erişim, ibadet uygulamalarının öğrenimi, manevi danışmanlık desteği ve bireysel uyarlama yöntemleri gibi başlıklar mevcut araştırmalarda yeterince bireysel olarak

detaylandırılmamıştır. Eğitim kurumlarının müfredat uyarlaması, öğretmenlerin özel ihtiyaçlara ilişkin mesleki yeterlilikleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların erişilebilirlik politikaları konusunda kapsamlı ve güncel veriler bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacının gerekliliğini kapsamlı biçimde incelemek, mevcut uygulamalardaki eksiklikleri ortaya koymak ve hak temelli bir yaklaşımla öneriler geliştirmektir. Çalışmamızdaki ana problemimiz "Bedensel engelli bireylerin din eğitimindeki temel ihtiyaçları nelerdir?" sorusudur. Araştırmanın temel çerçevesinde aşağıdaki hususlar alt problemler olarak ele alınmıştır.

1. Bedensel engelli bireylerin din eğitimine ulaşmada karşılaştıkları zorluklar nelerdir?

2. Bedensel engelli bireyler sunulan din eğitimi hizmetlerini yeterli buluyor mu?

3. Bedensel engelli bireyler din eğitimi için materyalleri yeterli buluyor mu?

4. Bedensel engelli bireyler din eğitimi için gerekli olan materyallere ulaşabiliyor mu?

5. Bedensel engelli bireylerin din eğitiminden beklentilerini karşılama hususunda gerekli kurum ve kişiler yeterli midir?

1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacını incelemek ve bu bireylerin dini bilgi edinme, manevi gelişim ve ibadet hayatına katılım süreçlerinde karşılaştıkları engelleri ortaya koymaktır. Çalışmaya görme engelli bireylerin yanı sıra işlevde kısıtlılık yaşayan altı katılımcı da dâhil edilmiştir. Böylece işlevsel kısıtlılık yaşayan farklı engel gruplarındaki kişilerin de deneyimlerinin karşılaştırılmasına imkân sağlanmıştır. Günümüzde engellilik, bireyin eğitim, sosyal yaşam ve manevi alanlardaki deneyimlerini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de son yıllarda engelli bireylerin eğitime erişimini kolaylaştırmaya yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler

yapılmakta, özel eğitim hizmetleri çeşitlenmektedir. Din eğitimi söz konusu olduğunda ise bedensel engelli bireyler için uygulamaların erişilebilirlik ve içerik bakımından yeterince geliştirilmediği görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen bazı projelere rağmen, engelli bireylerin bu hizmetlere erişiminde fiziksel mekân yetersizliği, uygun materyal eksikliği, iletişim sorunları ve program uyarlama ihtiyacı gibi engeller varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda farklı engel gruplarındaki bireylerin dini ihtiyaçlarının anlaşılması ve erişilebilir eğitim modellerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Çalışma, mevcut uygulamaların yeterliliğini sorgulamakta ve engelli bireylerin manevi destek ile din eğitimi konusundaki beklentilerini doğrudan bedensel engelli bireyler açısından görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'de engellilik üzerine yapılan çalışmaların çoğunun yasal düzenlemeler, erişilebilirlik önlemleri ve genel eğitim politikaları çerçevesinde yürütüldüğü görülmektedir. Ancak bedensel engelli bireylerin bireysel deneyimlerini ve din eğitimi bağlamındaki ihtiyaçlarını doğrudan ele alan çalışmaların az olduğu dikkat çekmektedir. Din eğitimi, bireylerin manevi destek bulmasına ve sosyal hayata daha güçlü bir şekilde katılmasına katkı sunmaktadır. Bu nedenle engelli bireylerin din eğitimi süreçlerindeki beklentilerini anlamaya yönelik araştırmaların önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma, özellikle bireysel deneyimlerinin eksik kaldığı noktaya odaklanarak planlanmıştır. Bedensel engelli bireylerin din eğitimine nasıl ulaştıkları, bu süreçte ne gibi güçlüklerle karşılaştıkları ve mevcut eğitim hizmetlerinden hangi yönlerde faydalanabildikleri, aldıkları hizmet yeterli mi gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Araştırma sürecinde bireylerle yüz yüze iletişim kurulmuş ve ses kayıtları alınmıştır. Böylece deneyimler doğrudan dinlenmiştir.

Türkiye'de 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın özel eğitim düzenlemeleri, engelli bireylerin eğitime erişimi için yasal bir çerçeve oluşturmaktadır. Ancak din eğitimi bağlamında hâlen fiziksel erişim, öğretim materyallerinin çeşitliliği ve içerik uyarlaması gibi alanlarda eksiklikler yaşandığı görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu eksikliklerin sahadan gelen bireysel

gözlemlerle daha somut şekilde ortaya konulmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Din eğitimi alanındaki uygulamaların geliştirilmesine, engelli bireylerin manevi ihtiyaçlarının daha doğru ve somut anlaşılmasına yönelik bir zemin oluşturulması planlanmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Engellilik Kavramı

Bu bölümde, engellilik kavramının tarihsel süreçteki dönüşümü; tıbbi, sosyal ve biyopsikososyal modellerin bakış açıları ele alınarak analiz edilmiştir. Engelliliğin bireysel bir eksiklik olarak görüldüğü geleneksel anlayıştan, çevresel ve toplumsal engelleri ön plana çıkaran daha kapsayıcı yaklaşıma geçiş süreci ele alınmıştır.

Çalışmanın bu kısmında vurgulandığı üzere, engelli bireyin toplumsal katılımı; mekânsal erişilebilirlik, iletişimsel uyarlamalar ve yasal güvencelerin ötesinde, derin bir psikososyal boyuta sahiptir. Kendilik algısının onarılması, akran mentorluğu ve manevi danışmanlık gibi mekanizmaların, bireyin katılım motivasyonunu artıran temel dinamikler olduğu görülmüştür. Türkiye bağlamında 5378 sayılı Kanun ile kurumsallaşan hak temelli yaklaşım, din eğitimi hizmetlerinin de kapsayıcı bir kimlik kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak engellilik; tıbbi müdahale, sosyal düzenleme ve manevi desteğin eşgüdüm içinde yürütüldüğü bütüncül bir sistem içerisinde ele alındığında, bireyin toplumsal uyumu ve yaşam kalitesi en üst düzeye çıkarılabilmektedir.

2.1.1 Engellilik Kavramının Tarihsel Gelişimi

Engellilik kavramı insanlık tarihi boyunca farklı biçimlerde tanımlanmakta ve toplumların değer sistemlerine göre değişmektedir. İlk çağlarda engellilik doğaüstü güçlerle açıklanmakta, kimi kültürlerde ilahi bir uyarı ya da sınav olarak kabul edilmektedir. Antik Yunan döneminde bedensel farklılıklar çoğunlukla sosyal yaşamdan dışlanma nedeni olarak görülmekte, üretime katılamayan bireyler ikinci sınıf yurttaş konumuna indirgenmektedir. Orta Çağ boyunca dini inançların etkisiyle engelli bireyler bazen korunmakta bazen de toplumdan tecrit edilmektedir. Modern dönemde tıbbın gelişmesiyle birlikte engellilik bedensel veya zihinsel bir yetersizlik olarak sınıflandırılmakta ve bireysel bir sağlık sorunu şeklinde ele alınmaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte üretim kapasitesine önem veren bir anlayışın yaygınlaşması, bedensel farklılığı ekonomik sistem açısından dezavantajlı bir durum

olarak tanımlamaktadır. Bu değişim, sosyal politika kavramının da ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Pargament vd. (1998) bu dönemde engelliliğin giderek bireysel bir eksiklikten toplumsal bir meseleye doğru yöneldiğini vurgulamaktadır. Günümüzde hak temelli anlayışın gelişmesinde insan hakları hareketlerinin yükselmesinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Pargament vd., 1998).

Sanayi Devrimi sonrasında tıp ve rehabilitasyon alanında yaşanan ilerlemeler engelliliğin tedavi edilebilir ya da en azından işlevsel hale getirilebilir bir durum olarak değerlendirilmesine olanak vermiştir. Buna karşın sosyal dışlanma ve ayrımcı tutumlar uzun süre varlığını sürdürmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok sayıda bireyin savaş yaralanmaları sonucu sakat kalması, devletlerin engellilere yönelik sosyal politikalar geliştirmesine neden olmaktadır. Koenig vd. (1998) yılında ki araştırmasında savaş sonrası dönemde rehabilitasyon merkezlerinin ve sosyal destek sistemlerinin güçlenmesinin, toplumsal iyileşme çabalarının bir parçası olduğunu ifade etmektedirler. Bu süreçte uluslararası belgelerde engellilerin ayrımcılıktan korunmasına ilişkin hükümler yer almakta ve hak temelli bir bakış açısı güç kazandığı görülmektedir. (Koenig vd., 1998).

1950'li ve 1960'lı yıllarda engellilik hareketleri ortaya çıkmaya başlamış ve tıbbi modelin bireyi eksiklik üzerinden tanımlayan sınırlı yaklaşımına eleştirel bir tutum gelişmiştir. Sosyal model bu dönemde yükselmekte ve engelliliği kişisel bir yetersizlik değil, toplumsal yapıların yarattığı bir kısıtlama olarak açıklamaktadır. Kroll vd. (2006) çalışmaların da bu yaklaşımın, toplumsal engellerin bireylerin yaşam kalitesine olan etkisini öne çıkardığını vurgulamaktadırlar. Bu dönem aynı zamanda eğitim, istihdam ve kamu hizmetlerine erişimde eşitlik taleplerinin yükseldiği bir süreç olarak görülmektedir (Kroll vd., 2006).

1970'li yıllardan itibaren Birleşmiş Milletler' in öncülüğünde engellilik konusunda küresel politikalar geliştirilmiştir. 1981 yılı "Uluslararası Engelliler Yılı" olarak ilan edilmiş ve engelliliğin sosyal boyutuna dikkat çekilmiştir. Morrison vd. (2008) bu dönemde toplumların engelliliğe sosyal düzenlemeler ve erişilebilirlik önlemleri üzerinden yaklaşmaya başladığını araştırmalarında belirtmektedirler. Devletler bu

süreçte engellilerin sosyal yaşama katılımını destekleyen yasal düzenlemeler yapmıştır (Morrison vd., 2008).

1990'lı yıllar engellilik politikalarında uluslararası standartların oluştuğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler (BM), Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Standart Kuralları (1993) kabul ederek devletlerin politika geliştirme süreçlerine yön vermiştir. Bu dönemde özellikle eğitim hakkı, istihdam eşitliği ve kamu hizmetlerine erişim alanlarında önemli uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün geliştirdiği Uluslararası İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Sınıflaması (ICF) ise engelliliği bireysel, çevresel ve toplumsal faktörlerin etkileşimiyle açıklayan bütüncül bir çerçeve sunmaktadır (WHO, 2001).

ICF yaklaşımı engelliliğin çevresel faktörler ve toplumsal tutumların da belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu model, modern sosyal politikaların ve kapsayıcı eğitim uygulamalarının temelini oluşturmaktadır. ICF'nin engellilik anlayışında paradigmatik bir dönüşüm sağladığını, bedensel engelli bireylerin hak temelli bir perspektifle değerlendirilmesine imkân verdiğini görüyoruz. Günümüzde engellilik biyopsikososyal bir çerçevede ele alınmakta ve tıbbi bakım ile sosyal destek bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

Türkiye'de engellilik kavramı Osmanlı'dan günümüze önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Osmanlı döneminde engellilere daha çok vakıf ve hayır kurumları aracılığıyla destek sağlanırken Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte modern sağlık ve eğitim hizmetleri devreye girmektedir. Başkonak (2016)'da özellikle 1980 sonrası sosyal devlet anlayışının güçlenmesiyle engellilik alanında yasal düzenlemelerin hız kazandığını belirtmektedir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ise hak temelli yaklaşımın Türkiye'de kurumsallaşmasında dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir (Başkonak, 2016). Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler engelli bireylerin eğitim ve sosyal yaşama katılımını kolaylaştırmaktadır. Gürer ve Kaya (2023) bu teknolojilerin din eğitimi başta olmak üzere bireylere eğitim süreçlerinde erişilebilirlik sağladığını ve bireylerin sosyal hayata daha etkin katılmasına destek verdiğini çalışmalarında vurgulamaktadırlar.

Modern toplumlarda engellilik algısı yetersizlikten ziyade katılım ve engelli bireylerin potansiyeli üzerinden şekillenmektedir (Gürer ve Kaya, 2023).

Güncel yaklaşım engelliliği bireyin tıbbi durumunun ötesine taşıyarak toplumsal ve çevresel boyutlarıyla birlikte değerlendirmektedir. Pargament vd. (2001) de ki çalışmalarında bu anlayışın engelli bireylerin eğitim, istihdam ve sosyal yaşamda eşit haklarla varlığını sürdürmesini desteklediğini ifade etmektedirler. Engellilik kavramı günümüzde dinamik, bütüncül ve insan haklarına dayalı bir kavram olarak kabul edilmektedir (Pargament vd., 2001).

2.1.2 Tıbbi, Sosyal ve Biyopsikososyal Modellerin Karşılaştırılması

Tıbbi model, engelliliği beden ya da zihindeki işlev kaybını sadece klinik bir durum olarak yorumlamaktadır. Tedavisi için işlev kaybının giderilmesi ile fiziksel olarak iyileştirme anlayışını benimser. Tarihsel olarak sanayileşme ile beraber ortaya çıkan standart işgücü ihtiyacı, tanılayıcı ve düzeltici uygulamaların kurumsallaşmasına sebep olmuştur. Pargament vd. (1998)'de yaptıkları çalışma da modern kurum mantığının iyilik hâlini biyomedikal düzelme ile özdeşleştirdiğini vurgulamaktadırlar. Yani iyilik hâli yalnızca fiziksel boyutla sınırlandırılmıştır. Eğitim düzleminde ayrı kurumlara yönlendirme, performans odaklı ölçme ve rapora dayalı yerleştirme yaygınlaşmakta; erişilebilirlik gibi çevresel sorumluluklar ikincil konuma konulmakta, toplumsal düzenleme ihtiyacının gözetilmesi arka planda kalmaktadır (Koenig vd., 1998).

Sosyal model engellilik deneyimini fiziksel çevre, hukuk ve tutum kalıplarının bir bütünü olarak ele almakta ve temel olarak engellilik kavramını bireyin bedeninden çıkararak kamusal düzenlemelere yani sosyal yaşama taşımaktadır. Kentsel tasarım, bilgiye erişim ve ayrımcılıkla mücadele başlıkları bu yaklaşımda belirleyici hâle gelmektedir. Kroll vd. (2006) yaptıkları çalışmada birincil koruyucu hizmetlere erişimde mimari gibi fiziksel, önyargılar gibi tutumsal engellerin etkisini nitel verilerle görünür kılmaktadır yargısında bulunmaktadırlar. Din eğitimi bağlamında cami ve kurs mekânlarının düzeni, işaret dili ile iletişim, içerik uyarlaması ve zaman esnekliği gibi düzenlemeler katılımı artıran temel unsurlar hâline gelmekte, sahadaki

uygulamacılar hak temelli katılıma öncelik veren çalışma ilkelerini benimsemektedir (Gürer ve Kaya, 2023). Engellilik kavramını tıbbi modelde olduğu gibi sadece bedensel olarak sınırlandırmak ya da sosyal modelin çevresel faktörleri temel alarak, kavramın beden sağlığı kısmını göz ardı etmesi kavramın manasını sınırlandırmaktadır.

Biyopiskososyal model yaklaşımlar arasında engellilik kavramını en kapsamlı açıklayanıdır. Bu model bireyin sağlık durumunu, psikolojik uyumunu ve çevresel koşullarını birleştirerek açıklama yapmaktadır. Koşulları ilgilendiren alanları ayrı olarak değil bir bütünün parçası olarak değerlendirir. Dolayısıyla engelli birey hakkındaki karar süreçlerinde çok boyutlu bakış açısı sağlamaktadır. Bireyi tüm yönleri ve koşullarıyla inceleyerek değerlendirmesi; danışan, aile ve kurumlar arasında kurulan koordinasyon öğrenme ve işlevsellik kazanımlarını da daha kalıcı hale getirmektedir. Engelli bireylere hizmet sunarken din eğitimi hizmeti de dahil olmak üzere insanı etkileyen tüm faktörleri ele almalıyız. Daud vd. (2013) baş etme stratejileri ile ilgili çalışmaları cinsiyete bağlı farklılıkların ve aile dinamiklerinin hizmet kullanımını etkilediğini göstermektedirler. Din eğitiminde manevi danışmanlık, akran desteği ve erişilebilir materyal tasarımı aynı planın öğeleri olarak düşünülmekte, ölçme-değerlendirme çıktıları yalnız klinik düzelmeye değil katılım düzeyine yani sürece de odaklanmaktadır (WHO, 2001; Pargament, 2011). Ayrıca engelli bireylerin bu süreçte yaşadıkları stres ve başvurdukları başa çıkma stratejilerinin belirlenmesi, bu bütüncül eğitim planının verimliliği açısından kritik öneme sahiptir (Riaz ve Anwar, 2023).

Modellerin gelişim sürecini incelediğimizde, sağlık hizmeti alanında bireye tıbbi müdahalenin yanı sıra bireyin yaşam kalitesini artıran bütüncül bir yaklaşıma geçiş olduğunu görüyoruz. Bireyin yaşam kalitesini artırmak manevi yönüyle de desteklenmesi anlamına gelmektedir. Manevi danışmanlık ve dinî başa çıkma süreçlerine yönelik saha bulguları, biyopsikososyal modelin psikososyal boyutunu somut verilerle desteklemektedir. Yani manevi destek seçenek değil gerekliliği ifade etmektedir. Engelli bireylerin günlük yaşam deneyimlerinde karşılaştıkları olumsuzluklarla başa çıkma sürecinde meydana gelen anlam inşası**,** şükür ve ümit gibi temalar; psikolojik dayanıklılık ve toplumsal uyum göstergeleriyle doğrudan

ilişkilendirilmektedir. Pargament vd. (2011), Brief RCOPE (Dini Başa Çıkma Ölçeği Kısa Formu) aracılığıyla maneviyat boyutunun program tasarımına ölçülebilir bir değişken olarak dâhil edilebileceğini ortaya koymaktadırlar. Bu bağlamda klinik, eğitsel ve manevi desteğin bütünleştirilmesi; kronik rahatsızlığı olan yetişkinlerin öğrenme motivasyonlarını ve sürece katılımlarını güçlendirmekte, uzun vadeli rehabilitasyon sonuçlarında anlamlı iyileşmeler sağlamaktadır (Gencer, 2019). Biyopsikososyal modelin sunduğu bu kapsayıcı bakış açısı, güncel politika ve program tasarımlarında kendini çok boyutlu bir uygulama alanı olarak göstermektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda; sağlık hizmetleri sadece klinik tedaviyle sınırlı kalmayıp psikososyal destek ve aile eğitimini de kapsayacak şekilde genişletilmekte; eğitim süreçlerinde ise bireyselleştirilmiş hedefler ile destekleyici teknolojiler arasında birbirini tamamlayıcı tutum görülmektedir. Toplumsal alanda ise ulaşım imkanlarından ibadet mekânlarına, dijital içeriklerden sosyal alanlara kadar her türlü erişilebilirlik ihtiyacı, artık sadece bir tercih değil, hukuki denetimlerle güvence altına alınan temel bir hak olarak kabul edilmektedir. Dünyada kabul gören bu temel yaklaşımlar sonucunda, Türkiye'de mevzuat ve uygulama süreçlerinde biyopsikososyal yaklaşım her geçen gün daha çok referans alınmaktadır. Özel eğitim hizmetleri, destek eğitim odaları, rehberlik ve yardımcı teknoloji politikaları kurumlar arası eşgüdüm ile yürütülmektedir. Başkonak (2016) çalışmasında işitme engelli lise mezunu gruplarında din eğitimi hizmetinin güçlüklerini ayrıntılarıyla ele almış ve iletişimsel erişilebilirlik ile ilgili uyarlamaların öğrenme çıktılarını olumlu etkilediğini belirtmektedir. Diyanet ve MEB bünyesinde erişilebilirlik denetimleri, materyal sadeleştirme, altyazı-işaret dili desteği, mekânsal düzenlemeler gibi faktörler dinî öğrenme ve uygulama sürekliliğini artıran kalıcı ve devamlı uygulamalara dönüşme hususunda katkı sağlamaktadır (Durna ve Coşkun, 2020).

İbadet mekânları ve kurs alanlarında biyopsikososyal model anlayışı gereği erişilebilirlik standartları giderek daha görünür hâle gelmektedir. Rampa eğimi, kapı genişlikleri, mekânsal düzen, oturma planı, tekerlekli sandalye dolaşım alanı ve görsel-işitsel destek sistemleri gibi unsurlar, bedensel engelli bireylerin katılımındaki sürekliliği belirleyen somut göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Tezcan (2007), Kur'ân'ın bedensel engelliliğe yaklaşımını ele alarak ibadetlerde esneklik ve kolaylaştırıcı uygulamaların kavramsal dayanaklarını tartışmakta, bu düzenlemelerin

bireyin dinî yaşama dâhil olmasını desteklediğini vurgulamaktadır. Din eğitiminde gönüllü eğitmenlerin özel ihtiyaçlara yönelik bilinçlendirilmesi, akran rehberliğinin güçlendirilmesi ve yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içinde imkânlar ölçüsünde çözümler geliştirmesi önemli bir destek mekanizması oluşturmaktadır. Dijital erişilebilirlik ilkeleri doğrultusunda hazırlanan çevrimiçi kurslar, uzaktan eğitim imkânı sağlayan platformlar ve çevrimiçi sohbet platformları, mekânsal engelleri azaltarak bedensel engelli bireylerin din eğitimine daha kolay ulaşabilmesini mümkün kılmaktadır (Ünal, 2018). Erişilebilirlik standartların artması özellikle bedensel engelli bireyler için çok önemlidir bununla birlikte sunulan din eğitimi hizmetinin içeriğinin de bazen bedensel engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik düzenlenmesi, biyopsikososyal modelin kapsayıcı yaklaşımı açısından gereklidir.

2.1.3 Dünya Sağlık Örgütü (ICF) Sınıflandırması ve Bütüncül Yaklaşım

Engellilik; bireyin beden işlevleri, gündelik hayatı, sosyal yaşama ne kadar katılabildiği yani çevresi ve kişisel faktörlerin birbiriyle nasıl etkileşime girdiği gibi pek çok boyutu içinde ele alınmaktadır. ICF (Uluslararası İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Sınıflandırması) tam da bu bütüncül yaklaşımı benimsemektedir. Bu sistemde engellilik tek başına bir hastalık ya da "kusur olarak değil; bireyin günlük hayatta neler yapabildiği ve toplumsal rollerini ne ölçüde yapabildiği üzerinden değerlendirilmektedir. Pargament vd. (2001) bu bakış açısının bireyin iyilik hâliyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda bireyin anlam arayışı ve içsel huzuru; eğitim, danışmanlık ve bakım hizmetlerinin yapılandırılmasında merkeze alınması gereken temel unsurlar olarak görülmektedir.

ICF'nin sunduğu ortak dil; sağlık, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında çalışan uzmanların aynı zeminde bir araya gelmesini sağlamaktadır. Bu sayede farklı alanların uzmanları artık aynı terminolojiyi kullanarak iletişim kurabilmektedir. Böylece bireyle ilgili kararlar, kişisel izlenimlerin ötesine geçerek somut verilere ve ölçülebilir bulgulara dayandırılmaktadır. Kroll vd. (2006) belirttiği gibi, bu iş birliği çevresel engellerin doğru tespit edilmesine imkân tanımaktadır. Çevresel engellerin bu şekilde net belirlenmesi ise bireye uygun ve kaliteli bir bakım planının oluşturulmasında temel dayanak noktası haline gelmektedir.

Din eğitimi açısından bakıldığında, ICF'nin bu kapsayıcı yaklaşımı olumlu açıdan önemli bir fark oluşturmaktadır. Bu sayede din eğitimi, sadece teorik bir ders olmaktan çıkıp kişiye özel bir rehberlik sürecine dönüşmektedir. Özkan (2024), program tasarımının üç temel eksende şekillendiğini çalışmasında vurgulamaktadır; etkinlik odaklı hedefler, çevresel düzenlemeler ve kişisel faktörler. Bu eksenler doğrultusunda, bireyin fiziksel durumuna göre ibadetler ve ibadet mekânları bireyin özel gereksinimlerine göre yeniden ele alınır. Burada başarı ölçütü ezberlenen bilgiden ziyade, o bilginin günlük hayata ne kadar katkı sağladığı ile ilgilidir. Cami veya kurs mekânları erişilebilir hale getirilirken; kullanılan teknoloji, iletişim dili ve yöntemler de bireyin ihtiyacına göre şekillenmektedir. Durna (2020)'nın da belirttiği gibi; sade dil, işaret dili ve esnek içerik tasarımı gibi unsurlar, bu katılım odaklı yaklaşımla tam bir uyum içindedir. Din eğitimindeki bu yapısal dönüşüm bireyin motivasyonu ve zorluklarla başa çıkma stratejileri gibi kişisel faktörlerin manevi danışmanlık planına dâhil edilmesiyle bütüncül bir nitelik kazanacaktır.

Türkiye bağlamında 5378 sayılı Kanun, engelliliği topluma katılım eksikliği temelinde ele alarak ICF'nin bakış açısının hukuki karşılığını oluşturmaktadır. Ulusal tanımların ICF ile uyumlanması, yalnızca raporlama süreçlerini değil, veri toplama ve kamu denetimi kapasitesini de güçlendirmektedir. Kurum düzeyinde elde edilen bu nitelikli veriler dijital sistemlere aktarıldığında; devletin ekonomi, istihdam ve eğitim alanındaki planları gerçek ve yerinde ihtiyaçlara dayandırılmaktadır. Sonuç olarak üniversiteler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının eşgüdüm içinde çalışması; din eğitimi hizmetlerini doğrudan hizmetin verildiği bireylerin deneyimine dayanan, bilimsel ve denetlenebilir bir zemine oturtmaktadır (Başkonak, 2021).

2.1.4 Engellilik Deneyiminde İşlevsellik ve Çok Boyutlu Katılım İlişkisi

Engellilik bireyin günlük yaşam etkinliklerini sürdürme, toplumsal rollerini yerine getirme ve sosyal bütünleşmeye katılma kapasitesini doğrudan etkilemektedir. İşlevsellik kavramı kişinin hareket etme, öğrenme, üretken olma ve sosyal ilişkiler geliştirme düzeyini ifade etmekte, sağlık durumuyla birlikte çevresel ve tutumsal faktörlerden de etkilenmektedir. Pargament vd. (1998) bireylerin yaşam doyumunda anlam arayışının ve başa çıkma biçimlerinin önemli rol oynadığını vurgulamaktadır.

Fiziksel erişim, sosyal destek ağları ve ayrımcılığı önleyen yasal düzenlemeler iyileştirildiğinde bireyin işlevselliği artmakta, yaşam kalitesi yükselmektedir (Kroll vd., 2006).

Toplumsal katılım, bireyin aktif ve anlamlı roller üstlenebilmesiyle ölçülmektedir. Morrison vd. (2008) işlevselliği artıran çevresel düzenlemelerin eğitimden istihdama kadar pek çok alanda katılımı güçlendirdiğini belirtmektedir. Din eğitimi bağlamında katılım, ibadet mekânlarının erişilebilirliği, işitsel ve görsel desteklerin sağlanması ve manevi rehberlik hizmetlerinin kapsayıcı hâle getirilmesiyle doğrudan ilişkili hâle gelmektedir. Başkonak (2021) işitme engelli bireylerin din eğitiminde karşılaştığı zorlukların büyük ölçüde iletişim ve erişim eksikliğinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Kapsayıcı hizmet planıyla bireyin katılımını en üst düzeye çıkarılmalıdır. Bunu sağlamak için bütüncül yaklaşımla hizmet planı tasarlanmalıdır. Bu sürecin ilk aşamasını oluşturan mekânsal düzenlemeler; yalnızca rampa ve geniş kapı geçişleri gibi fiziksel erişimi değil, aynı zamanda oturma planı gibi özel gereksinimlere karşılık veren bireyin işlevselliğini artırıcı unsurları da içermektedir. Sürecin ikinci ayağı olan iletişim erişilebilirliği kapsamında ise işaret dili, altyazı desteği, basitleştirilmiş metinler ve görsel materyaller kullanılarak bilginin herkes için ulaşılabilir olması hedeflenmektedir. Zaman ve içerik uyarlamaları aracılığıyla; kademeli eğitim modülleri, çevrim içi erişim imkânları ve esnek programlama seçenekleri sunularak hizmetin bireyin özel ihtiyaçlarına ve yaşam biçimine tam uyum sağlamasıyla yine bireyin işlevselliğinin artması beklenir. Bu hususta Tezcan (2007) Kur'an'ın bedensel olarak farklılık yaşayan bireylere yönelik kapsayıcı yaklaşımını inceleyerek ibadet uygulamalarının esnekleştirilmesinin önemine işaret etmektedir. Manevi danışmanlık süreçleri anlam bulma, şükür ve umut gibi kavramlar üzerinden psikososyal dayanıklılığı güçlendirmekte, bu durum bireyin hem dinî pratiklere hem de sosyal hayata katılımını desteklemektedir (Pargament vd., 2011).

Psikososyal destek mekanizmaları, bireyin sahip olduğu potansiyel işlevsellik ile toplumsal hayattaki katılımı arasındaki boşluğu dolduran önemli bir köprü görevi görmektedir. Bu sürecin en kritik halkalarından birini, bireyin kendi varoluşuna ve

yetkinliklerine dair geliştirdiği kendilik algısı oluşturmaktadır. Engellilik deneyimiyle birlikte zaman zaman zedelenebilen bu algı; manevi danışmanlık ve dinî başa çıkma stratejileri aracılığıyla yeniden onarılmaktadır. Bireyin kendini sadece destek alan bir konumdan çıkarıp toplumun etkin bir öğesi olarak görmesini sağlayan bu içsel dönüşüm, sosyal etkileşimlere katılım motivasyonunu doğrudan artırmaktadır. Bu bağlamda, dindarlık ile öznel iyi oluş arasındaki güçlü bağ, engelli bireylerin hayata tutunma gücünü ve psikolojik dayanıklılığını desteklemektedir. Bu içsel güçlenme süreci, dış dünyada akran mentorluğu gibi sosyal araçlarla somut bir zemine oturmaktadır. Benzer yaşam deneyimlerine sahip bireylerin sunduğu rehberlik ve paylaşımlar, engelli birey için hem duygusal bir güven alanı oluşturmakta hem de zorluklarla başa çıkma noktasında ilham verici bir model sunmaktadır. Durna (2020) da engellilik alanındaki dinî sosyalleşme süreçlerini incelediği çalışmasında, bu tür toplum destekli ağların ve akran rehberliği sistemlerinin, rehabilitasyon ve toplumsal entegrasyon süreçlerinin sürdürülebilirliğini sağlayan en önemli psikososyal mekanizmalar arasında yer aldığını vurgulamaktadır.

Türkiye'de 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, bahsettiğimiz bireysel ve sosyal gelişim süreçlerini yasal bir güvenceye kavuşturarak erişilebilirlik ve hak temelli katılım anlayışını güçlendirmektedir. Başkonak (2016), söz konusu yasal çerçevenin engelli bireylerin eğitime, ibadete ve sosyal yaşama katılımını kolaylaştırdığını; özellikle din eğitimi alanındaki altyapı ve materyal düzenlemelerini ciddi oranda hızlandırdığını aktarmaktadır. Günümüzde yerel yönetimlerin erişilebilirlik projeleri, kamu kurumlarının dijital platformları ve sivil toplum destekli eğitim programları, bireyin kendilik algısını destekleyen ve toplumsal aidiyet hissini güçlendiren kapsamlı bir sistem oluşturmaktadır (Ünal, 2018).

2.2 Engelli Birey Kimdir?

Bu başlık altında engelli birey kavramının çağdaş anlamı, hukuki çerçevesi, sosyal ve kültürel boyutları ile günlük yaşamda karşılaşılan ayrımcılık ve damgalama süreçleri ele alınacaktır. Öncelikle engelli bireyin yasal olarak nasıl tanımlandığı ve hak temelli yaklaşımın ulusal ve uluslararası belgeler aracılığıyla nasıl şekillendiği açıklanacaktır. Ardından sosyoekonomik ve kültürel faktörlerin engelli bireylerin yaşam

standartlarına, eğitim ve istihdam olanaklarına etkisi üzerinde durulacaktır. Son olarak ayrımcılık, damgalama ve kapsayıcılık konuları irdelenecek; toplumsal önyargılar, erişilebilirlik eksiklikleri, hak temelli politikaların uygulanma zorlukları ve dinî alan dâhil olmak üzere sosyal hayata katılımı sınırlayan engeller kapsamlı biçimde tartışılacaktır. Bu bölümde, engelli bireylerin insan hakları, toplumsal bütünleşme ve manevi ihtiyaçlar bağlamında çok boyutlu bir varlık olarak değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

2.2.1 Engelli Bireye Hukuki ve Hak Temelli Yaklaşım

Engellilik kavramının yasal tanımı uzun yıllar boyunca tıbbi ölçütlere dayanmakta iken günümüzde hak temelli bir çerçeveye taşınmaktadır. Geleneksel yaklaşımda engellilik; bedenin veya zihnin belirli bir işlevi yerine getirememesi ve bunun tıbbi raporla belgelenmesi üzerinden değerlendirilmektedir. İnsan hakları odaklı gelişmeler, bireyin toplumsal yaşama katılım düzeyini de esas alan bir anlayışa yönelmektedir. Pargament vd. (1998) uluslararası insan hakları söyleminin, engelliliği bireysel bir sorun olmaktan çıkarıp sosyal bir hak meselesine dönüştürdüğünü belirtmektedir. Türkiye'de bu dönüşümün hukuki dayanaklarından biri olan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit biçimde katılmasını garanti altına alan önemli bir yasal düzenleme niteliği taşımaktadır (Başkonak, 2016).

Modern hukuki düzenlemelerde engellilik, kişinin toplumsal yaşama katılımını sınırlandıran fiziksel, zihinsel, duyusal veya ruhsal farklılıkların bütününü içeren geniş bir kavram olarak kabul edilmektedir. Engelliliğin hukuki tanımında işlevselliğin merkeze alınması, sosyal politikaların dönüşümü için kritik bir önem taşımaktadır. Türkiye'de Engelli Sağlık Kurulu Raporları, kişinin günlük yaşam aktivitelerini yerine getirme düzeyi ve toplumsal katılım kapasitesi gözetilerek düzenlenmektedir (Durna ve Coşkun, 2020).

Hukuki tanımların hak temelli yaklaşım ile birleşmesi, engelli bireylerin eşit yurttaşlık hakkını pekiştirmektedir. Bu yaklaşım; ayrımcılığın önlenmesi, erişilebilirlik standartlarının geliştirilmesi ve sosyal hayata tam katılımın güvence altına alınmasını hedeflemektedir. Hak temelli yaklaşımın merkezinde yer alan temel ilkeler, engelli

bireyin toplumsal yaşamdaki konumunu pasif bir yardım alıcısından, aktif bir hak öznesine dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu sürecin ilk ve en önemli adımı olan ayrımcılığın önlenmesi, engellilik temelindeki her türlü dışlama, kısıtlama ve eşitsizliğin hem hukuki hem de sosyal düzlemde kesin bir dille yasaklanmasını ifade eder. Söz konusu yasal korumanın fiili bir karşılık bulabilmesi ise ancak erişilebilirlik ilkesinin hayata geçirilmesiyle mümkündür; bu da fiziksel, dijital ve sosyal alanların bireyin katılımını kısıtlamayacak şekilde yeniden düzenlenmesini zorunlu kılar. Bireyin eğitimden istihdama, siyasal süreçlerden sosyal etkileşimlere kadar her alanda varlık göstermesini sağlayan katılım hakkı, bu yapısal dönüşümün pratik bir sonucudur. Nihai hedef olan bağımsız yaşam ilkesi ise; bireyin kendi kararlarını özgürce verebildiği, ihtiyaç duyduğu sosyal destek mekanizmalarına zahmetsizce erişebildiği ve toplumsal bütünleşmenin onurlu bir parçası olduğu kapsamlı bir yaşam modelini güvence altına almaktadır.

Kroll vd. (2006) çalışmalarında hak temelli bakışın hizmetlere erişimi kolaylaştırdığını ve eşitlikçi politikaların uygulanabilirliğini artırdığını ortaya koyarak hak temelli yaklaşımı güçlendirmektedir yargısında bulunmuşlardır. Türkiye'deki kamu kurumları, engellilerin eğitim, sağlık ve istihdama erişimini destekleyen düzenlemeleri bu çerçevede geliştirmektedir (Ünal, 2018).

Türkiye'de engellilik kavramı tarihsel olarak yardım ve koruma ekseninden hak temelli bir çerçeveye evrilmektedir. Osmanlı döneminde vakıflar aracılığıyla barınma ve bakım desteği sağlanmakta iken Cumhuriyet'in ilk yıllarında tıp ve bakım temelli yaklaşımlar öne çıkmaktadır. 1973'te Millî Eğitim Temel Kanunu ile özel eğitim anayasal güvenceye kavuşmakta; 1997 tarihli 573 sayılı KHK bireyselleştirilmiş eğitim planları ve kaynaştırma uygulamaları için temel oluşturmaktadır. 2003'te İş Kanunu ile istihdam kotası getirilmekte, ardından 2005 tarihli 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun hak temelli yaklaşımın dönüm noktası hâline gelmektedir. 2009'da BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin onaylanması ile uluslararası insan hakları standartları iç hukukta referans alınmakta, 2013 değişiklikleri erişilebilirliği zorunlu kılmakta ve yaptırım gücü kazandırmaktadır. 2016'da kurulan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu**,** ayrımcılığa karşı yasal başvuru ve yaptırım yollarını güçlendirmektedir. Günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı,

erişilebilir materyaller, çevrim içi din eğitimi içerikleri ve destek hizmetleri geliştirerek hak temelli anlayışın eğitim ve manevi destek boyutunu pekiştirmektedir.

2.2.2 Engelliliğin Sosyoekonomik ve Kültürel Bağlamı

"Engellilik" deneyimi; çalışmamızın diğer bölümlerinde sözünü ettiğimiz gibi yalnızca biyolojik bir durum değildir. Diğer faktörlerden etkilendiği gibi sosyoekonomik koşullar ve kültürel değerlerle etkileşime girerek şekillenen bir süreçtir. Bu noktada gelir düzeyinin düşüklüğü, engelli bireyin bakım ve rehabilitasyon gibi temel hizmetlere erişimini kısıtlamanın ötesinde, ailenin sosyal katılım gücünü de tüketmektedir. Pargament vd. (2001), ekonomik kısıtlılıkların yarattığı bu baskının sosyal destek ağlarını zayıflattığını, dolayısıyla bireyin toplumsal hayata katılım motivasyonunu ve imkânlarını doğrudan sınırlandırdığını ifade etmektedir. Maddi imkânsızlıkların üzerine eklenen coğrafi sınırlılıklar ise bu dezavantajlı durumu daha olumsuz duruma sürüklemektedir. Nitekim Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, kırsal bölgelerde yaşayan engelli bireylerin, şehir merkezlerindeki akranlarına oranla hem kurumsal hizmetlere ulaşımda hem de yerel destek mekanizmalarına dahil olmada çok daha büyük yapısal engellerle karşılaştığını ortaya koymaktadır (Ünal, 2018). Bu durum, sosyoekonomik güçlüklerin coğrafi olarak sınırlılıklarla birleştiğinde engelli birey için toplumdan soyutlanma riskini beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Sosyoekonomik ve kültürel faktörler eğitim alanında da belirleyici rol oynamaktadır. Ekonomik imkânları sınırlı olan ailelerin çocukları, özel destek hizmetlerinden mahrum kalabilmekte ve bu durum uzun vadeli öğrenme kayıplarına yol açmaktadır. Kroll vd. (2006) sosyoekonomik dezavantajın engellilikte hizmete erişim üzerinde kritik etkiler yarattığını belirtmektedirler. Türkiye'de özellikle bedensel engelli öğrencilerin uzaktan din eğitimi kaynaklarına erişiminde maliyet ve teknik altyapı sorunları dikkat çekmektedir (Başkonak, 2021).

Kültürel değerler de engellilik algısının biçimlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bazı toplumlarda engellilik kader veya ilahi bir imtihan olarak yorumlanmakta, bu bakış hem destekleyici hem de dışlayıcı sonuçlar üretebilmektedir. Tezcan (2007)

Kur'an'ın engelliliğe yaklaşımını inceleyerek dini metinlerin kapsayıcı mesajlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Ancak bazı durumlarda ortaya çıkabilen kültürel önyargılar, engellilerin sosyal yaşama aktif katılımını zorlaştırabilmekte ve damgalanmayı güçlendirebilmektedir (Başkonak, 2016). İslam'ın engelliler ile ilgili bu konuda yaklaşımı oldukça olumlu ve toplumda bireyleri kapsayıcı biçimdedir.

Toplumsal algılar, engelli bireylerin sosyal ve manevi alanlarda nasıl karşılandığını da doğrudan etkilemektedir. Pargament vd. (1998) çalışmalarında, manevi destek ve dini toplulukların dayanışma potansiyelini vurgulamakta; ancak yanlış yorumlanan dini söylemlerin ve algıların bireyler üzerindeki damgalamayı ve dışlanmayı güçlendirebileceğini belirtmektedirler. Bu nedenle dini liderlerin ve kurumların, toplumda kapsayıcı bir bilinç oluşturulması adına kurumsal ve eğitsel programlar geliştirmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Morrison vd. (2008) yaptıkları çalışmada sosyoekonomik eşitsizliklerin sağlık ve eğitim çıktılarını doğrudan etkilediğini vurgulamaktadırlar. Türkiye'de din eğitimi kurumlarının ve sivil toplumun ekonomik engelleri aşmaya yönelik destek programları geliştirmesi bu bağlamda önem taşımaktadır (Ünal, 2018).

Sonuç olarak engellilik deneyimini şekillendiren sosyoekonomik ve kültürel boyutlar, bireyin toplumsal hayata dahil olma durumunu belirleyen çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Bu yapının ilk halkasını oluşturan eğitime erişim, ailenin gelir düzeyi ve yerleşim yerinin sunduğu fırsatlarla doğrudan ilişkiliyken; bu süreçteki aksamalar zincirleme olarak istihdam olanaklarını da kısıtlamaktadır. İş piyasasındaki ekonomik kaygıları ve yerleşik önyargılar, engelli bireyin ekonomik bağımsızlığını kazanmasının önünde ciddi bir bariyer oluşturmaktadır. Öte yandan, dini toplulukların sergilediği kapsayıcı ya da dışlayıcı tavırlar, bireyin manevi destek mekanizmalarına erişimini ve dolayısıyla sosyal bütünleşme sürecini derinden etkilemektedir. Tüm bu süreçlerin temelinde yer alan ekonomik kaynak yetersizliği ise sağlık hizmetlerine, bakım ve rehabilitasyon imkânlarına ulaşımı zorlaştırarak bireyin genel işlevselliğini ve yaşam kalitesini zayıflatan temel bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

2.2.3 Ayrımcılık, Damgalama ve Kapsayıcılık Sorunları

Engelli bireyler, farklı yaşam alanlarında açık ya da örtük ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Ayrımcılık eğitim, sağlık ve sosyal yaşam içerisinde görülmektedir. Kroll vd. (2006)'da yaptıkları araştırmada, erişim engelleri ve önyargıların hizmet kullanımını sınırladığını göstermektedir. Türkiye'de işitme ve görme engellilerin din eğitimine erişiminde materyal eksikliği ve iletişim bariyerleri ayrımcılığın görünür örnekleri arasındadır (Başkonak, 2021).

Damgalama, engelli bireylerin kimlik gelişimini ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyen bir süreç olarak ele alınmaktadır. Pargament vd. (1998) sosyal damgalamanın psikolojik dayanıklılığı azalttığını ve maneviyatı olumsuz etkileyebildiğini ifade etmektedir. Özellikle dini alanlarda ki yanlış yorumlanan söylemler, bireyin toplumdan dışlanmasına yol açabilmektedir. Bu hususta vurgulanması gereken husus söz konusu dışlayıcı tutumların dinin özünden değil, yanlış veya eksik yorumlamaktan kaynaklandığıdır. Tezcan (2007) çalışmasıyla bu durumu Kur'an'ın engelliliğe bakışını kapsayıcı bir perspektifle ele alarak damgalamanın dini metinlerden kaynaklanmadığını, kültürel ön yargılardan beslendiğini göstermiştir. Zaten dinin kendisinin engelli bireylere motivasyon sağladığını hatta dini yaklaşımların kapsayıcı olduğunu vurgulanmıştı.

Kapsayıcılık sorunları eğitim kurumlarından ibadet mekânlarına kadar farklı alanlarda kendini göstermektedir. Erişilebilirlik standartlarının eksikliği, dijital içeriklerin yetersizliği ve sosyal destek mekanizmalarının zayıflığı bu sorunun temel nedenleri arasındadır. Morrison vd. (2008) ortaya koydukları analizler neticesinde kapsayıcı tasarımların eksikliğinin toplumsal bütünleşme üzerinde kalıcı olumsuz etkiler yarattığını belirtmektedirler. Türkiye'de dini kurslar ve camilerde erişilebilirlik düzenlemelerinin eksikliği manevi katılımı sınırlandırmaktadır (Ünal, 2018).

Morrison vd. (2008) çalışmalarında, engelli bireylerin toplumsal katılımını artırmak için yalnızca fiziksel düzenlemelerin yeterli olmadığını, toplumdaki kökleşmiş tutum değişikliğinin de zorunlu olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu doğrultuda manevi danışmanlık uygulamaları, engelli bireylerin sosyal destek ağlarına entegrasyonunu

güçlendiren stratejik bir araç olarak öne çıkmakta ve dini topluluklar içerisinde kapsayıcı, dışlayıcı olmayan bir tutumun oluşmasında önemlidir.

Dinî bağlamda kapsayıcılık, ibadet mekânlarının erişilebilir hâle getirilmesi, eğitim materyallerinin farklı engel gruplarına uygun biçimde hazırlanması ve manevi destek programlarının bütün bireyleri kapsayacak şekilde tasarlanmasıyla güçlenmektedir. Başkonak (2016) yaptığı araştırmada yaygın din eğitiminde işitme engellilerin gereksinimlerini dikkate almayan programların damgalamayı pekiştirdiğini vurgulamaktadır. Tezcan (2007) de yaptığı analizler sonucunda ise Kur'an'ın merhamet ve adalet temelli yaklaşımının, dinî kurumlar için kapsayıcı uygulamaların teolojik dayanağını oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Kapsayıcılığın artırılması için yerel yönetimler, sivil toplum ve dini kurumlar arasında iş birliği önemlidir. Ünal (2018), bedensel engelli bireylerle gerçekleştirdiği saha çalışmasında; engellilerin sorunlarını aşmada toplumsal kurumlara, sosyal destek sistemlerine ve manevi değerlere yöneldiklerini belirterek, toplumsal duyarlılığın ve kapsayıcılığın artırılmasında kurumlar arası ortak adımların kritik rolünü vurgulamaktadır. Bu doğrultuda ekonomik destekler, fiziksel erişilebilirlik yatırımları ve tutum dönüşümünü hedefleyen programlar bir araya getirildiğinde, engelli bireylerin hem sosyal hem de manevi yaşamda görünürlüğü ve toplumsal entegrasyonu artmaktadır (Ünal, 2018).

Kısacası kapsayıcılığın artırılması, toplumdaki damgalama ve dışlayıcılık sorununun giderilmesi için çok yönlü bir iyileştirme sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sürecin ilk ve somut başlangıcı, kamu binalarının ve ibadet alanlarının herkesin kullanımına uygun hale getirilmesini sağlayan erişilebilirlik standartlarının sıkı bir şekilde denetlenmesidir. Fiziksel engellerin kaldırılmasıyla birlikte, bireylerle doğrudan iletişim kuran eğitimcilerin ve din görevlilerinin, önyargılardan arınmış ve kapsayıcı bir dil kullanma konusunda eğitilmesi büyük önem taşımaktadır. Toplumsal bilinci artırmak adına medya ve dini kurumlar aracılığıyla yürütülen farkındalık kampanyaları, engelliliğe yönelik yanlış algıların değişmesine katkı sağlayacaktır. Tüm bu adımların kalıcı ve caydırıcı olabilmesi için ise, ayrımcı uygulamalara karşı yasal yaptırımların etkin bir şekilde uygulanması ve hukuki denetimlerin

güçlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle hem fiziksel hem de zihinsel engellerin aşıldığı, daha adil bir sosyal düzenin kurulması hedeflenmektedir.

2.3 Bedensel Engellilik Nedir?

Bu başlık altında bedensel engellilik kavramının tanımı, temel özellikleri, nedenleri ve bireylerin yaşamı üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Öncelikle bedensel engelliliğin kavramsal çerçevesi ve tıp, sosyal bilimler ile eğitim literatüründe nasıl tanımlandığı açıklanacaktır. Daha sonra doğuştan gelen ve sonradan edinilen nedenler incelenerek bedensel engelliliğe yol açan genetik, gelişimsel, travmatik ve hastalık kaynaklı faktörler üzerinde durulacaktır. Bedensel engelliliğin günlük yaşama yansımaları; bağımsız hareket kabiliyeti, yardımcı teknolojilerin kullanımı, psikososyal uyum ve aile dinamikleri bağlamında değerlendirilecektir. Eğitim ortamlarındaki durum ise ayrı bir odak olarak ele alınacak; fiziksel erişilebilirlik, sınıf içi uyarlamalar, dijital öğrenme araçlarının kullanımı ve kapsayıcı eğitim ilkeleri ayrıntılandırılacaktır. Bu bölümde, bedensel engelliliğin bireyin sosyal, psikolojik ve manevi yaşamını etkileyen çok boyutlu bir durum olduğu vurgulanacak; özellikle din eğitimi ve manevi destek uygulamalarının bedensel engelli bireylerin hayata katılımı üzerindeki önemi tartışılacaktır.

2.3.1 Bedensel Engelliliğin Tanımı ve Temel Özellikleri

Bedensel engellilik; bireyin hareket kabiliyetini, kas-iskelet veya sinir sistemini etkileyerek günlük yaşam aktivitelerini bağımsız şekilde gerçekleştirmesini güçleştiren kalıcı ya da uzun süreli sınırlılıkları ifade etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), bu durumu yalnızca biyolojik bir yetersizlik olarak değil, bireyin sağlık durumu ile çevresel faktörler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak tanımlamaktadır (WHO, 2022). Benzer şekilde Türkiye'deki Engelliler Hakkında Kanun da bedensel engelliliği; doğuştan veya sonradan oluşan fizyolojik kayıplar neticesinde hareket kabiliyetinde meydana gelen kalıcı kısıtlılıklar olarak açıklar (Resmi Gazete, 2005). Bu sınırlılıklar, doğumdan itibaren var olabileceği gibi (Güngör, 2023); trafik kazaları, iş kazaları veya kronik hastalıklar gibi nedenlerle sonradan da meydana gelebilir (Ciminli vd., 2023).

Engellilik olgusunun literatürde farklı teorik modeller çerçevesinde ele alındığından bahsetmiştik. Kısaca tıbbi model, engelliliği tedavi edilmesi gereken biyolojik bir eksiklik olarak görürken Koenig vd. (1998); sosyal model, asıl engelin bireyin fiziksel kısıtlılığı değil, toplumdaki erişilebilirlik sorunları ve olumsuz tutumlar olduğunu savunmaktadır (Kroll vd., 2006). Günümüzde kabul gören biyopsikososyal model ise bu iki yaklaşımı birleştirerek; engelliliği hem biyolojik sınırlılıkların hem de psikososyal faktörlerin iç içe geçtiği bütüncül bir süreç olarak tanımlar (Morrison vd., 2008). Bu bütüncül bakış açısı, bireyin çok boyutlu kimliğinin ve aktif sosyal rollerinin toplum tarafından doğru kavranması açısından kritiktir. Zira engelli bireyin sadece pasif veya yardıma muhtaç bir birey olarak algılanması, birey olma niteliğinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda bedensel engelliliği tanımlarken bireyin tüm koşulları ve ihtiyaçları ele alınmalıdır. O halde bedensel engelliğin çok boyutlu bir kavram olma özelliği görülmektedir.

Bedensel engellilik, bireyin eğitimden istihdama, sosyal katılımdan dini yaşantıya kadar hayatının pek çok alanını doğrudan etkilemektedir (Kula, 2005). Özellikle eğitim hayatında; fiziksel mekânların uygunsuzluğu ve dijital öğrenme araçlarının yetersizliği ciddi bariyerler oluşturmaktadır (Doğu, 2017). Din eğitimi bağlamında ise görsel-işitsel materyallerin çeşitlendirilmesi ve cami, kurs gibi mekânların erişilebilir hale getirilmesi, bireylerin manevi yaşama katılımını güçlendirmektedir (Kayacı, 2023). Türkiye'de tarihsel süreçte dini ve ahlaki bir sorumluluk olarak görülen hayırseverlik temelli yaklaşım, günümüzde yerini hak temelli bir anlayışa bırakmıştır (Gürer ve Kaya, 2023). Bu dönüşüm, engelli bireylerin eşit yurttaşlar olarak toplumla bütünleşmesini ve manevi ihtiyaçlarının kapsayıcı hizmetlerle karşılanmasını zorunlu kılmaktadır.

Son olarak, bedensel engellilik, birey üzerinde kronik bir stres kaynağı oluşturmakla birlikte, kişinin bu durumu nasıl değerlendirdiği, ruhsal iyilik hâlinin sürdürülmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Stresli yaşam olayları karşısında bireylerin dinî inançlarını bilişsel bir başa çıkma stratejisi olarak kullandıkları ve bu stratejinin olayları anlamlandırmada bir sığınak işlevi gördüğü belirtilmektedir (Gün, 2012). Bu bağlamda, bedensel engellilik süreci, bireyin yaşadığı stresi bir eksiklik yerine anlamlandırılması gereken bir durum olarak kodlamasına olanak tanıyan manevi bakış

açısıyla desteklendiğinde, bireyin psikolojik dayanıklılığı artmaktadır. Yani bedensel engellilik psikolojik uyum ve ruhsal destek ihtiyacını içeren kavramdır ve bu özelliği göz ardı edilmemelidir. Bu hususta en sık karşılaşılan konu dışlanma ve önyargılardır. Sosyal dışlanma ve önyargılarla mücadele eden bireyler için dindarlık ve manevi başa çıkma mekanizmaları, önemli bir koruyucu faktör ve psikolojik iyi oluş hali kaynağıdır. Manevi danışmanlık uygulamaları, bireylerin yaşam kalitesini artırarak hayata anlam katmalarına yardımcı olmakta ve dini topluluklarla olan bağlarını kuvvetlendirmektedir. Sonuç itibarıyla bedensel engellilik; tıbbi, sosyal ve manevi boyutlarıyla birlikte ele alınması gereken, kapsayıcı politikalar ve hak temelli uygulamalarla desteklenmesi gereken bütüncül bir kavram ve toplumsal bir meseledir.

2.3.2 Bedensel Engelliliğin Nedenleri

Bedensel engelliliğin nedenlerinin doğru şekilde analiz edilmesi hem tıbbi tedavi süreçlerinin hem de eğitim ve manevi destek yaklaşımlarının planlanmasında büyük önem taşımaktadır (Koenig vd., 1998). Bedensel engelliliğin nedenleri, bireyin yaşam döngüsü içerisinde farklı zamanlarda ortaya çıkabilmekte ve biyolojik, çevresel, sosyoekonomik ve kültürel birçok etkenin bir araya gelmesiyle şekillenmektedir. Literatürde bu nedenler genellikle iki ana kategori altında ele alınmaktadır doğuştan gelen nedenler ve sonradan edinilen nedenler. Doğuştan gelen nedenler, bireyin anne karnındaki gelişim sürecinde ya da doğum esnasında meydana gelen genetik, metabolik veya yapısal bozuklukları ifade etmektedir (Güngör, 2023). Sonradan edinilen nedenler ise bireyin yaşamı boyunca geçirdiği kazalar, hastalıklar, travmalar veya çevresel faktörler sonucu ortaya çıkan hareket kısıtlılıklarını kapsamaktadır (Ciminli vd., 2023).

Bedensel engelliliğe yol açan faktörler biyolojik düzeyde sınırlı kalmamaktadır. Özellikle çevresel riskler, sosyoekonomik koşulların yetersizliği ve sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, engelliliğin hem ortaya çıkmasında hem de kalıcı hâle gelmesinde kritik rol oynamaktadır. Kroll vd. (2006) yılı yaptıkları araştırmada önleyici sağlık hizmetlerine erişemeyen bireylerde tedavi edilebilir durumların bile engelliliğe dönüşebildiğini göstermektedirler. Türkiye'de yapılan çalışmalar da benzer biçimde doğum öncesi bakım eksiklikleri, düşük sosyoekonomik koşullar ve yetersiz

sağlık bilincinin bedensel engellilik oranlarını artırdığını ortaya koymaktadır (Başkonak, 2016). Manevi destek ve din eğitimi alanındaki araştırmalar ise, engelliliğin sebeplerini anlamanın bireylerin ruhsal uyum süreçlerinde de önemli olduğunu vurgulamaktadır; çünkü nedenlerin anlaşılması, bireyin yaşadığı anlam arayışına katkıda bulunmakta ve dini başa çıkma mekanizmalarını daha işlevsel hâle getirmektedir (Gümüş, 2017).

Bedensel engelliliğin nedenlerini ele alırken genetik faktörler önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Genetik sendromlar, kas distrofileri, sinir sistemi bozuklukları ve doğuştan iskelet anomalileri hareket kabiliyetinde ciddi sınırlılıklar yaratabilmektedir (WHO, 2022). Özellikle akraba evlilikleri ve genetik yatkınlık oranı yüksek toplumlarda bu tür doğuştan gelen engellilik oranlarının arttığı rapor edilmektedir (Ciminli vd., 2023). Dinî danışmanlık çalışmalarında genetik nedenlerden kaynaklanan sağlık sorunlarının aileler için önemli bir ruhsal sınav oluşturduğu ve bu süreçte manevi desteğin kritik bir rol üstlendiği belirtilmektedir (Pekcan, 2022). Gümüş (2017)'ün ailelerin dinî başa çıkma düzeylerinin psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olduğu yönündeki bulguları da dikkate alındığında; sağlık hizmetleri ile manevi danışmanlığın entegre edilmesi, ailelerin yaşadığı bu süreci daha sağlıklı yönetmelerine katkı sunacaktır. Anne karnındaki olumsuz koşullar, bedensel engelliliğin doğum öncesi dönemde ortaya çıkan önemli bir nedenidir. Gebelik sürecinde yetersiz beslenme, enfeksiyonlar, toksik madde maruziyeti, ilaç kullanımına dair bilinçsizlik ve doğum öncesi sağlık hizmetlerine erişim eksikliği bebekte yapısal anomalilere yol açabilmektedir (Pargament vd., 1998). Özellikle kırsal bölgelerde düzenli gebelik takibinin yapılamaması, doğumsal engellilik riskini artırmaktadır (Güngör, 2023). Manevi rehberlik hizmetleri, bu süreçte ailelerin umutlarını korumalarına ve psikolojik dayanıklılık geliştirmelerine destek olmakta; aynı zamanda dini bilincin, gebelik sürecinde sağlık hizmeti arayışını teşvik edebildiği görülmektedir (Başkonak, 2016).

Doğum sırasında meydana gelen travmalar da bedensel engelliliğe yol açan önemli bir başka gruptur. Zor doğumlar, doğum kanalında yaşanan komplikasyonlar, oksijen yetersizliği ve beyin hasarı gibi durumlar kalıcı hareket kısıtlılıklarına neden olabilmektedir (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2011). Özellikle gelişmemiş bölgelerde

sağlık hizmetlerinin yetersizliği, bu tür doğum travmalarının önlenmesini zorlaştırmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalar, doğum sırasında yaşanan komplikasyonların önlenebilir olmasına rağmen yeterli sağlık altyapısının bulunmadığı bölgelerde hâlen yüksek risk faktörü olduğunu göstermektedir. Sürecin psikososyal boyutu incelendiğinde, engelli bir çocuğa sahip olan ailelerin bu kriz durumlarıyla mücadele edebilmesinde algıladıkları sosyal destek düzeyleri ve stresle başa çıkma stratejilerinde maneviyat oldukça etkilidir. (Fayız vd., 2023).

Sonradan edinilen nedenler arasında trafik kazaları ilk sıralarda yer almaktadır. Özellikle hızlı şehirleşme, yetersiz yol güvenliği ve trafik kurallarına uyum eksikliği, bedensel engellilik oranlarını yükseltmektedir (Kroll vd., 2006). Türkiye'de trafik kazalarının ciddi oranda omurilik yaralanmalarına ve uzuv kayıplarına yol açtığı rapor edilmektedir (Ciminli vd., 2023). Manevi danışmanlık ve din eğitimi alanında yapılan çalışmalar, trafik kazaları sonucu bedensel engelli kalan bireylerin yaşam doyumu ve psikolojik uyum süreçlerinde dini inanç ve ibadetlerin önemli bir destek kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, travma sonrası ruhsal iyileşmede manevi kaynakların rolünü desteklemektedir (Güngör, 2023).

İş kazaları ve meslek hastalıkları, bedensel engelliliğin önde gelen nedenlerinden biri olarak literatürde kabul görmektedir. Özellikle ağır sanayi ve inşaat gibi yüksek riskli sektörlerdeki iş sağlığı eksiklikleri, ciddi yaralanmalara ve kalıcı fiziksel kısıtlılıklara zemin hazırlamaktadır (Morrison vd., 2008). Türkiye bağlamında bu tür kazaların engellilik oranları üzerindeki etkisi, güncel raporlarla da desteklenmektedir (Ciminli vd., 2023). İş kazası sonrası bireylerin yaşadığı travmatik süreçte, manevi danışmanlık hizmetlerinin bireyin ruhsal toparlanmasına katkı sunduğu söylenebilir. Çünkü dinî başa çıkma yöntemlerinin, literatürde belirtilen anlam arayışı ihtiyacını karşılamada önemli bir araç olduğu çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır (Gümüş, 2017).

Hastalıklar da sonradan edinilen bedensel engellilik nedenleri arasında yer almaktadır. Özellikle kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, romatizmal hastalıklar, sinir sistemi bozuklukları, felç, diyabet ve damar hastalıkları bireylerin hareket kabiliyetini kalıcı şekilde sınırlayabilmektedir (WHO, 2022). Kronik hastalıkların geç teşhis edilmesi ya da yetersiz tedavi edilmesi, bedensel engellilik oranlarını artırmaktadır (Koenig vd.,

1998). Manevi danışmanlık perspektifinden bakıldığında, kronik hastalıklarla baş eden bireylerin manevi yönelimlerinin iyileşme süreçlerine katkı sunduğu ve yaşam doyumlarını artırdığı görülmektedir (Başkonak, 2021).

Bedensel engelliliğin nedenleri arasında doğal afetler ve savaşlar da önemli bir yer tutmaktadır. Depremler, sel felaketleri, maden göçükleri gibi afetler ve savaşlar, çok sayıda insanın uzuv kaybına veya kalıcı hareket kısıtlılıklarına neden olabilmektedir (Güngör, 2023). Türkiye'de özellikle deprem gibi afetler sonrası bedensel engellilik oranlarının arttığı rapor edilmektedir (Ciminli vd., 2023). Afet sonrası oluşan sağlık sorununa karşılık, manevi destek çalışmaları, bireylerin yaşadıkları travmayı anlamlandırmalarına ve psikolojik dayanıklılık geliştirmelerine katkı sağlamaktadır (Gümüş, 2017).

Bedensel engelliliğin nedenleri arasında çevresel sorunlar, endüstriyel kimyasallar ve tarımsal ilaçlar gibi maddelere maruz kalmak da yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan bölgelerde iş güvenliği önlemlerinin yetersizliği ve çevresel düzenlemelerin uygulanmaması, sinir sistemi ve kas dokusunda kalıcı hasarlara neden olabilmektedir (Koenig vd., 1998). Bu durum, çevresel sağlık politikalarının önemini ortaya koymakta ve önleyici sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Kroll vd., 2006). Manevi destek çalışmaları ise bu tür nedenlere bağlı olarak engellilik yaşayan bireylerin umutsuzlukla başa çıkmalarına yardımcı olmaktadır (Başkonak, 2021).

Bedensel engelliliğin nedenlerini açıklarken dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da toplumsal bilinç düzeyidir. Sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizlikler, düzenli taramaların yapılamaması, hamilelik öncesi ve sırasında yeterli bilgilendirme eksikliği, engellilik oranlarını doğrudan etkilemektedir (Güngör, 2023). Toplumda engellilikle ilgili bilgi eksikliği hem önleyici tedbirlerin alınmasını hem de engelli bireylerin hayatlarını kolaylaştıracak uygulamaların geliştirilmesini zorlaştırmaktadır (Ciminli vd., 2023). Manevi rehberlik, bu bilinç eksikliğini gidermede ve aileleri desteklemede önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Bedensel engelliliğin nedenlerini özetlemek gerekirse:

- Genetik ve kalıtsal hastalıklar
- Doğum öncesi riskler ve gebelikte sağlık hizmeti eksiklikleri
- Doğum travmaları ve tıbbi müdahale yetersizlikleri
- Trafik ve iş kazaları
- Kronik hastalıklar ve geç teşhis
- Doğal afetler, savaşlar ve travmatik yaralanmalar
- Çevresel toksinler ve kimyasal maruziyet
- Sosyoekonomik eşitsizlikler ve sağlık hizmetlerine erişim zorlukları (Başkonak, 2016)

Bu nedenlerin her biri bedensel engelliliğin toplumsal yapı, sağlık sistemi ve kültürel yaklaşımlarla iç içe bir olgu olduğunu göstermektedir (Kroll vd., 2006). Dinî destek hizmetleri ve manevi danışmanlık uygulamaları, bu nedenlerle engellilik yaşayan bireylerin ruhsal iyileşme süreçlerinde güçlü bir dayanak noktası oluşturmakta ve toplumsal kabulün artmasına katkı sağlamaktadır (Gümüş, 2017).

2.3.3 Bedensel Engelliliğin Günlük Yaşama Etkileri

Bedensel engellilik, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları güçlüklerin boyutunu önemli ölçüde artıran çok yönlü bir durumdur. Hareket kabiliyetindeki sınırlılık; sosyal katılımını, eğitim süreçlerini, ekonomik bağımsızlığını ve dini yaşantısını da etkilemektedir. Dünya Sağlık Örgütü (2022) engelliliğin bir sağlık sorunu olmanın ötesinde sosyal bir katılım meselesi olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'de yapılan araştırmalar ise bedensel engelli bireylerin günlük yaşamda mekânsal erişim zorlukları, toplumsal önyargılar ve ekonomik kısıtlamalar nedeniyle daha fazla soyutlanma yaşadığını ortaya koymaktadır (Ciminli vd., 2023).

Bağımsız hareket edebilme kapasitesinin sınırlanması, günlük yaşamda en çok hissedilen etkilerden biridir. Merdivenler, yetersiz rampalar, toplu taşıma araçlarındaki düzenleme eksiklikleri ve dar sokaklar bedensel engelli bireylerin özgürce hareket etmelerini zorlaştırmaktadır. Bu durum psikolojik bir yük oluşturarak özgüveni zedelemektedir. Kroll vd. (2006) erişilebilir olmayan ortamlarda yaşayan engellilerin sosyal yaşamdan geri çekildiğini belirtmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalar ise ibadet mekânları ve eğitim kurumlarında mekânsal engellerin bireylerin toplumsal katılımını sınırlandırdığını göstermektedir (Gürer ve Kaya, 2023).

Ekonomik bağımsızlık da bedensel engellilikten doğrudan etkilenmektedir. Çalışma hayatına erişimde fiziksel düzenlemelerin yetersizliği ve işveren önyargıları, istihdamı zorlaştırmaktadır. Morrison vd. (2008) yaptıkları araştırmada işverenlerin performansla ilgili olumsuz algılarının engellilerin istihdamını sınırlandırdığını belirtmektedirler. Türkiye'deki bulgular da iş yerlerinde yeterli düzenlemenin yapılmaması ve engelli kotalarının etkin kullanılmamasının ekonomik bağımsızlığı engellediğini ortaya koymaktadır (Ciminli vd., 2023).

Sosyal ilişkiler açısından bakıldığında, engellilik çoğu zaman arkadaşlık ve toplumsal bağları da zayıflatmaktadır. Erişilebilirlik eksikliği ve toplumdaki damgalama, sosyal yaşamdan soyutlanma ihtimalini yükseltmektedir. Kroll vd. (2006) sosyal desteğin yetersiz olduğu bireylerde depresyon ve kaygı oranlarının arttığını rapor etmektedirler. Türkiye'de yapılan çalışmalar da damgalamanın engelli bireylerin toplumdan dışlanma hissini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Güngör, 2023).

Aile ilişkileri, bedensel engelliliğin günlük yaşama etkilerini derinden şekillendirmektedir. Bakım gereksinimlerinin artması, aile içi rollerin yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. WHO (2022), engelliliğin aile üzerinde duygusal ve ekonomik yük oluşturabileceğini vurgulamaktadır. Türkiye'deki araştırmalar ise özellikle annelerin bakım sorumluluğunun ağırlığını taşıdığını ve bu durumun aile içi iletişim dinamiklerini değiştirdiğini göstermektedir (Ciminli vd., 2023).

Psikolojik uyum ve ruhsal sağlık, bedensel engelliliğin etkilediği bir diğer alandır. Hareket kısıtlılığı ve toplumsal dışlanma depresyon, kaygı ve düşük öz saygı riskini

artırmaktadır. Koenig vd. (1998) yaptıkları çalışmada dini başa çıkma mekanizmalarının ruhsal uyum sürecine katkı sağladığını ortaya koymaktadırlar. Türkiye'de yürütülen çalışmalar da dini inançların umut duygusunu artırarak psikolojik dayanıklılığı desteklediğini göstermektedir (Başkonak, 2021).

Eğitim hayatı, bedensel engelli bireylerin karşılaştığı zorlukların en yoğun görüldüğü alanlardan biridir. Fiziksel erişim eksiklikleri, uyarlanmış materyal yetersizliği ve dijital araçlara ulaşım zorlukları akademik başarıyı doğrudan kısıtlamaktadır. Bu kısıtlılıklar yalnızca fiziksel çevreden değil, aynı zamanda hizmeti sunan profesyonellerin eğitsel destek konusundaki yetersizliklerinden de kaynaklanmaktadır (Morrison vd., 2008). Nitekim Türkiye'de din eğitimi alanında yapılan çalışmalar, bireylerin öğrenme süreçlerine dahil olabilmeleri için erişilebilir materyal ve mekân düzenlemelerinin kritik öneme sahip olduğunu doğrulamaktadır (Kayacı, 2023).

Sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan zorluklar da günlük yaşamı doğrudan etkilemektedir. Ulaşım güçlükleri, yüksek maliyetler ve yetersiz altyapı, tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerine ulaşımı zorlaştırmaktadır. Kroll vd. (2006) çalışmalarında bu erişim sorunlarının uzun vadede engelliliğin ağırlaşmasına yol açtığını belirtmektedirler. Türkiye'deki bulgular da özellikle kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin düzenli sağlık hizmetlerine erişimde sıkıntı yaşadığını göstermektedir (Ciminli vd., 2023).

Teknolojik destekler, bedensel engelliliğin günlük etkilerini azaltma potansiyeline sahiptir. Protezler, tekerlekli sandalyeler, akıllı ev çözümleri ve dijital erişim araçları bağımsız yaşamı desteklemektedir. WHO (2022) yardımcı teknolojilerin sosyal katılımı artırdığını vurgulamaktadır. Türkiye'de ise bu araçlara erişim maliyetler ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle zaman zaman sınırlı kalmaktadır (Ciminli vd., 2023).

Dinî yaşam, bedensel engelliliğin en görünür şekilde etkilediği alanlardan biridir. İbadet mekânlarındaki erişim sorunları, engelli bireylerin toplu ibadetlere katılımını zorlaştırmaktadır. Başkonak (2016), mekânsal düzenlemelerin dinî faaliyetlere katılım için hayati olduğunu belirtmektedir. Gürer ve Kaya (2023) araştırmalarında ise din

hizmetlerinde kapsayıcı uygulamaların eksikliğinin manevi gelişimi sınırladığını göstermektedir vurgusunda bulunmaktadırlar.

Toplumsal önyargılar ve damgalama, günlük yaşamda önemli bir psikososyal yük oluşturmaktadır. Morrison vd. (2008) toplumdaki olumsuz tutumların sosyal katılımı ve istihdamı sınırladığını çalışmalarında vurgulamaktadırlar. Türkiye'deki araştırmalarda da damgalamanın özgüveni zayıflatarak bireylerin toplumsal bağlardan kopmasına neden olduğu ortaya konulmaktadır (Güngör, 2023).

Kamusal alanların düzenlenme biçimi, bedensel engellilerin toplumsal yaşama katılımını doğrudan etkilemektedir. Ulaşım sistemlerindeki eksiklikler ve sosyal etkinliklere erişimde yaşanan güçlükler bireylerin soyutlanmasını artırmaktadır. WHO (2022) erişilebilirlik önlemlerinin yetersizliğinin soyutlanmayı güçlendirdiğini belirtmektedir. Türkiye'deki çalışmalar da kamusal alan düzenlemelerinin yetersizliğinin sosyal ve dinî etkinliklere katılımı sınırladığını göstermektedir (Gürer ve Kaya, 2023).

Kimlik algısı ve öz yeterlilik hissi, bedensel engellilikten derin şekilde etkilenmektedir. Hareket kısıtlılığı bireyin kendini yetersiz hissetmesine ve sosyal rollerden çekilmesine yol açmaktadır. Koenig vd. (1998) dini inançların kişisel anlam arayışına katkı sağlayarak öz saygıyı desteklediğini yaptıkları çalışmada savunmaktadırlar. Türkiye'de yapılan çalışmalar da manevi desteğin kimlik algısını güçlendirdiği ortaya konulmaktadır (Başkonak, 2021).

Günlük yaşamda yaşanan tüm bu zorluklar, çok boyutlu destek politikalarının önemini göstermektedir. Uygulanabilecek politikalar aşağıda sıralanmıştır: (Gürer ve Kaya, 2023)

1. Erişilebilir altyapıların geliştirilmesi

2. Eğitimde kapsayıcı düzenlemelerin sağlanması

3. İstihdamda eşit fırsatların oluşturulması

4. Sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi

5. Manevi danışmanlık ve din hizmetlerinin erişilebilir kılınması

Bu önlemler, bedensel engelli bireylerin psikososyal ve manevi açıdan güçlenmesine doğrudan katkı sağlayacaktır (Kroll vd., 2006). Türkiye'de son yıllarda hayata geçirilen erişilebilirlik düzenlemeleri önemli bir adım olsa da kapsayıcılık alanında hâlen iyileştirmeye açık alanlar bulunmaktadır. Bedensel engelliliğin günlük yaşama etkileri; fiziksel, psikolojik, ekonomik ve manevi boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu noktada Başkonak (2016), manevi danışmanlık hizmetlerinin engelli bireylerin eğitim sürecindeki ruhsal ihtiyaçlarını karşıladığını belirtirken; Gümüş (2017), dinî başa çıkma mekanizmalarının bireye umut ve psikolojik dayanıklılık kazandırarak sosyal soyutlanmayı azalttığını ortaya koymaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, engelli bireylerin toplumla daha uyumlu, manevi anlamda daha güçlü ve aktif bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır.

2.4 Eğitim Ortamlarında Bedensel Engellilik

Bedensel engelli öğrenciler için eğitim ortamlarının fiziksel ve pedagojik düzenlemesi, öğrencilerin psikososyal uyumu ve manevi gelişimi üzerinde doğrudan belirleyicidir. Başkonak (2016), din eğitimi süreçlerinde mekânların engelli öğrencilerin gereksinimlerine göre uyarlanmadığı durumlarda, engelli bireylerin din eğitimine katılım isteğinin azaldığını ve kendilerini değersiz hissettiklerini vurgulamaktadır. Eğitim ortamlarının evrensel tasarım ilkelerine göre erişilebilir kılınmaması ve ders materyallerinin öğrencilerin farklı öğrenme ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde zenginleştirilmemesi, öğrencilerin yalnızlaşmasına ve öğrenme motivasyonlarının düşmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, sınıf düzeninin, ders materyallerinin ve müfredatın bedensel engelli öğrencilerin gereksinimlerine göre esnetilmesinin; yalnızca akademik kazanımları değil, öğrencilerin motivasyonunu ve sürece olan aidiyetlerini de artırdığı çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Başkonak, 2016; Kayacı, 2023).

Fiziksel erişilebilirlik, engelli öğrencilerin okula katılımı için temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Kayacı (2023), okul binalarının rampa ve asansör gibi temel

altyapıdan yoksun olması hâlinde öğrencilerin okula devam motivasyonunun düştüğünü ifade etmektedir. Ayrıca altyapı sorunu olmasa dahi bazen rampalar engelli bireylerin kullanabileceği fiziki durumda değildir. Asansörler ise okullarda çoğu zaman bozuk ya da bakımları eksik kalmaktadır. Bu durumda birey için erişilebilirlik sorunu çıkmaktadır. Erişilebilirliğin sağlanmadığı durumlarda öğrenciler sosyal ilişkilerde de dışlanma riskiyle karşılaşmaktadır. Giriş yollarının düzenlenmesi, sınıf kapılarının genişletilmesi ve merdivenlerin alternatif çözümlerle desteklenmesi, öğrencilerin okula fiziksel erişimini kolaylaştırmaktadır (Gürer ve Kaya, 2023).

Eğitim materyallerinin uyarlanması, işitme engelli öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını sağlamak için önemli bir adımdır. Başkonak (2016), materyal çeşitliliğinin sağlanmadığı okullarda engelli öğrencilerin derslere ilgisinin düştüğünü ve sosyal dışlanma riskiyle karşılaştığını yaptıkları analizler sonucu ortaya çıkarmıştır. Başkonak (2016), çalışmasında materyal eksikliğinin öğrencilerin dersle bağını kopardığını ve akademik başarıyı geriye çektiğini ifade etmektedir. Ve yine aynı çalışmasında müfredatın uyarlanması, görsel ve işitsel desteklerin sağlanması ve bireysel öğrenme hızına uygun ders içeriklerinin hazırlanması, öğrencilerin başarı düzeylerini olumlu etkilemektedir ifadesinde bulunmaktadır (Başkonak, 2016).

Öğretmenlerin tutumu, bedensel engelli öğrencilerin eğitim sürecinde karşılaştıkları en önemli unsurlardan biridir. Bedensel engelli bireylerin din eğitimi süreçlerini incelediği çalışmasında; eğiticilerin ve öğretmenlerin pedagojik farkındalıkları ile yaklaşım biçimlerinin, engelli öğrencilerin ruhsal dayanıklılıklarını ve sürece uyumlarını doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Öğretmenlerin empati, sabır ve bireysel farklılıkları tanıma konusundaki gelişimi, engelli öğrencilerin hem akademik süreçlere katılımını hem de manevi doyumunu güçlendirmektedir.

Engelli öğrencilerin eğitim ortamında başarılı olabilmesi için sosyal kabulün sağlanması kritik bir rol oynamaktadır. Kayacı (2023), sosyal destekten yoksun bireylerin eğitim ortamlarından uzaklaşma riski yaşadığını ve sosyal izolasyon ile akran zorbalığına maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bu noktada, manevi danışmanlık ve dinî destek hizmetlerinin, engelli öğrencilerin sosyal yaşamdan soyutlanmalarını azalttığı ve okul aidiyetlerini güçlendirdiği görülmektedir (Kanger,

2022). Sosyal çevrede farkındalık artırıcı çalışmalar, akran destek programlarının geliştirilmesi ve kapsayıcı etkinlikler, engelli öğrencilerin psikolojik uyumunu ve toplumsal katılımlarını kolaylaştıran temel mekanizmalardır (Kayacı, 2023).

Müfredatın kapsayıcı hâle getirilmesi, bedensel engelli öğrencilerin akademik başarılarını destekleyen temel bir yaklaşımdır. Başkonak (2016)'da yaptığı araştırmada din eğitimi alanında yapılan müfredat uyarlamalarının öğrencilerin derse ilgisini artırdığını belirtmektedir.

Müfredat düzenlemesinde şu unsurlar öne çıkmaktadır:

1. Ders içeriklerinin sadeleştirilmesi ve erişilebilir hâle getirilmesi

2. Değerler eğitimi ve manevi içeriklerin görsel-işitsel desteklerle sunulması

3. Öğrencilerin farklı öğrenme hızlarına uygun öğretim materyalleri geliştirilmesi

4. Manevi destek konularının öğrenme sürecine bütünleştirilmesi

Kayacı (2023) araştırmasında, bu düzenlemelerin öğrencilerin hem akademik başarısına hem de ruhsal doyumuna katkı sağladığını vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra eğitim alanında engelli bireylere yönelik bireysel hedefler koymak zaten çağdaş, kapsayıcı ve biyo-psikososyal yaklaşımın bir gereğidir.

Teknolojik araçlar, bedensel engelli öğrencilerin eğitim sürecine erişimini kolaylaştıran en güçlü desteklerden biri hâline gelmiştir. Özellikle dijital platformlar, uzaktan erişim imkânları ve etkileşimli materyaller, engelli öğrencilerin bilgiye erişimini hızlandırarak bağımsız öğrenme becerilerini desteklemektedir (Başkonak, 2021). Din eğitimi içeriklerinde kullanılan bu tür dijital materyallerin, öğrencilerin hem manevi gelişimini desteklediği hem de öğrenme motivasyonlarını artırdığı araştırmalarla ortaya konmuştur (Kayacı, 2023). Bedensel engelli öğrencilerin eğitim sürecinde bütüncül olarak desteklenebilmesi için okullarda şu uygulamaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. O halde bedensel engelli öğrencilerin eğitim

sürecinde desteklenebilmesi için okullarda şu uygulamaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir:

1. Öğretmenlere yönelik engellilik ve manevi destek eğitimleri

2. Okul mekânlarının evrensel tasarım ilkelerine göre düzenlenmesi

3. Dijital erişilebilirliğin güçlendirilmesi ve uzaktan din eğitimi imkânlarının artırılması

4. Akran destek programlarının geliştirilmesi ve farkındalık çalışmaları yapılması

Başkonak (2016), çalışmasında bu uygulamaların öğrencilerin hem öğrenme hem de ruhsal dayanıklılık süreçlerine katkı sağladığını vurgulamaktadır.

Aile desteği, bedensel engelli öğrencilerin eğitim ortamında başarılı olmasında temel bir faktör olarak görülmektedir. Ercan vd. (2019) yaptıkları analizde: engelli çocuğa sahip ailelerin kabul sürecindeki güçlüklerin eğitim hayatına doğrudan yansıdığını ve bu sürecin aile-öğretmen iş birliği ile kolaylaştırılabileceğini ortaya koymaktadırlar. Aileler çocuklarının eğitim hakkını savunmada yeterli bilgiye sahip olmadığında, öğrenciler okulda yalnızlaşabilmektedir. Bu durum hem akademik başarıyı hem de ruhsal dayanıklılığı zayıflatmaktadır. Okulların aileleri bilgilendiren seminerler düzenlemesi, dinî ve manevi destek içeren rehberlik programları geliştirmesi ailelerin uyum sürecini güçlendirmektedir (Kayacı, 2023).

Psikososyal destek hizmetleri, bedensel engelli öğrencilerin okul ortamında yaşadıkları zorlukları aşabilmeleri için vazgeçilmezdir. Fayız vd. (2023) sosyal destek ve psikolojik sağlamlık (yılmazlık) düzeyi yüksek olan ailelerin, çocuklarının eğitim sürecine daha kolay uyum sağladığını ortaya koymaktadır. Bu uyum sürecini okul ortamında pekiştirmek adına; psikolojik danışmanlık birimlerinin güçlendirilmesi, manevi danışmanlık faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve öğrencilerin kendilerini ifade edebilecekleri destek gruplarının kurulması kritik öneme sahiptir. Özellikle manevi danışmanlığın, öğrencilerin yaşadığı varoluşsal anlam arayışını destekleyerek

akademik süreçlere katılımı güçlendirdiği ve ruhsal dayanıklılığı artırdığı çeşitli araştırmalarda vurgulanmaktadır (Kanger, 2022).

Değerler eğitimi ve manevi danışmanlık hizmetlerinin bütünleşmesi, bedensel engelli öğrencilerin hem psikolojik iyilik hâlini hem de akademik başarılarını artırmaktadır. Karaduman ve Aydın (2024) yaptıkları çalışmada, ergenlik çağındaki bireylerin özellikle problem durumu olanların manevi destekle kendilerini daha güçlü hissettiklerini ve sosyal soyutlanmayı daha kolay aştıklarını ifade etmektedir. Başkonak (2021), özellikle din eğitiminin engelli gençlerin hayatlarında yönlendirici ve destekleyici bir işlev üstlendiğini çalışmasında belirtmektedir. Eğitim ortamında bu yaklaşım, öğrencilerin hem ruhsal dirençlerini hem de aidiyet hislerini güçlendirmektedir (Başkonak, 2021).

Dinî içerikli destekler, eğitim ortamında engelli öğrencilerin kendilerini daha değerli hissetmelerine katkı sağlamaktadır. Bu durumla ilgili Muhcu (2015) yaptığı araştırmada, Trabzon'daki ortopedik engellilerin dini başa çıkma stratejileriyle yaşam doyumlarını artırdığını vurgulamaktadır. Eğitim ortamlarında uygulanabilecek manevi destek uygulamaları şunlardır:

1. Engelli öğrencilere yönelik değerler eğitimi seminerleri düzenlenmesi

2. Manevi danışmanlık oturumlarının okul rehberlik servislerine entegre edilmesi

3. İlahiyat alanında uzman kişilerin okullarda destekleyici programlar yürütmesi

4. Manevi içerikli dijital kaynakların geliştirilerek erişilebilir hâle getirilmesi, bu tür uygulamaların öğrencilerin özsaygısını yükselttiğini ve eğitim motivasyonunu desteklediğini belirtmektedir (Kayacı, 2023).

Akran desteği, bedensel engelli öğrencilerin okulda sosyalleşmesi ve kendilerini ifade edebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Obuz (2015), engelli ergenlerin sosyal ilişkilerinde manevi destek ve arkadaşlık bağlarının koruyucu bir rol üstlendiğini çalışmasında vurgulamaktadır. Okullarda akran mentorluğu programları oluşturmak, öğrenciler arasında empatiyi artırmakta ve dışlanma riskini azaltmaktadır. Kayacı

(2023)'de ki çalışmasında, akran destek gruplarının engelli öğrencilerin okula olan aidiyetini güçlendirdiğini ve akademik performanslarını olumlu etkilediğini belirtmektedir.

Eğitim ortamlarında dijital erişilebilirlik, bedensel engelli öğrencilerin öğrenme süreçlerine katılımında kritik bir rol üstlenmektedir. Başkonak (2021), Covid-19 sürecinde uzaktan din eğitimi uygulamalarının, özellikle işitme ve bedensel engelliler için sağladığı erişim fırsatlarına dikkat çekerek dijital platformların erişilebilirlik standartlarına uygun olması gerektiğini vurgular. Bu dijitalleşme sürecinde, manevi danışmanlık faaliyetlerinin de teknolojik araçlarla desteklenmesinin öğrencilerin ruhsal dayanıklılığı üzerinde doğrudan olumlu etkileri olduğu görülmektedir (Kanger, 2022). Ancak bu dijital ve kurumsal çabaların ötesinde, eğitim sisteminin temelden kapsayıcı olması elzemdir. Tezcan (2007), tarihsel ve metinsel perspektiften hareketle, engelliliğin eğitim süreçlerinde "öteki" olarak konumlandırılmasının eşitsizlikleri derinleştirdiğini savunmaktadır. Bu dışlayıcı yaklaşımın aşılması için Ünal (2018), engelli bireylerin dinî ve kültürel kimliklerinin eğitim ortamlarında görünür kılınması gerektiğini belirterek, fiziksel erişilebilirlikten müfredata kadar bütüncül bir kapsayıcılık modeline ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

2.5 Bedensel Engelli Bireylerde Din Eğitimi İhtiyacı

Engelli bireylerin toplumsal yaşama tüm yönleriyle dahil olması, dini inançlarının gerekliliklerini tam olarak yerine getirebilmeleri ve dini inançlarını yaşayabilmeleri engelli bireylerin temel hakkıdır. Bedensel engelli bireyler içinde bu bir hak olmanın yanı sıra bireyin temel ihtiyaçları arasındadır. Bu konuda din eğitiminin bedensel engelli bireylerin temel ihtiyacı olduğunu gösteren çeşitli araştırmalar mevcuttur. Ancak literatürdeki araştırmalar, bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacının, kurumsal yetersizlikler, mimari yapılar başta olmak üzere fiziki kısıtlılıklar gibi nedenlerden dolayı tam karşılanmadığını göstermektedir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, din eğitimi alanının büyük ölçüde işitme, görme ve ortopedik engelli gruplarının yaşadığı zorluklar ön plana çıkmaktadır. Zorluklar bazen bireyin kendi sağlık durumu sebebiyledir. Fakat genel olarak bedensel

engelli bireylerin yaşadığı zorluklar, sunulan hizmetlerin kısıtlılığı ya da gerekli gördükleri hizmetlerin olmayışından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacı incelendiğinde, ihtiyaçlarını din eğitimi alanında giderme hususunda mağduriyetleri olduğu görülmektedir. Başkonak (2016), işitme engellilerin örgün din eğitimi süreçlerindeki yapısal ve pedagojik sorunları; iletişim problemleri, yetersiz işaret dili donanımı ve içeriklerin özel gereksinimlere göre yetersiz kalması yönleriyle analiz etmiştir. Obuz (2015), ise bu tablonun birey üzerindeki psikolojik yansımalarına dikkat çekerek, dini bilgilerin erişilemezliğinin işitme engelli ergenlerin manevi gelişimini nasıl etkilediğini ve bu etkinin olumsuz olduğunu ortaya koymuştur. Benzer bir kriz, Başkonak (2021) tarafından Covid-19 döneminde dijital platformlarda da dile getirilmiş; işaret dili desteğinden yoksun, altyazısız ve teknik erişimden uzak dijital din eğitiminin, bu bireyleri manevi bir boşluğa sürüklediği, din eğitiminden verim alamadığı vurgulanmıştır. Yücel (2021), Yüce (2022), Kayacı (2023) gibi araştırmacılar ise kurumsal hizmetlerin, özellikle hutbe, vaaz ve temel din eğitimi içeriklerinin işitme engellilerin ihtiyaçlarıyla olan anlamsal kopukluğu araştırmalarıyla göstererek, Diyanet hizmetlerindeki kapsayıcılık sorununu tartışmaya açmışlardır. Orhan (2025), ise tüm bu bulguları birleştirerek, bireylerin dini başa çıkma yöntemlerini kullanma çabalarına rağmen, resmi kurumların sunduğu yetersiz içeriklerin manevi destek arayışını bir çıkmaza soktuğunu ortaya koymuştur.

Görme engellilere yönelik Durna ve Coşkun (2020) çalışmalarında Braille ve sesli materyal yokluğu bir bilgiye erişim engeli olarak öne çıkarken; Akbulut (2024)'un, zihinsel engellilere yönelik araştırması din eğitiminin hala aşırı teorik ve soyut kurgulandığını, bireyin iç dünyasına, yaşamına temas etmeyen bir müfredatın dayatıldığını göstermektedir. Gürer ve Kaya (2023), Türkiye'deki din hizmetlerinin engelliler için planlanmasında özel gereksinim kavramının göz ardı edildiğini, din görevlilerinin bu alanda ciddi bir pedagojik eğitim eksikliği yaşadığını saptayarak, kurumların aslında hizmet sunuyor gibi görünüp gerçekte toplumun bir parçası olan özel gereksinimi olan bireylerin din eğitimi hizmetlerindeki mağduriyeti göstermektedir.

Ortopedik engelli bireyler özelinde yapılan araştırmalar, sorunun sadece bilgiye erişim değil, mekâna erişim olduğunu göstermektedir. Muhcu (2015), Bilici (2016), Ünal (2018) ve Güngör (2023) tarafından yürütülen nitel çalışmalar, engelliliğin ilahi bir imtihan olarak algılanmasının bireyler için güçlü bir başa çıkma mekanizması olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak sunulan kurumsal hizmetlerdeki çeşitli eksiklikler, bireyin dini başa çıkma yönteminden etkin yararlanmasını ve istediği iç huzuru yakalamasını zorlaştırmaktadır. Yücel (2021) ve Pekcan (2022) ise camilerin fiziksel yapılarının, abdesthanelerin ve ibadet alanlarının engelli bir bireyi kapsamak yerine erişimi zor mimari yapısıyla, manevi hayatı mağduriyet olmadan birey olarak yaşamayı kısıtladığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda din eğitimi, sadece bir sabır telkinine indirgenerek, bireyin yaşadığı sorunları göz ardı eden, sorunların çözümünden uzak yüzeysel bir mekanizmaya dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Yapılan çalışmalar genel olarak, tüm engel gruplarında din eğitimi ihtiyacının gerekliliğini göstermektedir. Fakat sunulan din eğitiminin yanlış ya da eksik uygulamalardan kaynaklı bireyin manevi gereksinimlerini karşılamada yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu çalışma, bedensel engelli bireyleri doğrudan muhatap alarak, bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyaçlarını ve engelli bireylerin bu hususta yaşadığı zorlukları, beklentileri ele almıştır.

2.6 Türkiye'de Bedensel Engellilere Yönelik Din Eğitimi

Türkiye'de bedensel engelli bireylerin din eğitimi, anayasal olarak güvence altına alınmış eğitim hakkının bir uzantısıdır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yürütülen örgün eğitimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi tüm öğrencilere zorunlu olarak sunulmakta, ancak özel gereksinimli öğrenciler için ayrıntılı bir farklılaştırma çerçevesi bulunmamaktadır. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı kılavuzlar, bireyselleştirilmiş eğitim planlarının (BEP) tüm dersler için geliştirilmesini zorunlu tutsa da din eğitimi derslerinde bu planların çoğu zaman formalite düzeyinde kaldığı görülmektedir. Dersin içeriğinde yer alan ibadet, değerler eğitimi ve ahlaki gelişim konuları bedensel engelli öğrencilerin

fiziksel kısıtlılıkları göz önünde bulundurularak uyarlanmadığında öğrenme süreci eksik kalmakta, öğrenciler derslerden uzaklaşmaktadır (Başkonak, 2016).

Özel eğitim okullarında uygulanan müfredat, temel olarak genel öğrenci profiline göre tasarlanmış DKAB öğretim programına dayanmaktadır. Bu programın temel amacı bireyin dinî bilgi ve ahlaki değerleri tanımasını sağlamak olsa da bedensel engelli öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılımını kolaylaştıran açık yönergeler içermemektedir. MEB'in son yıllarda özel eğitim kademesine yönelik din kültürü ders kitapları yayımlaması önemli bir gelişme olarak görülmektedir, fakat bu kitaplar çoğu kez erişilebilirlik standartlarını karşılamamaktadır. Büyük puntolu baskılar, sadeleştirilmiş anlatımlar, dijital erişilebilir PDF'ler ve fiziksel yetersizlikleri olan öğrenciler için uyarlanmış etkinlikler hâlâ yaygın biçimde kullanılmamaktadır (Gürer ve Kaya, 2023).

Öğretmen yeterlikleri, din eğitiminin bedensel engelliler için kapsayıcı hâle gelmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri çoğunlukla özel eğitim pedagojisi eğitimi almadan mezun olmakta ve bedensel engelli öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun yöntemler geliştirmekte zorlanmaktadır. MEB'in hizmet içi eğitim programları öğretmenlere özel eğitim hakkında genel bilgiler sunsa da din öğretimi bağlamında bu programların yetersiz olduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur. Öğretmenlerin sınıf düzeni uyarlama, materyal erişilebilirliği sağlama ve manevi destek sunma konularındaki yetersizlikleri, öğrencilerin derse aktif katılımını engellemektedir. Bu noktada, din eğitiminde özel gereksinimli öğrenciler için yapılacak materyal ve yöntem uyarlamalarının, öğrencilerin derse katılımı ve ruhsal dayanıklılığı üzerindeki olumlu etkileri vurgulanmaktadır (Üzümcü, 2018).

Ders materyallerinin uyarlanması, bedensel engelli öğrencilerin din eğitimine katılımını kolaylaştıracak önemli adımlardan biridir. Standart ders kitaplarının yanı sıra dijital içerikler, sesli kitaplar, etkileşimli uygulamalar ve görsel destekler kullanılmadığında öğrencilerin öğrenme süreci sınırlı kalmaktadır. Özellikle ibadet şekillerini öğretmek için sınıf içi uygulamaların yapılamadığı durumlarda öğretmenlerin alternatif yöntem geliştirmesi gerekmektedir. Ancak çoğu öğretmen,

uygun uyarlama tekniklerini bilmediği için sınıf içi etkinlikleri basitleştirmekte ve öğrenciler dinî pratiğin sembolik boyutuyla karşılaşmadan mezun olabilmektedir. Bu durum değerler eğitimi sürecinde de öğrencilerin dini kavramları içselleştirme düzeyini düşürmektedir (Kayacı, 2023).

Müfredatın eksikliği, din eğitiminin özellikle değerler eğitimi yönünü de zayıflatmaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programı değerler eğitimini destekleyen içerikler barındırsa da bedensel engelli öğrencilerin farklı öğrenme hızları ve fiziksel kısıtlılıkları dikkate alınmadığında bu değerlerin aktarımı eksik kalmaktadır. Özel eğitim öğrencileri için bireyselleştirilmiş etkinlikler ve destek materyallerinin yetersizliği, öğretmenleri kendi çözümlerini üretmeye zorlamakta; bu durum ise uygulamalarda standart bir kaliteyi engellemektedir. Eğitim materyallerinin yeniden düzenlenmesi, görsel ve dijital desteklerin artırılması, değerler eğitiminin somutlaştırılması bu sorunu azaltabilecek başlıca adımlar arasında görülmektedir (Başkonak, 2021).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın din eğitimi faaliyetleri, bedensel engellilerin manevi ihtiyaçlarına yanıt verme çabası içindedir; ancak uygulamalar çoğunlukla görme ve işitme engellilere odaklanmaktadır. Kur'an kurslarında Braille materyallerin kullanımı, işaret dili destekli dersler ve uzaktan eğitim modülleri bu gruplara önemli katkılar sağlamaktadır. Bedensel engelliler için ise temel sorun fiziksel erişimdir; kurs binalarında rampa, asansör ve erişilebilir tuvalet gibi düzenlemeler çoğu zaman yeterli değildir. Diyanet'in bazı illerde başlattığı manevi danışmanlık projeleri umut verici olsa da ülke geneline yaygınlaşmamıştır. Bu durum, bedensel engelli bireylerin yaygın din eğitimi hizmetlerinden yeterince yararlanamamasına yol açmaktadır (Kayacı, 2023).

Covid-19 pandemisi sonrası dönemde dijital din eğitimi uygulamaları engelliler için önemli bir fırsat sunmuştur. MEB ve Diyanet'in uzaktan eğitim platformları aracılığıyla sunduğu dersler, fiziksel erişim güçlüğü yaşayan öğrencilerin öğrenme sürecine katılımını artırmıştır. Buna rağmen mevcut dijital içerikler daha çok görme ve işitme engellilere yönelik hazırlanmakta, bedensel engelliler için erişilebilirlik standartları yeterli düzeyde uygulanmamaktadır. Hareket kısıtlılığı olan öğrenciler için

etkileşimli materyaller, kolay navigasyon ve öğretmenle çevrim içi etkileşim gibi unsurların geliştirilmesi gerekmektedir (Başkonak, 2021). Görme engelli bireylerin materyal tasarımı olsa da içerik olarak yetersiz olduğu görülmektedir.

Özel eğitim kurumlarında manevi destek hizmetleri günümüzde daha çok bireysel girişimlerle yürütülmektedir. Din öğretmenlerinin ve rehber öğretmenlerin bu alandaki rolleri kritik olsa da Kula (2004) tarafından işaret edilen irşad ve hizmet modellerinin kurumsallaşamaması, bu desteklerin okuldan okula farklılaşmasına neden olmaktadır. Manevi destek süreçlerinde sadece okulun değil, ailenin ve bakım sürecinin de bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir; zira Gümüş (2017), engellilik sürecinde manevi başa çıkma mekanizmalarının aile ve bakıcı boyutuyla desteklenmesinin, bireyin toplumsal katılımını güçlendiren temel bir dinamik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, özel eğitimde manevi danışmanlık hizmetlerinin okul içi (öğretmen yeterliliği) ve okul dışı (aile desteği) boyutlarının birleştirildiği bütüncül bir pedagojik yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Bedensel engelli öğrencilerin din eğitiminde karşılaştıkları önemli sorunlardan biri fiziksel erişilebilirlik olduğunu söylemiştik. Okul binaları ve mescitler çoğu kez tekerlekli sandalye kullanıcıları için uygun değildir; rampalar eksik, asansörler işlevsiz ya da yetersizdir. Sınıf düzeni, masa ve sıra aralıkları çoğu zaman standart ölçülerdedir ve hareket kabiliyeti kısıtlı öğrenciler için zorlayıcıdır. Bu durum, öğrencilerin hem derslere katılımını hem de ibadet uygulamalarına aktif olarak dahil olmasını sınırlamaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi için MEB'in ve yerel yönetimlerin ortak projeler geliştirmesi gerekmektedir (Gürer ve Kaya, 2023).

Ders içeriklerinin uyarlanması ve öğretmenlerin özel eğitim yeterliklerinin güçlendirilmesi, bedensel engelli bireylerin manevi gelişimlerini destekleyen bir din eğitimi sunulabilmesi açısından kritik görülmektedir. Öğretim programlarının özel gereksinimli öğrenciler için erişilebilir hâle getirilmesi, ders içeriğinin sadeleştirilmesi, farklı öğrenme hızlarını destekleyen yöntemlerin geliştirilmesi ve manevi danışmanlık hizmetlerinin eğitim kurumlarına entegre edilmesi gerekmektedir. Bu yönde atılacak adımlar hem akademik başarıyı hem de ruhsal dayanıklılığı artıracaktır. Mevcut araştırmalar, din eğitiminin bedensel engelli

bireylerde manevi doyum ve psikolojik iyilik hâli üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Kayacı, 2023).

Son yıllarda geliştirilen yeni projeler umut verici olmakla birlikte sistematik bir politika hâline gelmemiştir. MEB tarafından yürütülen özel eğitim müfredatında din eğitimi içeriğinin erişilebilir hâle getirilmesi, Diyanet'in yaygın eğitim faaliyetlerinde bedensel engelliler için mekânsal ve dijital uyarlamaların artırılması ve öğretmen yetiştirme programlarında özel eğitim-manevi danışmanlık bileşenlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu hedefler gerçekleştirildiğinde bedensel engelli bireyler değerler eğitimi ve manevi gelişim açısından da güçlü bir destek elde edecektir (Başkonak, 2021).

3. YÖNTEM

3.1 Katılımcılar

Bu araştırma, Kastamonu ilinde ikamet eden ve bedensel ya da görme engelli olan yetişkin bireylerle yürütülmüştür. Araştırmaya toplam 20 katılımcı dahil edilmiştir. Katılımcılar belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış; bedensel (ortopedik/omurilik felci) ve görme engelli bireyler ile çoklu engeli bulunan katılımcılara yer verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilecek katılımcıların belirlenmesinde dahil etme kriterleri olarak; (a) 18 yaş ve üzerinde olma, (b) Kastamonu ilinde ikamet etme, (c) bedensel (ortopedik) ya da görme engeline sahip olma ya da bu engel türlerinden birden fazlasını bir arada taşıma, (d) araştırmaya gönüllü katılım gösterme ve bilgilendirilmiş onam formunu imzalama, (e) görüşme sürecini sürdürebilecek düzeyde sözel iletişim kurabilme yeterliliğine sahip olma katılımcı seçiminde temel kriterler olarak belirlenmiştir. Dışlama ölçütleri olarak ise (a) iletişim kurmayı ciddi biçimde güçleştirecek düzeyde bilişsel veya nörolojik bir bozukluğa sahip olma, (b) görüşmeyi tamamlayacak düzeyde Türkçe dil yeterliliğine sahip olmama, (c) araştırmaya katılım için onam vermeyi reddetme durumları belirlenmiştir.

Katılımcıların yaşları 25 ile 69 arasında değişmekte olup 12'si erkek, 8'i kadındır. Katılımcıların tamamı İslam dinine mensuptur. Araştırmada kimlik gizliliğini sağlamak amacıyla her katılımcıya K1'den K20'ye kadar kodlama yapılmıştır.

Tablo 3.1 Katılımcıların demografik özellikleri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Engel Türü	Engel Detayı	Öğrenim Durumu	Din	Din Eğitimi Durumu
K1	38	Erkek	Ortopedik	Yürüme engeli	Lise	İslam	Geçmişte almış
K2	36	Erkek	Ortopedik	Yürüme engeli	Üniversite	İslam	Geçmişte almış
K3	37	Kadın	Ortopedik	Tek kolun yokluğu	Lise	İslam	Geçmişte almış
K4	38	Erkek	Ortopedik	Yürüme güçlüğü	Lise	İslam	Geçmişte almış
K5	57	Kadın	Ortopedik	Yürüme engeli	İlkokul	İslam	Almamış (kendi kendine)
K6	39	Erkek	Ortopedik	Yürüme güçlüğü	Lise	İslam	Geçmişte almış

Tablo 3.1'in devamı

Kod	Yaş	Cinsiyet	Engel Türü	Engel Detayı	Öğrenim Durumu	Din	Din Eğitimi Durumu
K7	32	Erkek	Ortopedik	Ayak bozukluğu	Üniversite	İslam	Alıyor ve öğretiyor
K8	38	Erkek	Bedensel	Omurilik felci	Açık öğretim	İslam	Geçmişte almış
K9	40	Erkek	Ortopedik	Uzuv / yürüme cihazı	Lise	İslam	Almamış (aile)
K10	44	Kadın	Ortopedik	Yürüme engeli	İlkokul (dışarıdan)	İslam	Almamış
K11	40	Kadın	Ortopedik	Yürüme engeli (kalça)	Üniversite	İslam	Geçmişte almış
K12	25	Kadın	Bedensel	Yürüme engeli	Üniversite	İslam	Geçmişte almış
K13	44	Erkek	Bedensel	Yürüme engeli	Lise	İslam	Geçmişte almış
K14	38	Erkek	Görme engelli	Görme kaybı	Üniversite	İslam	Kendi kendine (radyo/internet)
K15	44	Erkek	Görme engelli	Sonradan görme kaybı	Üniversite	İslam	Alıyor
K16	47	Erkek	Görme engelli	Sonradan görme kaybı	Üniversite	İslam	Geçmişte almış
K17	69	Erkek	Görme engelli	Görme kaybı	İlkokul	İslam	Köyde imam eğitimi
K18	25	Kadın	Görme engelli	Görme kaybı	İmam Hatip	İslam	Almış
K19	25	Kadın	Görme engelli	Görme kaybı	Üniversite	İslam	Geçmişte almış
K20	35	Kadın	Görme / İşitme	Görme ağırlıklı çift engel	Üniversite	İslam	Geçmişte almış

Tablo 3.1 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun ortopedik engelli olduğu görülmektedir. Görme engelli bireyler ise araştırmanın ikinci önemli grubunu oluşturmaktadır. Katılımcılar arasında din eğitimi hiç almamış ya da yalnızca aile/çevre aracılığıyla bilgi edinmiş bireyler bulunduğu gibi, aktif olarak din eğitimi alan ve öğretenler de mevcuttur. Bu çeşitlilik, araştırmanın nitel bir derinlik kazanmasına katkı sağlamıştır.

3.2 Verilerin Analizi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, nitel verileri sistematik biçimde kodlayarak temalar, alt temalar ve kategoriler oluşturmaya olanak tanıyan ve araştırmacının yorumunu verilerin kendisine dayandırmasını sağlayan bir analiz tekniğidir (Creswell, 2013; Mayring, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu yaklaşım doğrultusunda görüşme transkriptleri defalarca okunmuş; ilk aşamada ham kodlar üretilmiş, ardından bu kodlar birbirleriyle ilişkilendirilerek kategoriler ve alt temalar altında gruplandırılmıştır. Son aşamada ise kategoriler ve alt temalar hem araştırma sorularıyla hem de görüşme soruları çerçevesiyle ilişkilendirilerek üst temalar tanımlanmıştır. Analiz sürecinde

tümevarımsal (inductive) bir yaklaşım benimsenmiş; temalar önceden belirlenmiş kategorilere yerleştirilmek yerine veriden ortaya çıkarılmıştır (Thomas, 2006). Temaların ve kategorilerin belirlenmesinde birden fazla araştırmacının görüşüne başvurulmuş, kodlama tutarlılığı sağlanmıştır.

Görüşmelerden elde edilen ham verilerin düzenlenmesi, kodlanması ve tematik yapının oluşturulması sürecinde Python programlama dili ve ilgili kütüphaneler kullanılmıştır. Görüşme transkriptleri metin dosyaları hâline getirilerek sisteme aktarılmış; veri organizasyonu ve tablo/matris yapılarının oluşturulmasında pandas kütüphanesinden, metin üzerinde arama, temizleme ve düzenleme işlemlerinde ise Python'un yerleşik re (regular expression) modülünden yararlanılmıştır. Oluşturulan ham kodlar, kategoriler ve alt temalar, katılımcı bazında satır satır işlenerek yapılandırılmış bir veri seti hâline getirilmiş. Bu sayede kodların sınıflandırılması, karşılaştırılması ve gerektiğinde yeniden gruplandırılması kolaylaştırılmıştır. Elde edilen kod-kategori-tema yapıları ve frekans tabloları, raporlama aşamasında openpyxl kütüphanesi aracılığıyla Excel dosyalarına aktarılarak görselleştirilmiştir.

Analiz sürecine ilişkin bir örnek verirsek katılımcıların ifadeleri öncelikle ham veri olarak ele alınmış ve bu ifadelerden anlamlı kodlar türetilmiştir. Örneğin, “Kader kaza açısından bakıyorum, kabullenmek başka bir şey.” (K4) ifadesi, bireyin dini inançları doğrultusunda yaşamını sürdürme motivasyonunu yansıttığı için “sabır ve teslimiyet” kategorisi altında kodlanmıştır. Benzer şekilde, “Din eğitimi almamış olsaydım belki yaşamak istemezdim.” (K2) ifadesi, yaşanan durumun anlamlandırılması ve kabul edilmesine yönelik bir bakış açısı içerdiğinden “Yaşama Tutunma” kategorisi kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu tür kategoriler, katılımcıların psikolojik başa çıkma süreçlerinde ortak özellikler taşıdığı için “psikolojik işlev” alt teması altında bir araya getirilmiştir. Son aşamada ise bu alt tema, bireylerin manevi kaynaklardan yararlanarak psikolojik destek geliştirdiklerini göstermesi bakımından “maneviyat ve psikolojik destek” teması içerisinde ele alınmıştır. Bu süreç, veriden türeyen anlamların kademeli olarak daha üst düzey kavramsal çerçeveler altında toplanmasını sağlamıştır. Aşağıda bu sürecin işleyişine ilişkin tema, alt tema ve kategori örneği sunulmuştur.

Tablo 3.2 Tema-alt tema-kategori yapısına örnek

Tema	Alt Tema	Kategori	Örnek Kod (Ham Veri)
Maneviyat ve Psikolojik Destek	Psikolojik İşlev	Sabır ve Teslimiyet	"Kader kaza açısından bakıyorum, kabullenmek başka bir şey." (K4)
		Yaşama Tutunma	"Din eğitimi almamış olsaydım belki yaşamak istemezdim." (K2)

3.3 Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik kavramları, nicel araştırmalardan farklı ölçütler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Lincoln ve Guba (1985)'nın önerdiği dört temel ölçüt esas alınmıştır.

3.3.1 İnandırıcılık (İç Geçerlik)

Araştırmanın inandırıcılığını artırmak amacıyla katılımcı teyidi uygulanmıştır. Görüşmeler tamamlandıktan sonra elde edilen bulgular ilgili katılımcılara geri bildirim olarak sunulmuş ve verilerin doğruluğu teyit ettirilmiştir. Bunun yanı sıra araştırma süreci ve bulgular, din eğitimi ve nitel analiz alanında uzman iki akademisyen tarafından incelenmiş; uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

3.3.2 Aktarılabilirlik (Dış Geçerlik)

Araştırmanın aktarılabilirliği için ayrıntılı betimleme ilkesi benimsenmiştir. Bulgular, katılımcıların söylemleriyle birlikte sunulmuş; bağlam, ortam ve katılımcı özellikleri açık biçimde tanımlanmıştır. Örneklem oluşturulurken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış; farklı engel türleri, cinsiyetler ve yaş grupları dahil edilerek çeşitlilik sağlanmıştır.

3.3.3 Tutarlılık (Güvenirlik)

Analiz sürecinin tutarlılığını sağlamak amacıyla bulgular ham verilerle karşılaştırılmıştır. Ayrıca kodlayıcı güvenirliği Miles ve Huberman (1994)'ın formülüyle hesaplanmıştır:

Güvenirlik = [Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] × 100

İki bağımsız kodlayıcı arasında gerçekleştirilen kodlama sonucunda %86 oranında görüş birliği elde edilmiş; bu oran nitel araştırmalar için kabul edilebilir sınır olan %70'in üzerinde kalmıştır (Miles ve Huberman, 1994).

3.3.4 Teyit Edilebilirlik (Nesnellik)

Araştırmanın teyit edilebilirliği kapsamında ham veriler saklanmış, bulgular desteklenirken katılımcıların söylemlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Bu uygulama, araştırmacının yorumlarının veri temeline dayandığını belgeleyen bir denetim izi oluşturmuştur.

3.4 Araştırmacının Konumu

Nitel araştırmalarda araştırmacının konumunu (positionality) açıklamak, bulgulara yönelik şeffaflığı artırmak ve olası önyargıların okuyucu tarafından değerlendirilebilmesine zemin hazırlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Creswell ve Poth, 2018). Bu doğrultuda araştırmacı din eğitimi alanında lisans eğitimini tamamlamış ve aynı alanda yüksek lisans programına devam etmektedir. Mesleki olarak din eğitimi alanında çalışmakta, bu alandaki teorik birikim ile saha deneyimini bir arada taşımaktadır. Araştırmacının kendisi bedensel ya da görme engelli değildir. Bu durum araştırmada “dışarıdan bakış” konumunu belirlemektedir. Bu durum araştırmacının katılımcıların öznel deneyimlerini tam anlamıyla içselleştirememesi gibi bir sınırlılık oluşturabilse de aynı zamanda olayları daha nesnel bir bakış açısıyla değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Araştırmacı, engelli bireylere yönelik herhangi bir önyargı taşımadığını ve bu bireylerin eğitimsel haklarına ilişkin güçlü bir duyarlılığa sahip olduğunu belirtmektedir. Benzer biçimde araştırmacının din eğitimi veren kurum ve kuruluşlarla olumsuz bir deneyimi bulunmamaktadır. Bu bağlamda kurumsal değerlendirmelerde olası önyargılı bulguların önüne geçilmiştir. Bu bağlamda araştırmacı, tarafsızlığını korumak adına analiz sürecinde yansıtıcı bir tutum (reflexivity) benimsemiş; kendi

varsayımlarını sürekli sorgulamış ve verilerin kendisinden çıkan anlamları ön plana taşımıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın temel sorusu olan “Bedensel engelli bireylerin din eğitimi alanında temel ihtiyaçları nelerdir?” sorusuna ve alt problemlere ilişkin bulgular sunulmaktadır. Veriler içerik analiziyle incelenmiş; her soru için temalar, alt temalar ve kategoriler belirlenmiştir. Bulgular tablo biçiminde sunulmuş, her tablonun ardından açıklayıcı değerlendirmeler yapılmıştır. İnandırıcılığı artırmak amacıyla alıntılar tırnak içinde verilmiş, katılımcı kodları parantez içinde belirtilmiştir. Çalışmaya katılan 20 katılımcının tamamı İslam dinine mensuptur ve farklı engel türlerine sahiptir.

4.1 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimine Ulaşmadaki Karşılaştıkları Zorluklara Yönelik Bulgular

Araştırmanın ilk alt problemine ilişkin verilerin analizinde Fiziksel Erişim Engelleri teması belirlenmiştir. Bu tema altında iki alt tema ve ilgili kategoriler ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.1 Din eğitimine erişim-fiziksel erişim engelleri teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Fiziksel Erişim Engelleri	Mimari Engeller	Camilere Erişilemezlik	"Her camide engelli rampası bulunmaması veya tekerlekli sandalye ile ibadet edilecek bir yerin olmaması." (K1) "Camilere giremiyorum, başka yerlere de girmekte zorlanıyorum bu arabayla." (K5) "Camiye girerken tekerlekleri nasıl sileceğim? Nasıl temizlerimde halıya basarım? Fiziki olarak camiye ulaşamıyorum." (K1) "Yürüyemediğim için camilere giremiyorum." (K5) "Bizim bu akülü arabayla her yere girip çıkmamız mümkün değil." (K5) "Bizi camiye almak istemiyorlar halı kirleniyor diye." (K5)
		Eğitim Mekânlarına Erişilemezlik	"Camiye gittiğimde yere oturamam, kalça çıkıklığım var." (K11) "Üst katta eğitim göreyim desem, deme şansım yok; binaların yapımında asansör, rampa olmasa çok zor olur." (K4) "Camilerin önünde on tane merdiven, ben nasıl eda edeceğim namazımı." (K9) "Engellilerin girip çıkması için mimari yenilik şart, başta camiler." (K6) "Kesinlikle önce mimari düzenlemeler yapılmalı." (K10)

Tablo 4.1'in devamı

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Fiziksel Erişim Engelleri	Ulaşım Güçlüğü	Fiziksel Ulaşım Sorunu	"Ulaşım konusunda sıkıntı var, en başta ulaşım." (K8) "Çocukluğumda gidip gelmek sorundu." (K9) "Gidip gelmekte de zorlanıyoruz, yürümekte zorlandığımız için." (K6) "Köyde olduğum zaman hiçbir şekilde ulaşamam." (K5) "Servis uygulaması olabilir, en önemlisi ulaşım bizim için." (K12)
		Sosyal Dışlanma Hissi	"Ben dışarıda kılıyordum, donuyorum. Ben camiye giremedim ki." (K1) "Herkes suratıma baktı, camiye gitmiyorum artık." (K9) "Bize yabancı gibi bakarlardı, bunu söyleyemiyorsun istediklerini." (K5) "Mukabele camide okunsun dediler, ben camiye giremediğim için çok üzülüp ağlamıştım." (K5)

Fiziksel Erişim Engelleri Teması incelendiğinde, katılımcıların din eğitimine ve ibadet mekânlarına erişim süreçlerinde ciddi yapısal ve çevresel engellerle karşılaştıkları görülmektedir. Bu tema, engelli bireylerin din eğitimi deneyimlerinin yalnızca bireysel ya da inanç temelli değil, aynı zamanda fiziksel çevre ve toplumsal düzenlemeler tarafından da şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Fiziksel Erişim Engelleri teması altında Mimari Engeller ve Ulaşım Güçlüğü olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar, bireylerin hem ibadet ve eğitim mekânlarına fiziksel olarak ulaşabilme durumlarını hem de bu süreçte yaşadıkları sosyal deneyimleri kapsamaktadır.

Mimari Engeller alt teması altında yer alan Camilere Erişilemezlik kategorisi, ibadet ve din eğitimi için önemli bir yeri olan Camilerin engelli bireyler için yeterince erişilebilir olmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, camilerde rampa, uygun giriş alanı ya da tekerlekli sandalye kullanımına uygun ibadet alanlarının bulunmamasının önemli bir engel oluşturduğunu ifade etmektedir. K1'in "Her camide engelli rampası bulunmaması…" ve "Camiye girerken tekerlekleri nasıl sileceğim?" şeklindeki ifadeleri, yalnızca fiziksel erişimin değil, aynı zamanda ibadet mekânlarının kullanımına ilişkin pratik düzenlemelerin de yetersiz olduğunu göstermektedir. K5'in "Camilere giremiyorum…" ve "Bizi camiye almak istemiyorlar halı kirleniyor diye." ifadeleri ise erişim sorununun yalnızca mimari değil, aynı zamanda tutum ve uygulama kaynaklı engellerle de birleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, engelli bireylerin ibadet hakkına erişiminde çok boyutlu bir dışlanma deneyimi yaşadıklarını göstermektedir.

Aynı alt tema içerisinde yer alan Eğitim Mekânlarına Erişilemezlik kategorisi, din eğitiminin verildiği alanların da benzer şekilde erişilebilirlik açısından yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar, camilerde ya da eğitim verilen mekânlarda fiziksel koşulların kendi ihtiyaçlarına uygun olmadığını ifade etmektedir. K11'in "Camiye gittiğimde yere oturamam…" ifadesi, fiziksel engelin ibadet ortamına ulaşmayı da doğrudan etkilediğini göstermektedir. K4'ün "Binaların yapımında asansör, rampa olmasa çok zor olur." ifadesi, erişilebilirliğin planlama aşamasında dikkate alınmasının önemine işaret etmektedir. K9'un "Camilerin önünde on tane merdiven…" ifadesi, mevcut yapıların engelli bireyler için fiilen kullanılamaz durumda olduğunu ortaya koyarken; K6 ve K10'un mimari düzenleme vurguları, bu sorunun çözümü için yapısal değişikliklerin zorunlu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, din eğitimi mekânlarının erişilebilir olmaması, bireylerin ibadet ve eğitim hakkına dolaylı bir sınırlama getirmektedir.

Ulaşım Güçlüğü alt teması altında yer alan Fiziksel Ulaşım Sorunu kategorisi, katılımcıların din eğitimi ve ibadet mekânlarına ulaşım süreçlerinde önemli zorluklar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, özellikle hareket kısıtlılığı nedeniyle ulaşımın en temel sorunlardan biri olduğunu vurgulamaktadır. K8'in "En başta ulaşım." ifadesi bu sorunun önceliğini açıkça ortaya koyarken; K9 ve K6'nın çocukluk ve günlük yaşam deneyimlerine ilişkin ifadeleri, bu sorunun süreklilik arz ettiğini göstermektedir. K5'in "Köyde olduğum zaman hiçbir şekilde ulaşamam." ifadesi, coğrafi koşulların da erişim sorununu derinleştirdiğini ortaya koymaktadır. K12'nin servis önerisi ise bu sorunun çözümüne yönelik pratik beklentileri yansıtmaktadır. Bu bulgular, ulaşımın yalnızca fiziksel bir mesele değil, aynı zamanda eğitime katılımı belirleyen kritik bir faktör olduğunu göstermektedir.

Aynı alt tema altında yer alan Sosyal Dışlanma Hissi kategorisi ise fiziksel engellerin bireylerde yarattığı duygusal ve sosyal etkileri ortaya koymaktadır. Katılımcılar, ibadet mekânlarına erişememenin ötesinde, bu süreçte dışlanma, utanma ve yalnızlık gibi duygular yaşadıklarını ifade etmektedir. K1'in "Ben dışarıda kılıyordum, donuyorum." ifadesi, fiziksel erişim eksikliğinin doğrudan mağduriyet yarattığını gösterirken; K9'un "Herkes suratıma baktı…" ifadesi, sosyal çevrenin tutumlarının birey üzerinde nasıl bir baskı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. K5'in "Bize yabancı

gibi bakarlardı…" ve mukabele deneyimine ilişkin duygusal anlatımı, bu dışlanmanın bireyde derin bir üzüntü ve aidiyet kaybı yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda, fiziksel erişim engelleri yalnızca yapısal bir sorun olmayıp, aynı zamanda bireylerin toplumsal katılımını ve aidiyet duygusunu zedeleyen bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fiziksel Erişim Engelleri teması, din eğitimi ve ibadet süreçlerinde karşılaşılan sorunların büyük ölçüde çevresel ve yapısal faktörlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum, engelli bireylerin din eğitimine eşit ve etkin katılımının sağlanabilmesi için yalnızca bireysel değil, aynı zamanda mimari, ulaşım ve toplumsal farkındalık düzeyinde kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

4.2 Sunulan Din Eğitimi Hizmetinin Bedensel Engelli Bireyler İçin Yeterlik Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemine ilişkin verilerin analizinde Kurumsal Hizmet Yeterliliği teması belirlenmiştir. Bu tema kapsamında iki alt tema ve kategoriler ortaya konmuştur.

Tablo 4.2 Din eğitiminin yeterliliği-kurumsal hizmet yeterliliği teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Kurumsal Hizmet Yeterliliği	Kurumsal Yetersizlik	Engelliye Yönelik Hizmet Eksikliği	"Ben böyle bir kurumun varlığından haberdar bile değilim, engellilere yönelik ayrıca bir yaklaşım olduğunu sanmıyorum." (K1) "Engellilere yönelik bir kurs, toplantı görmedim." (K9) "Hiç karşılaşmadım desem, engellilere özel hizmet görmedim." (K10) "Ekstradan engelliye şöyle hizmet verelim gibi bir şey görmedim." (K19) "Altı yedi senedir müftülükten engellileri yönlendirecek bir talep almadık." (K16)
		Dini İçerikte Empati Eksikliği	"Peygamber, sahabe hayatı anlatılıyor ama sanki aralarında hiç engelli yokmuş gibi." (K12) "Bize dediler ki 'Ne güzel size, cennetle müjdelendiniz', ben neden namaz kılayım ki? Gerçeklere ihtiyacımız var." (K15) "Hoca 3 Aralık engelliler gününde 'körle yatan şaşı kalkar' dedi, bu bizi incitti." (K16) "İçerik açısından sıkıntı var, pembe yalanlara değil gerçeklere ihtiyacımız var." (K15)

Tablo 4.2'nin devamı

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
	Din Adamlarının Tutumu	Olumlu İletişim	"Cami imamıyla konuşulup arkadaşlarla birlikte camiye rampa yapıldı." (K1) "Takıldığım yerlerde yardımcı oluyorlar, rehberlik ediyorlar." (K2) "Sorduğum sorulara çok sağlıklı cevaplar alabiliyorum." (K6) "Manevi anlamda katkı sağlıyor, rahatlatıyor, bilgilendiriyor." (K14)
		Olumsuz Deneyim	"Müftüye ev faizini sorduğumda kendi faizini anlattı; diyanetten biraz uzaklaşmak kanaatindeyim." (K15) "Müftülükte herkes hoca ama bize soran, yardımcı olan olmadı." (K17) "Hoca duyarsızdı, şikâyet etmek istedim ama vazgeçtim, uzaklaştım." (K18) "Din adamları en çok engelliye yardım etmesi gerekenlerin başında geliyor; ama orada bize hiç yardımcı olmadılar." (K17)

Kurumsal Hizmet Yeterliliği teması din eğitimi hizmetlerinin engelli bireyler açısından ne ölçüde yeterli, kapsayıcı ve işlevsel olduğuna yönelik bulgular sunmaktadır. Katılımcıların büyük ölçüde kurumsal yapıların engelli bireylere yönelik hizmetlerinde yetersizlik algısına sahip oldukları, bununla birlikte din görevlilerinin bireysel tutumlarının bu algıyı hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebildiği görülmektedir. Kurumsal Hizmet Yeterliliği teması altında Kurumsal Yetersizlik ve Din Adamlarının Tutumu olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir.

Kurumsal Yetersizlik alt teması altında yer alan Engelliye Yönelik Hizmet Eksikliği kategorisi, din eğitimi sunan kurumların engelli bireylere yönelik özel hizmetler geliştirme konusunda yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, bu alanda ya hiçbir hizmetle karşılaşmadıklarını ya da mevcut hizmetlerin fark edilir düzeyde olmadığını ifade etmektedir. K1'in "Ben böyle bir kurumun varlığından haberdar bile değilim…" ifadesi, kurumsal görünürlüğün dahi sağlanamadığını göstermektedir. K9 ve K10'un engellilere yönelik kurs ya da faaliyet görmediklerini belirtmeleri, bu hizmetlerin ya hiç sunulmadığını ya da erişilebilir olmadığını düşündürmektedir. K19'un "Ekstradan engelliye şöyle hizmet verelim gibi bir şey görmedim." ifadesi, kurumsal düzeyde özel ihtiyaçlara duyarlı bir yaklaşımın eksikliğini ortaya koymaktadır. K16'nın müftülük bağlamındaki ifadesi ise bu durumun yalnızca kullanıcı deneyimi değil, aynı zamanda kurumsal talep ve yönlendirme mekanizmalarının da zayıf olduğunu göstermektedir.

Aynı alt tema içerisinde yer alan Dini İçerikte Empati Eksikliği kategorisi ise sunulan din eğitimi içeriğinin engelli bireylerin deneyimlerini yeterince yansıtmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, anlatılan dini içeriklerin kendi yaşam gerçekliklerinden uzak olduğunu ve zaman zaman incitici olabildiğini ifade etmektedir. K12'nin "Sanki aralarında hiç engelli yokmuş gibi." ifadesi, dini anlatıların kapsayıcılık açısından yetersiz kaldığını göstermektedir. K15'in "Pembe yalanlara değil gerçeklere ihtiyacımız var." ifadesi, içeriklerin yüzeysel ve gerçeklikten kopuk olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca K16'nın aktardığı olumsuz söylem örneği, din görevlilerinin kullandığı dilin zaman zaman damgalayıcı ve kırıcı olabildiğini göstermektedir. Bu bulgular, din eğitimi içeriklerinin engelli bireylerin ihtiyaçlarına duyarlı, gerçekçi ve kapsayıcı bir şekilde yeniden ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Din Adamlarının Tutumu alt teması altında ise Olumlu İletişim ve Olumsuz Deneyim kategorileri belirlenmiştir. Olumlu İletişim kategorisi, bazı din görevlilerinin bireysel çabalarıyla engelli bireylerin din eğitimi süreçlerine önemli katkılar sağladığını göstermektedir. K1'in camiye rampa yapılmasına ilişkin deneyimi, din görevlilerinin çözüm odaklı yaklaşımlarının somut sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymaktadır. K2 ve K6'nın rehberlik ve bilgi alma süreçlerine ilişkin olumlu ifadeleri, din görevlilerinin bireysel düzeyde destekleyici ve yönlendirici bir rol üstlenebildiğini göstermektedir. K14'ün manevi destek vurgusu ise bu ilişkinin yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda psikolojik ve duygusal destek boyutu da içerdiğini ortaya koymaktadır.

Buna karşın Olumsuz Deneyim kategorisi, din görevlileriyle kurulan ilişkinin her zaman olumlu olmadığını ve bazı durumlarda bireyleri dinî kurumlardan uzaklaştırabildiğini göstermektedir. K15'in müftülük deneyimi, verilen cevapların bireyin ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğunu ortaya koyarken; K17 ve K18'in ifadeleri, ilgisizlik ve duyarsızlık algısının yaygın olabildiğini göstermektedir. Özellikle K17'nin "Bize soran, yardımcı olan olmadı." ifadesi, kurumsal yapı içerisinde bireysel temasın ve ilginin yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu tür deneyimler, bireylerde hayal kırıklığı oluşturarak kurumdan uzaklaşma ve aidiyet zayıflaması ile sonuçlanabilmektedir.

Tema genel olarak değerlendirildiğinde din eğitimi hizmetlerinin engelli bireyler açısından henüz yeterince kapsayıcı ve düzenli bir yapıya kavuşmadığını göstermektedir. Kurumsal düzeyde hizmet eksikliği ve içerik yetersizlikleri dikkat çekerken, din görevlilerinin bireysel tutumlarının bu süreci belirgin biçimde etkilediği görülmektedir.

4.3 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimi Materyalleri İhtiyaçlarına Yönelik bulgular

Üçüncü alt probleme ilişkin verilerin analizinde Materyal Yeterliliği teması belirlenmiştir. Bu temada, din eğitimi materyallerinin erişilebilirliği, anlaşılırlığı ve farklı engel gruplarının ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verebildiği yönünde görüşler yer almaktadır.

Tablo 4.3 Materyal yeterliliği teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Materyal Yeterliliği	Ortopedik Engellilerin Değerlendirmesi	Genel Yeterlilik	"Aradığım birçok şeyi internette bulabiliyorum, yeterli." (K4) "Evet, yeterli buluyorum, bilgileri karşılaştırma şansım da var." (K4) "Kendimce yeterli." (K11) "İstediğimi buluyorum, tabii yeterli." (K9)
		Dil ve Anlama Sorunu	"Hoca inned dine indallahil islam diyor, bunun Türkçe anlatılması lazım; anlamamız için." (K1) "Televizyonun altında Türkçesini okuduğum zaman tüylerim diken diken oluyor, öbür türlüsünü anlamıyorum." (K1)
	Görme Engellilerin Değerlendirmesi	Braille ve Sesli Materyal Eksikliği	"Dua kitabına ihtiyacım vardı, dört aydır hâlâ elime ulaşmadı." (K19) "Kur'ân'ı Kerim'im var ama dua kitapları istiyorum, onlara da ulaşamadım." (K5) "Arapça kaynaklar az kabartma yazıyla, hadis ve tefsir kaynakları da yok." (K18) "Kitaplar var, sesli de dinleyebiliyoruz ama daha kapsamlı olabilir." (K14) ""Deprem yaşayan arkadaşımız vardı. Enkaz altında kaldı Kur'ân'ı. Tekrar talep ettiğinde para istenildi ve bu hiç hoşumuza gitmedi. Sonuçta biz o verilere başka insanlardan zor ulaşıyoruz. Para istenilmesi hoş değil." (K19)

Tablo 4.3'ün devamı

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Materyal Yeterliliği	Görme Engellilerin Değerlendirmesi	Teknoloji Desteğinin Önemi	" Görme engelliyiz ya o bize çok mümkün değil maalesef. Telefonda olandan başkası yok bizim için engelimizden dolayı." (K15) "Bilgisayardan bir şeyler öğrenelim desek bilgisayarı öğretecek hocamız yok." (K15) "Doğuştan görme engelli olmayınca braille alfabesini öğrenemiyorsun." (K15) "Teknoloji sayesinde çoğu şey elimde, internetten ulaşabiliyoruz." (K20)

Katılımcıların materyal yeterliliğine ilişkin değerlendirmelerinin engel türüne göre farklılaştığı; ortopedik engelli bireylerin materyalleri yeterli bulurken, özellikle görme engelli bireylerin ciddi erişim ve içerik sorunları yaşadığı görülmektedir. Materyal Yeterliliği teması altında Ortopedik Engellilerin Değerlendirmesi ve Görme Engellilerin Değerlendirmesi olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir.

Ortopedik Engellilerin Değerlendirmesi alt teması altında yer alan Genel Yeterlilik kategorisi, bu gruptaki katılımcıların din eğitimi materyallerine erişim konusunda genel olarak olumlu bir değerlendirme yaptıklarını göstermektedir. Katılımcılar, özellikle internet üzerinden ihtiyaç duydukları bilgilere ulaşabildiklerini ve farklı kaynakları karşılaştırma imkânı bulduklarını ifade etmektedir. K4'ün "Aradığım birçok şeyi internette bulabiliyorum, yeterli" ve "Bilgileri karşılaştırma şansım da var" ifadeleri, dijital kaynakların bu grup için önemli bir avantaj sunduğunu göstermektedir. K9 ve K11'in ifadeleri de benzer şekilde materyallerin bireysel ihtiyaçları karşılayabildiğini göstermektedir. Bu bulgular, ortopedik engelli bireyler açısından materyal erişiminin büyük ölçüde teknolojik imkânlar sayesinde karşılanabildiğini göstermektedir.

Aynı alt tema içerisinde yer alan Dil ve Anlama Sorunu kategorisi ise materyallerin içerik ve sunum açısından her zaman yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, özellikle Arapça ifadelerin Türkçe açıklamalarının yetersiz olmasının anlamayı zorlaştırdığını ifade etmektedir. K1'in "Bunun Türkçe anlatılması lazım; anlamamız için" ve "Türkçesini okuduğum zaman tüylerim diken diken oluyor, öbür türlüsünü anlamıyorum" ifadeleri, din eğitimi materyallerinde anlaşılabilir dil kullanımının kritik bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu durum, materyallerin

yalnızca erişilebilir olmasının yeterli olmadığını, aynı zamanda hedef kitlenin anlayabileceği şekilde düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Görme Engellilerin Değerlendirmesi alt teması altında yer alan Braille ve Sesli Materyal Eksikliği kategorisi, bu gruptaki katılımcıların materyal erişimi konusunda ciddi yetersizlikler yaşadığını göstermektedir. Katılımcılar, ihtiyaç duydukları dini materyallere zamanında ve yeterli düzeyde ulaşamadıklarını ifade etmektedir. K19'un "Dua kitabına ihtiyacım vardı, dört aydır hâlâ elime ulaşmadı" ifadesi, erişimdeki gecikmeleri ortaya koyarken; K5 ve K18'in ifadeleri, özellikle kabartma yazı (Braille) materyallerin ve ileri düzey dini kaynakların oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. K14'ün "Kitaplar var, sesli de dinleyebiliyoruz ama daha kapsamlı olabilir" ifadesi, mevcut materyallerin içerik açısından da geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca K19'un deprem sonrası yaşanan deneyimi, bu materyallere erişimin zaten zor olduğu bir durumda maddi taleplerin ek bir engel oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, görme engelli bireyler için materyal erişiminin hem nicelik hem de nitelik açısından yetersiz olduğunu göstermektedir.

Aynı alt tema altında yer alan Teknoloji Desteğinin Önemi kategorisi ise görme engelli bireyler için teknolojinin hem bir fırsat hem de sınırlılık barındırdığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, teknolojik araçlar sayesinde bazı bilgilere ulaşabildiklerini ancak bu araçları etkin kullanma konusunda destek eksikliği yaşadıklarını ifade etmektedir. K15'in "Telefonda olandan başkası yok bizim için…" ifadesi, erişimin büyük ölçüde mobil cihazlarla sınırlı kaldığını göstermektedir. Aynı katılımcının "Bilgisayarı öğretecek hocamız yok" ifadesi, teknolojik okuryazarlık konusunda destek ihtiyacını ortaya koymaktadır. Braille öğreniminin zorluğuna ilişkin ifade ise alternatif öğrenme yollarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Buna karşın K20'nin "Teknoloji sayesinde çoğu şey elimde…" ifadesi, uygun koşullar sağlandığında teknolojinin erişimi önemli ölçüde kolaylaştırabildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda teknoloji, görme engelli bireyler için erişimi artıran ancak desteklenmediğinde sınırlı kalan bir araç olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Materyal Yeterliliği teması, din eğitimi materyallerinin farklı engel gruplarına göre değişen düzeylerde yeterlilik gösterdiğini

ortaya koymaktadır. Ortopedik engelli bireyler açısından materyaller görece yeterli bulunurken, görme engelli bireyler için ciddi erişim, içerik ve destek eksiklikleri söz konusudur. Bu durum, din eğitimi materyallerinin daha kapsayıcı hale getirilebilmesi için erişilebilir formatların çeşitlendirilmesi, dilin sadeleştirilmesi ve teknolojik destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

4.4 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimi Materyallerine Erişim İhtiyaçlarına Yönelik Bulgular

Dördüncü alt probleme ilişkin verilerin analizinde Materyallere Erişim Koşulları teması belirlenmiştir. Tema katılımcıların bir yandan teknolojik gelişmeler sayesinde materyallere daha kolay ulaşabildikleri, diğer yandan ise fiziksel ve ekonomik engellerin bu erişimi sınırlayabildiğini göstermektedir. Materyallere Erişim Koşulları teması altında Erişim Kolaylıkları ve Erişim Güçlükleri olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir.

Tablo 4.4 Materyallere erişim koşulları teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Materyallere Erişim Koşulları	Erişim Kolaylıkları	Teknoloji Aracılığıyla Erişim	"Teknolojinin gelişmesiyle bu çok basit, çok rahat ulaşılabilir." (K1) "İnternet var, ulaşabiliyorum." (K2) "İnternetten falan araştırma yapabiliyorum, ulaşıyorum." (K3) "Akıllı telefonla herkes bakabilir, okuyabilir." (K1) "Evet, yürüme engellilerden daha kolay ulaşabiliyorum, günümüzde internetten de ulaşabiliyoruz." (K20)
		Yüz Yüze Destek	"Dedelerimden, babamdan duyduklarımı uyguluyorum, güvendiğim insana bakarım." (K9) "Emekli imam dedem, onun haricindekilerlede kurabilirim." (K18) "Çocuğum Kur'ân kursuna gidiyor, hoca sağ olsun, onunla görüşüyorum." (K11)
	Erişim Güçlükleri	Fiziksel Ulaşım Sorunu	"Ben hiçbir şeye ulaşamadım, sadece Kur'ân kitabım var; engel durumumdan dolayı ulaşamıyorum." (K5) "Köyde olduğum zaman hiçbir şekilde ulaşamam." (K5) "Yüksekte bir yerde bulunduğunda uzanıp alamam kendi başıma." (K6) "Uygun okuyabileceğimiz Kur'ân'a ulaşmak zor oluyor." (K20)

Tablo 4.4'ün devamı

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Materyallere Erişim Koşulları	Erişim Güçlükleri	Mali Engel	"Bazen maddi sorunlar yaşadığımız oluyor." (K7) "Teknoloji sayesinde çoğu şey elimde ama genellikle maddiyat zorluğu oluyor." (K12) "Tekrar talep ettiğinde para istenildi, biz o verilere başka insanlardan zor ulaşıyoruz." (K19)

Erişim Kolaylıkları alt teması altında yer alan Teknoloji Aracılığıyla Erişim kategorisi, katılımcıların önemli bir kısmının din eğitimi materyallerine internet ve dijital araçlar üzerinden erişebildiğini göstermektedir. Katılımcılar, özellikle akıllı telefonlar ve internetin yaygınlaşmasının erişimi kolaylaştırdığını vurgulamaktadır. K1'in "Teknolojinin gelişmesiyle bu çok basit, çok rahat ulaşılabilir" ve "Akıllı telefonla herkes bakabilir, okuyabilir" ifadeleri, teknolojinin erişim üzerindeki dönüştürücü etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde K2 ve K3'ün internet üzerinden araştırma yapabildiklerini belirtmeleri, bireylerin bilgiye ulaşmada daha bağımsız hale geldiklerini göstermektedir. K20'nin ifadesi ise günümüzde dijital araçların, özellikle hareket kısıtlılığı olan bireyler için, erişimi önemli ölçüde kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, teknolojinin din eğitimi materyallerine erişimde temel bir kolaylaştırıcı unsur haline geldiğini göstermektedir.

Aynı alt tema içerisinde yer alan Yüz Yüze Destek kategorisi ise geleneksel ve sosyal destek ağlarının hâlen önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Katılımcılar, aile bireyleri, din görevlileri ya da güvendikleri kişiler aracılığıyla bilgiye ulaştıklarını ifade etmektedir. K9'un "Dedelerimden, babamdan duyduklarımı uyguluyorum…" ifadesi, aile içi aktarımın önemini ortaya koyarken; K18'in emekli imam dedesi üzerinden bilgi edinmesi, geleneksel dini otoritelerin etkisini göstermektedir. K11'in çocuğu aracılığıyla Kur'an kursu hocasıyla iletişim kurması ise dolaylı erişim yollarının da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, din eğitimi materyallerine erişimde sosyal çevrenin destekleyici rolünü vurgulamaktadır.

Erişim Güçlükleri alt teması altında yer alan Fiziksel Ulaşım Sorunu kategorisi, katılımcıların materyallere erişiminde fiziksel engellerin hâlen önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Özellikle hareket kısıtlılığı olan bireyler, materyallere doğrudan ulaşmakta zorlandıklarını ifade etmektedir. K5'in "Ben hiçbir şeye ulaşamadım…" ve "Köyde olduğum zaman hiçbir şekilde ulaşamam" ifadeleri hem

fiziksel engelin hem de coğrafi koşulların erişimi ciddi biçimde sınırlandırdığını göstermektedir. K6'nın "Yüksekte bir yerde bulunduğunda uzanıp alamam…" ifadesi, gündelik yaşam içindeki basit erişim sorunlarının dahi önemli bir engel oluşturduğunu ortaya koymaktadır. K20'nin uygun formatta materyale ulaşma zorluğunu dile getirmesi ise erişim probleminin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda içerik uygunluğu ile de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Aynı alt tema altında yer alan Mali Engel kategorisi ise ekonomik faktörlerin materyal erişimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, özellikle teknolojik araçlara erişim ya da materyal temini sürecinde maddi zorluklar yaşadıklarını ifade etmektedir. K7'nin "Bazen maddi sorunlar yaşadığımız oluyor" ifadesi bu durumun genel bir sorun olduğunu gösterirken; K12'nin teknolojiye rağmen maddi zorluk yaşandığını belirtmesi, dijital erişimin de ekonomik koşullara bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. K19'un materyal talebinde bulunulduğunda ücret istenmesine yönelik ifadesi ise erişim sürecinde karşılaşılan mali engellerin motivasyon kırıcı bir etki yaratabildiğini göstermektedir.

Genel olarak Materyallere Erişim Koşulları teması, din eğitimi materyallerine erişimin farklı değişkenlerden etkilenen bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Teknolojik gelişmeler erişimi önemli ölçüde kolaylaştırsa da fiziksel ve ekonomik engeller bu süreci sınırlamaya devam etmektedir. Ayrıca sosyal destek ağlarının erişimde tamamlayıcı bir rol oynadığı görülmektedir.

4.5 Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitiminden Beklentilerinin Karşılanma Durumuna Yönelik Bulgular

Beşinci alt probleme ilişkin verilerin analizinde iki tema belirlenmiştir. Bunlar Beklentiler ve Öneriler ile Destekleyici Düzenlemeler şeklindedir.

Beklentiler ve Öneriler teması katılımcıların din eğitimi sürecine yönelik beklentilerini ve mevcut uygulamaların bu beklentileri ne ölçüde karşıladığına dair değerlendirmelerini ortaya koymaktadır. Tema incelendiğinde, katılımcıların beklentilerinin hem bireysel düzeyde eğitimin niteliğine hem de kurumsal düzeyde erişim ve sunum biçimlerine odaklandığı görülmektedir.

Tablo 4.5 Beklentiler ve öneriler teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Beklentiler ve Öneriler	Bireysel Beklentiler	Nitelikli Eğitici	"Almak istersem bunun uzman kişilerden profesyonel olmasını isterdim." (K1) "Kaynakların ve öğreticinin kalitesi önemli, doğruyu en güzel şekilde yansıtmalı." (K7) "Her şeyi düzgün bilen ve sabırlı bir hocaya ihtiyaç duyuyorum." (K10) "Bilgisine güvendiğim kişiden almak isterim." (K16) "Güvenli bir öğretmen, gerçekten düzgün eğitim verebilecek birisi gerekiyor." (K20)
		Sosyal Ortam Desteği	"Engelli dernekleri, federasyonlar gibi engellilerin toplandıkları yerlerde din eğitimi verilmeli." (K1) "Manevi destek, arkadaş ya da sosyal ortam gibi." (K2) "Engelli bireylerle bir araya gelebileceğim uygun ortama ihtiyacım var." (K3) "Yüz yüze görüşebileceğim bir hocanın motivasyonuna ihtiyacım var." (K12)
	Kurumsal Öneriler	Ev Ziyaretleri	"Evlerde verilse, bize uygun yerler olsa; hiç çıkamayanlar var evden." (K5) "Çoğu engelli arkadaşımız evinden çıkmıyor, yatalak; din eğitmenleri de evlerine gidip bilgi verse daha iyi olur." (K6) "Evde olanların durumu bu konuda daha kritik." (K6) "Evden çıkamayan öğrenemeyebilir, bu konu ele alınmalı." (K15) "Yatağa bağlı hiç çıkamayan arkadaşlarımız için evde olabilir." (K8)
		Dijital Eğitim	"Teknolojiyi daha etkin kullanarak, online ders gibi." (K12) "Dijital ortamdan ulaştırılabilir." (K7) "Hocaların telefonla online bağlanması güzel olurdu." (K13) "Çağımız teknoloji çağı, yüz yüze olmasa bile online eğitimlerle yapılabilir." (K18) "Soru cevap şeklinde internet uygun olur ama Kur'ân öğretmek, namazı öğretmek için bireysel görerek olsa daha iyi olur." (K2)

Beklentiler ve Öneriler teması altında Bireysel Beklentiler ve Kurumsal Öneriler olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir. Bireysel Beklentiler alt teması altında yer alan Nitelikli Eğitici kategorisi, katılımcıların din eğitimi sürecinde en çok önem verdikleri unsurlardan birinin eğiticinin niteliği olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, bilgisine güvenilen, alanında yetkin ve aynı zamanda pedagojik açıdan donanımlı bireylerden eğitim almak istediklerini ifade etmektedir. K1'in "Uzman kişilerden profesyonel olmasını isterdim" ifadesi, eğitimin profesyonel bir çerçevede sunulmasına yönelik beklentiyi ortaya koymaktadır. K7'nin "Kaynakların ve öğreticinin kalitesi önemli…" vurgusu, bilginin doğruluğu ve güvenilirliğine verilen önemi göstermektedir. K10'un sabırlı bir eğiticiye duyulan ihtiyacı dile getirmesi, engelli bireylerin öğrenme süreçlerinde bireysel farklılıklara duyarlı bir yaklaşım beklentisini ortaya

koymaktadır. Benzer şekilde K16 ve K20'nin güven vurgusu, din eğitimi sürecinde eğiticiye duyulan güvenin temel bir unsur olduğunu göstermektedir.

Aynı alt tema altında yer alan Sosyal Ortam Desteği kategorisi ise katılımcıların din eğitimi sürecini yalnızca bireysel bir öğrenme faaliyeti olarak değil, aynı zamanda sosyal bir deneyim olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Katılımcılar, kendileriyle benzer deneyimlere sahip bireylerle bir araya gelebilecekleri, destekleyici ve motive edici ortamlara ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir. K1'in engelli dernekleri ve federasyonlar üzerinden eğitim önerisi, bu ihtiyacın kurumsal bir zeminde karşılanabileceğini göstermektedir. K2'nin "Manevi destek, arkadaş ya da sosyal ortam gibi" ifadesi, din eğitiminin aynı zamanda psikososyal destek işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. K3 ve K12'nin yüz yüze etkileşim vurgusu, birebir iletişimin motivasyon üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu bulgular, din eğitimi süreçlerinin sosyal boyutunun güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kurumsal Öneriler alt teması altında yer alan Ev Ziyaretleri kategorisi, özellikle fiziksel hareket kısıtlılığı yüksek olan bireyler için yerinde hizmet sunumunun önemini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, evden çıkamayan ya da çıkmakta zorlanan bireyler için din eğitiminin ev ortamında sunulmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. K5'in "Evlerde verilse…" ifadesi, mevcut hizmetlerin erişim açısından yetersiz kaldığını göstermektedir. K6'nın "Yatalak bireyler" vurgusu, bu ihtiyacın özellikle ağır engelli bireyler için daha kritik olduğunu ortaya koymaktadır. K15 ve K8'in ifadeleri de benzer şekilde, evden çıkamayan bireylerin din eğitimi hizmetlerinden mahrum kalma riskine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, ev ziyaretleri şeklinde sunulacak hizmetlerin eşit erişim ilkesini destekleyici bir uygulama olacağı anlaşılmaktadır.

Aynı alt tema altında yer alan Dijital Eğitim kategorisi ise çağın teknolojik imkanlarının din eğitimi süreçlerine entegre edilmesine yönelik beklentileri ortaya koymaktadır. Katılımcılar, özellikle online eğitim, uzaktan erişim ve dijital platformlar aracılığıyla sunulacak hizmetlerin erişimi kolaylaştıracağını ifade etmektedir. K12'nin "Online ders gibi" önerisi ve K7'nin dijital ortam vurgusu, teknolojinin eğitimde daha etkin kullanılmasına yönelik beklentiyi göstermektedir. K13 ve K18'in ifadeleri,

uzaktan bağlantı ve çevrim içi eğitimlerin pratik ve uygulanabilir çözümler sunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte K2'nin "Kur'ân öğretmek, namazı öğretmek için bireysel görerek olsa daha iyi olur." ifadesi, dijital eğitimin her içerik için yeterli olmayabileceğini ve bazı alanlarda yüz yüze eğitimin önemini koruduğunu göstermektedir. Bu durum, din eğitimi süreçlerinde hibrit (karma) modellerin daha işlevsel olabileceğine işaret etmektedir.

Beklentiler ve Öneriler temasında bireysel düzeyde nitelikli ve güvenilir eğiticilere duyulan ihtiyaç öne çıkarken; kurumsal düzeyde erişilebilir, esnek ve kapsayıcı hizmet modellerine yönelik beklentiler dikkat çekmektedir.

Destekleyici Düzenlemeler kapsamında elde edilen bulgular, engelli bireylerin din eğitimi ve ibadet süreçlerine daha etkin katılım sağlayabilmeleri için yalnızca bireysel ya da kurumsal değil, aynı zamanda fiziksel ve toplumsal düzeyde kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4.6 Destekleyici düzenlemeler teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Destekleyici Düzenlemeler	Fiziksel Düzenlemeler	Mimari İyileştirme	"Yeni yapılan bir camide engellilerin namaz kılacağı yer olmalı." (K1) "Kesinlikle önce mimari düzenlemeler yapılmalı." (K10) "Camilerin mimari engelleri kesinlikle ortadan kaldırılmalı." (K10) "Fiziki yapı düzeltilebilir, engellilere yönelik binalar olabilir." (K4) "Girişler mutlaka rampalı olmalı, tekerlekli sandalyede ve değnekliler için." (K11)
		Özel Alan Tahsisi	"Sadece tekerlekli sandalyede olanların girebileceği bir alan olmalı." (K5) "Camilerin iç ve dış yerlerinde engelliler için özel oturabilecekleri yer yapılmalı." (K9) "Engelli bireylerin şartlarına uygun ortam, dernekler gibi olsa iyi olur." (K2)
	Toplumsal Farkındalık	Toplumun Bilinçlendirilmesi	"Toplum vicdanını vaazlar etkiliyor, camilerde bilinçlendirmeliyiz." (K3) "Önce toplum bilinçlenmeli bu konuda, en iyi uzmanları getirsek yine fayda etmez." (K8) "Engellinin kabullenmesi için çevresinin de kendine benzemesi lazım, önce kendini normalleştirmesi gerekiyor." (K1) "Anne babasına da bunun bir mükafat olduğu anlatılmalı." (K15)

Tablo 4.6'ya göre Destekleyici Düzenlemeler teması incelendiğinde, katılımcıların önerilerinin büyük ölçüde fiziksel çevrenin erişilebilir hale getirilmesi ve toplumun engellilik konusunda bilinçlendirilmesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tema altında Fiziksel Düzenlemeler ve Toplumsal Farkındalık olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir.

Fiziksel Düzenlemeler alt teması altında yer alan Mimari İyileştirme kategorisi, ibadet ve din eğitimi mekânlarının engelli bireylerin kullanımına uygun hale getirilmesine yönelik güçlü bir beklentiyi ortaya koymaktadır. Katılımcılar, mevcut yapıların büyük ölçüde erişilebilir olmadığını ve bu durumun doğrudan katılımı engellediğini ifade etmektedir. K1'in "Yeni yapılan bir camide engellilerin namaz kılacağı yer olmalı" ifadesi, erişilebilirliğin planlama aşamasında dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. K10'un "Kesinlikle önce mimari düzenlemeler yapılmalı" ve "Camilerin mimari engelleri ortadan kaldırılmalı" şeklindeki ifadeleri, bu konunun öncelikli bir ihtiyaç olarak görüldüğünü göstermektedir. K4 ve K11'in rampalar ve uygun girişler konusundaki vurguları ise fiziksel düzenlemelerin somut gerekliliklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, mimari düzenlemelerin engelli bireylerin dinî yaşama katılımında temel bir ön koşul olduğunu göstermektedir.

Aynı alt tema altında yer alan Özel Alan Tahsisi kategorisi ise yalnızca erişimin sağlanmasının yeterli olmadığını, aynı zamanda engelli bireylerin ihtiyaçlarına uygun özel kullanım alanlarının oluşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, ibadet mekânlarında kendilerine uygun ve rahat edebilecekleri alanların bulunmasının önemine dikkat çekmektedir. K5'in tekerlekli sandalye kullanıcılarına özel alan önerisi, fiziksel koşulların bireysel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir. K9'un cami içinde ve dışında özel oturma alanları önerisi, ibadet sürecine katılımın daha konforlu hale getirilmesine yöneliktir. K2'nin dernek benzeri ortamlar vurgusu ise yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal olarak da kapsayıcı mekânların gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, özel alan tahsisi engelli bireylerin ibadet süreçlerine aktif ve rahat katılımını destekleyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Toplumsal Farkındalık alt teması altında yer alan Toplumun Bilinçlendirilmesi kategorisi, fiziksel düzenlemelerin yanı sıra toplumsal tutumların da dönüştürülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, engellilik konusunda toplumda var olan önyargı ve bilinç eksikliğinin, en az fiziksel engeller kadar sınırlayıcı olduğunu ifade etmektedir. K3'ün "Toplum vicdanını vaazlar etkiliyor…" ifadesi, camilerin ve din görevlilerinin bu süreçte önemli bir rol üstlenebileceğini göstermektedir. K8'in "Önce toplum bilinçlenmeli…" vurgusu, yapısal düzenlemelerin tek başına yeterli olmayacağını, toplumsal kabul ve anlayışın da geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. K1'in bireyin kendini kabul sürecinde çevrenin rolüne dikkat çekmesi, sosyal çevrenin etkisini vurgularken; K15'in ailelere yönelik bilinçlendirme önerisi, farkındalığın yalnızca birey düzeyinde değil, aile ve toplum düzeyinde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Genel olarak Destekleyici Düzenlemeler teması, engelli bireylerin din eğitimi ve ibadet süreçlerine tam katılım sağlayabilmeleri için çok boyutlu bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Fiziksel erişilebilirliğin sağlanması, uygun mekânsal düzenlemelerin yapılması ve toplumsal farkındalığın artırılması bu sürecin temel bileşenleri olarak öne çıkmaktadır.

4.6 Din ve Din Eğitiminin Bedensel Engelli Bireyler İçin Anlamı

Araştırma verilerinin analizi sürecinde katılımcıların din ve din eğitiminin engelli bireyler için ne ifade ettiğine yönelik de bulgulara ulaşılmıştır. Bu bağlamda iki temel tema ortaya çıkmıştır. Bunlar Maneviyat ve Psikolojik Destek ile Kimlik ve Anlam Arayışı şeklindedir. Bu temalar ve içerikleri Tablo 4.7'de sunulmuştur.

Tablo 4.7 Maneviyat ve psikolojik destek teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Maneviyat ve Psikolojik Destek	Psikolojik İşlev	Yaşama Tutunma	"Eğer dini açıdan eksik olsaydım bu rahatsızlıktan dolayı intihar düşünürdüm." (K1) "Din eğitimi almamış olsaydım belki yaşamak istemezdim." (K2) "Dini eğitim almamış olsaydım ve dinim intiharı yasaklamamış olsaydı belki bugün burada olmayacaktım." (K1) "Din eğitimi almamış olsaydım Allah'ı hiç tanımak istemezdim, beni sevmiyor diye." (K12) "Allah beni sevmiyor derdim, inanç olmadan açıklanacak bir durum değil." (K15)
		Sabır ve Teslimiyet	"Din eğitimi beni olgunlaştırdı ve yaşamda kalmama neden oldu." (K1) "Kader kaza açısından bakıyorum, kabullenmek başka bir şey." (K4) "Engel durumumu Allah'tan geldi diyorum, herhalde isyan ederdim." (K5) "İsyan etmiyorum, sınama gibi görüyorum." (K8) "Allah ne yazdıysa o olur diyorum, inançlı olan alnıma yazılmış der." (K13)
	Manevi Huzur	İç Huzur	"Namaz kılmaya başladım, huzur kattı." (K2) "Manevi huzur olarak, davranış olarak olumlu şeyler kattı." (K3) "Şükretmeyi öğrendim, başlarda bacağım engelli diye biraz mutsuz oluyordum." (K11) "Maneviyatımı güçlü tutuyor, güzel bir umut kesmeme aşılıyor insana." (K19)
		Dua ile Rahatlama	"Moralim bozuk olunca Kur'ân okuyorum, dua ediyorum; bu manevi olarak rahatlatıyor." (K2) "Dua ile tabii oluyor, dua ediyoruz rahatlıyoruz." (K5) "Hem manevi hem de fiziki huzur veriyor, dua ve zikirle baş ağrısını daha az çekiyorum." (K7) "Bana huzur veriyor, telefondan dini konuları açıp dinliyorum." (K17)

Maneviyat ve Psikolojik Destek Teması incelendiğinde, katılımcı deneyimlerinin din eğitimi bağlamında önemli ölçüde psikolojik dayanıklılık, anlamlandırma ve duygusal düzenleme süreçleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu tema, bireylerin yaşadıkları zorlukları anlamlandırma biçimlerinde din eğitiminin merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Maneviyat ve Psikolojik Destek teması altında Psikolojik İşlev ve Manevi Huzur olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar, katılımcıların hem varoluşsal düzeyde yaşamla kurdukları ilişkiyi hem de gündelik yaşamda deneyimledikleri duygusal rahatlama ve huzur süreçlerini kapsamaktadır.

Psikolojik İşlev alt teması altında yer alan Yaşama Tutunma kategorisi, din eğitiminin katılımcılar için yalnızca bir bilgi alanı değil, aynı zamanda güçlü bir varoluşsal destek

mekanizması olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, din ve din eğitiminin yokluğunda yaşamla bağlarının zayıflayabileceğini hatta kopabileceğini ifade etmektedir. Örneğin K1'in "Eğer dini açıdan eksik olsaydım bu rahatsızlıktan dolayı intihar düşünürdüm" ifadesi, din eğitiminin bireyin yaşam motivasyonu üzerindeki kritik etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde K2'nin "Din eğitimi almamış olsaydım belki yaşamak istemezdim" ve K12'nin "Din eğitimi almamış olsaydım Allah'ı hiç tanımak istemezdim, beni sevmiyor diye" ifadeleri, din eğitiminin bireylerin hem yaşamla bağ kurmalarında hem de Tanrı algılarını olumlu yönde şekillendirmelerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu ifadeler birlikte değerlendirildiğinde, din eğitiminin bireylerde umutsuzlukla baş etme ve yaşamı sürdürme güdüsünü destekleyen bir anlam sistemi sunduğu anlaşılmaktadır.

Aynı alt tema içerisinde yer alan Sabır ve Teslimiyet kategorisi ise katılımcıların yaşadıkları zorlukları, özellikle engellilik durumunu, dini referanslarla anlamlandırdıklarını göstermektedir. Katılımcılar, yaşadıkları durumu "kader", "imtihan" ya da "Allah'tan gelen bir durum" olarak yorumlayarak psikolojik bir denge kurmaktadır. K4'ün "Kader kaza açısından bakıyorum, kabullenmek başka bir şey." ifadesi, bilişsel düzeyde bir anlamlandırma sürecine işaret ederken; K5'in "Engel durumumu Allah'tan geldi diyorum, herhalde isyan ederdim" ve K8'in "İsyan etmiyorum, sınama gibi görüyorum" ifadeleri, bu anlamlandırmanın duygusal düzeyde isyanın yerine kabullenme ve sabrı koyduğunu göstermektedir. K13'ün "Allah ne yazdıysa o olur diyorum, inançlı olan alnıma yazılmış der" ifadesi ise kader inancının bireyde bir tür kontrol algısı ve içsel denge oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, din eğitimi bireylerin zor yaşam olaylarını anlamlı bir çerçeveye oturtarak psikolojik uyumlarını artıran bir işlev görmektedir.

Manevi Huzur alt teması altında ise İç Huzur ve Dua ile Rahatlama kategorileri öne çıkmaktadır. İç Huzur kategorisi, din ve din eğitiminin bireylerin içsel dinginlik ve yaşam doyumu üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. K2'nin "Namaz kılmaya başladım, huzur kattı" ifadesi ibadetlerin doğrudan duygusal iyilik haliyle ilişkisini ortaya koyarken; K3'ün "Manevi huzur olarak, davranış olarak olumlu şeyler kattı" ifadesi din ve din eğitiminin hem duygusal hem de davranışsal dönüşüme katkı sağladığını göstermektedir. K11'in "Şükretmeyi öğrendim…" ifadesi, din eğitiminin

bireyde şükür bilinci geliştirerek olumsuz yaşantıları yeniden çerçeveleme imkânı sunduğunu ortaya koymaktadır. K19'un "Maneviyatımı güçlü tutuyor, güzel bir umut kesmeme aşılıyor insana" ifadesi ise din eğitiminin bireyde umut ve pozitif gelecek beklentisi oluşturduğunu göstermektedir.

Dua ile Rahatlama kategorisi ise dine bağlı olarak bireylerin stresle başa çıkma stratejilerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar dua, Kur'an okuma ve dini içeriklere yönelme gibi ibadet ve motivasyonların kendilerini rahatlattığını ifade etmektedir. K2'nin "Moralim bozuk olunca Kur'ân okuyorum, dua ediyorum; bu manevi olarak rahatlatıyor" İfadesi Kur'an-ı Kerim okumanın duygusal düzenleme aracı olarak kendisine destek olduğunu belirtmiştir. K5'in "Dua ediyoruz rahatlıyoruz" ifadesi bu deneyimin yaygınlığını desteklerken; K7'nin "Hem manevi hem de fiziki huzur veriyor…" ifadesi bu rahatlamanın yalnızca psikolojik değil, psikosomatik etkiler de oluşturduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Maneviyat ve Psikolojik Destek teması, din ve din eğitiminin bireylerin yaşamla kurdukları ilişkiyi etkileyen, onları hem varoluşsal düzeyde destekleyen hem de gündelik yaşamda duygusal rahatlama sağlayan bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Bu bağlamda din eğitimi, katılımcılar için yalnızca bilişsel bir öğrenme alanı değil, aynı zamanda yaşamı anlamlandırma, zorluklarla baş etme ve psikolojik iyi oluşu sürdürme aracı olarak konumlanmaktadır.

Tablo 4.8 Kimlik ve anlam arayışı teması

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Kimlik ve Anlam Arayışı	Engelliliğin Anlamlandırılması	Ceza Algısının Reddi	"Engel durumumu Allah'ın bana ceza olarak verdiğini ya da ailemin günahından dolayı olduğunu düşünürdüm." (K10) "Din eğitimi almamış olsaydım ceza olarak düşünebilirdim." (K4) "İnanç olmadan Allah beni sevmiyor derdim." (K15) "Müslüman olmasaydım bunun bir imtihan olduğunu bilmezdim ve yaşayamazdım." (K16)
		İmtihan Algısı	"Ben imtihan için dünyaya geldiğime sonuna kadar inanıyorum." (K15) "İmtihan, sınav gibi kavramlardan haberim olmasaydı isyan ederdim." (K1) "Her şeyin Allah'tan geldiğini, Allah'ın sınavı deyip alışmaya çalışıyorum." (K20) "Engelimi Allah'ın bir lütfu, takdiri olarak görüyorum." (K15)

Tablo 4.8’in devamı

Tema	Alt Tema	Kategori	Doğrudan Alıntılar
Kimlik ve Anlam Arayışı	Ahlaki ve Sosyal Kimlik	Ahlaki Gelişim	"Yaptığım hataları gözlemlemeyi, ders çıkarmayı sağladı, daha iyi insan olmamı sağladı." (K7) "Harama yaklaşmıyorum, yalan söylemiyorum, hırsızlık yapmıyorum." (K9) "Biraz daha usturupluyum, terbiyeliyim." (K8) "Vicdan, merhamet, bazı insanlar çok gaddar çünkü Peygamber'i bilmiyor." (K20)
		Rehberlik İşlevi	"Dünyaya geliş amacımı, nasıl yaşamalıyız bunu daha iyi anlıyorum, kısaca rehber oluyor." (K14) "Dinimizin yapma dediğine sistem zorunlu kılıyor ama kırılma noktalarında din önemli." (K1) "Hayatıma değer kattı, din ile yol çizince Rabbim sana güzel bir yol açıyor." (K15)

Kimlik ve Anlam Arayışı Teması katılımcıların din ve din eğitimi aracılığıyla hem bireysel kimliklerini inşa ettikleri hem de yaşamlarında karşılaştıkları zorluklara anlam yükledikleri görülmektedir. Bu tema, özellikle engellilik deneyiminin nasıl yorumlandığı ve bireylerin ahlaki-sosyal kimlik gelişiminde din eğitiminin nasıl bir rol oynadığına ışık tutmaktadır. Kimlik ve Anlam Arayışı teması altında Engelliliğin Anlamlandırılması ve Ahlaki ve Sosyal Kimlik olmak üzere iki alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar, bireylerin hem yaşadıkları durumu anlamlandırma süreçlerini hem de bu süreçlerin kimlik gelişimi üzerindeki etkilerini kapsamaktadır.

Engelliliğin Anlamlandırılması alt teması altında yer alan Ceza Algısının Reddi kategorisi, katılımcıların din eğitimi sayesinde engellilik durumlarını olumsuz ve yıkıcı inanç çerçevelerinden uzaklaştırdıklarını göstermektedir. Katılımcılar, din eğitimleri olmasa engelliliği “ceza” ya da “değer kaybı” olarak yorumlayabileceklerini ifade etmektedir. K10’un “Engel durumumu Allah’ın bana ceza olarak verdiğini ya da ailemin günahından dolayı olduğunu düşünürdüm” ifadesi, din eğitimi öncesi ya da yokluğunda oluşabilecek olumsuz bilişsel çerçeveyi açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde K4’ün “Din eğitimi almamış olsaydım ceza olarak düşünebilirdim” ifadesi, din eğitiminin bu tür yıkıcı yorumları engelleyici bir işlev gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda din eğitimi, katılımcıların kendilerine ve yaşamlarına yönelik olumsuz, suçlayıcı ve değersizleştirici anlamlandırmaları dönüştüren bir koruyucu mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

Aynı alt tema içerisinde yer alan İmtihan Algısı kategorisi ise engelliliğin daha anlamlı ve kabul edilebilir bir çerçevede yorumlandığını göstermektedir. Katılımcılar, yaşadıkları durumu "imtihan", "sınav" ya da "ilahi takdir" olarak değerlendirerek daha yapıcı bir bakış açısı geliştirmektedir. K15'in "Ben imtihan için dünyaya geldiğime sonuna kadar inanıyorum" ifadesi, bu anlamlandırmanın bireyin yaşam felsefesine nasıl içselleştiğini göstermektedir. K1'in "İmtihan, sınav gibi kavramlardan haberim olmasaydı isyan ederdim" ifadesi ise bu kavramsal çerçevenin bireyi isyan ve öfke duygularından koruyarak kabullenmeye yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. K20'nin "Her şeyin Allah'tan geldiğini, Allah'ın sınavı deyip alışmaya çalışıyorum" İfadesi sürecin aynı zamanda uyum ve alışma çabası içerdiğini göstermektedir. Ayrıca K15'in engelliliği "Allah'ın bir lütfu, takdiri" olarak değerlendirmesi, yalnızca kabullenmenin ötesine geçerek pozitif yeniden anlamlandırma (reframing) sürecine işaret etmektedir. Bu bulgular, din ve din eğitiminin bireylere zor yaşam deneyimlerini anlamlandırmada yapıcı ve psikolojik açıdan koruyucu bir çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Ahlaki ve Sosyal Kimlik alt teması altında ise Ahlaki Gelişim ve Rehberlik İşlevi kategorileri belirlenmiştir. Ahlaki Gelişim kategorisi, din eğitiminin bireylerin davranışlarını, değer yargılarını ve sosyal ilişkilerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. K7'nin "Yaptığım hataları gözlemlemeyi, ders çıkarmayı sağladı, daha iyi insan olmamı sağladı" ifadesi, din eğitiminin bireyde öz değerlendirme ve kendini geliştirme süreçlerini desteklediğini göstermektedir. K9'un "Harama yaklaşmıyorum, yalan söylemiyorum, hırsızlık yapmıyorum" ifadesi ise din eğitiminin normatif davranışlar üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır. K8'in "Biraz daha usturupluyum, terbiyeliyim" ifadesi sosyal davranışların düzenlenmesine işaret ederken; K20'nin "Vicdan, merhamet…" vurgusu din eğitiminin bireyde empati, merhamet ve vicdan gibi temel ahlaki değerleri güçlendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda din eğitimi, bireyin toplumsal uyumunu artıran ve sosyal ilişkilerini düzenleyen önemli bir kimlik bileşeni olarak öne çıkmaktadır.

Rehberlik İşlevi kategorisi ise din eğitiminin bireyler için bir yaşam kılavuzu niteliği taşıdığını göstermektedir. Katılımcılar, din eğitiminin yaşamın anlamını kavramada ve doğru davranışları belirlemede yönlendirici olduğunu ifade etmektedir. K14'ün

“Dünyaya geliş amacımı, nasıl yaşamalıyız bunu daha iyi anlıyorum, kısaca rehber oluyor” ifadesi, din eğitiminin bireye varoluşsal bir yön duygusu kazandırdığını ortaya koymaktadır. K1’in “Kırılma noktalarında din önemli” ifadesi, özellikle zor karar anlarında dinin belirleyici bir referans noktası olduğunu göstermektedir. K15’in “Hayatıma değer kattı…” ifadesi ise din eğitiminin bireyin yaşamına anlam, yön ve amaç kazandırdığını vurgulamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kimlik ve Anlam Arayışı teması, din eğitiminin bireylerin hem kendilerini hem de yaşadıkları deneyimleri anlamlandırmalarında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda din eğitimi, katılımcılar için yalnızca bilgi aktarımı sağlayan bir süreç değil; aynı zamanda kimlik inşasını destekleyen, yaşamı anlamlandıran ve bireyi ahlaki-sosyal açıdan yönlendiren bütüncül bir rehberlik mekanizması olarak işlev görmektedir.

4.7 Tema Haritaları

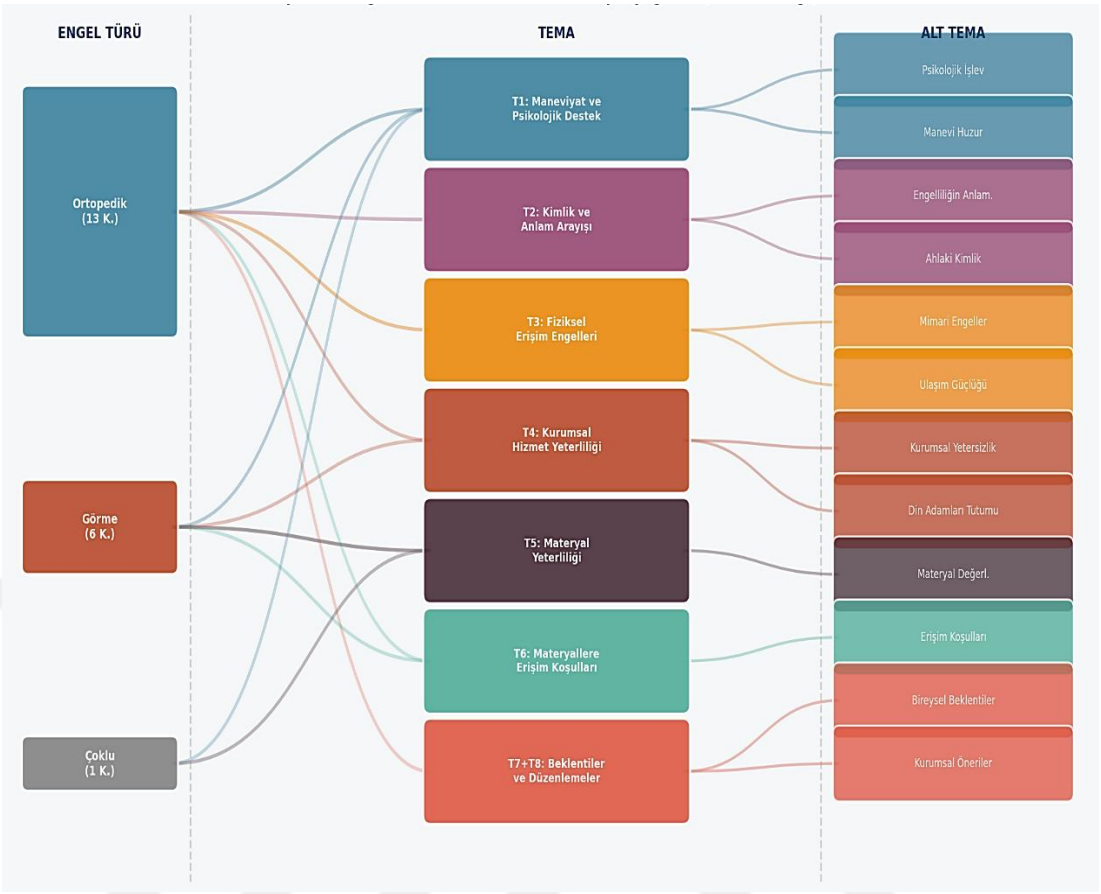
Tablo 4.9’de araştırma bulgularından elde edilen tema yapısı özetlenmektedir.

Tablo 4.9 Engel türü ile öne çıkan temalar arasındaki ilişki

Engel Türü	En Belirgin Tema	Temel Zorluk	Temel Öneri
Ortopedik / Omurilik	Fiziksel Erişim Engelleri	Mimari engel, ulaşım	Rampa, özel alan, servis
Görme Engelli	Materyal Yeterliliği	Braille/sesli materyal eksikliği	Online eğitim, braille baskı
Bedensel (Genel)	Maneviyat ve Psikolojik Destek	Sosyal dışlanma hissi	Farkındalık eğitimi, dernekler
Tüm Engel Grupları	Kurumsal Yetersizlik	Engelliye özel hizmet yok	Kurumsal düzenlemeler

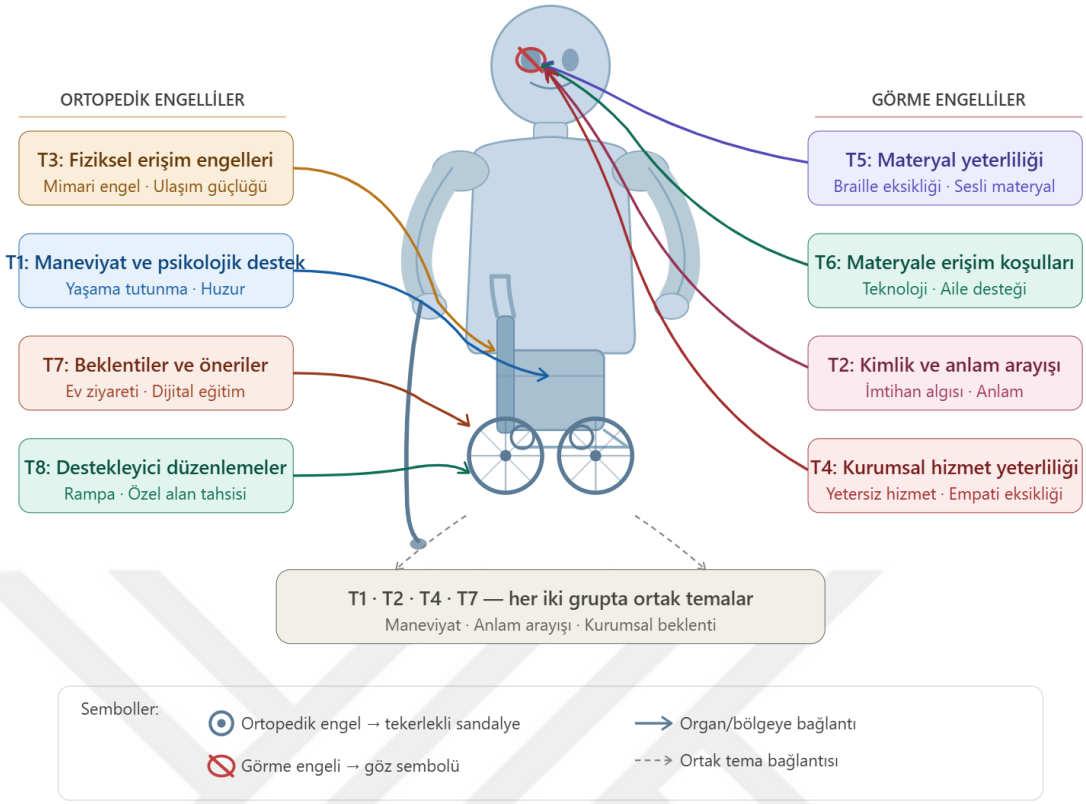
Tablo 4.9, engel türlerine göre karşılaşılan sorunların farklılaştığını; ortopedik engellilerde fiziksel erişim, görme engellilerde erişilebilir materyal, bedensel engellilerde manevi ve psikolojik destek, tüm engel gruplarında ise kurumsal yetersizliklerin öne çıktığını ve çözüm olarak erişilebilirlik ile kurumsal düzenlemelerin öncelikli olduğunu göstermektedir.

Şekil 4.1.’de engel türü ve tema/alt tema akış diyagramı sunulmuştur.

Şekil 4.1 Engel türü ve tema/alt tema akış diyagramı (Nehir grafiği)

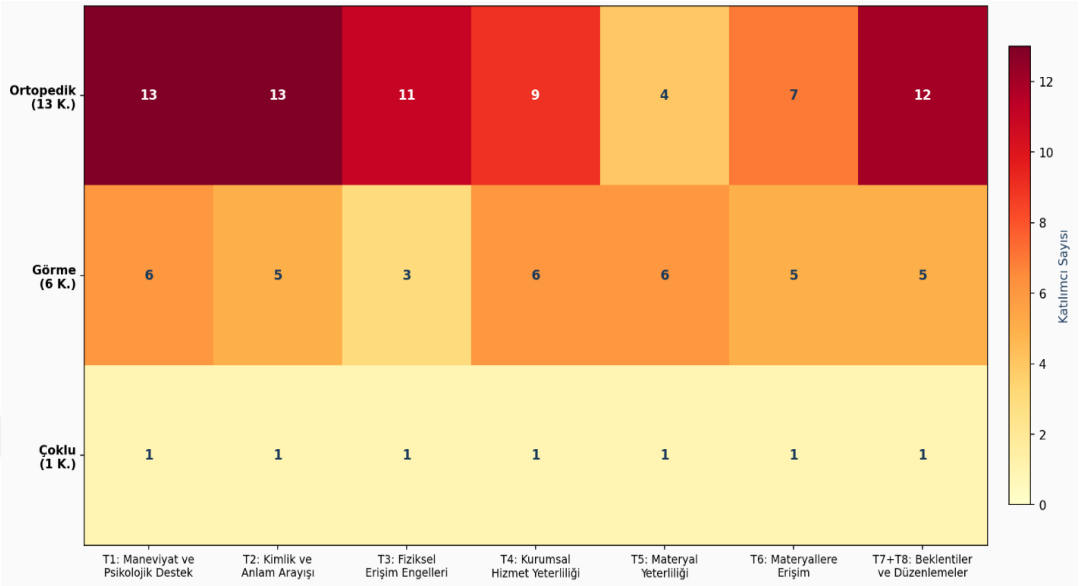
Diyagramdan çıkan en belirgin örüntü, ortopedik engelli grubunun Fiziksel Erişim Engelleri ve Beklentiler temalarına, görme engelli grubunun ise Materyal Yeterliliği ve Materyale Erişim Koşulları temalarına daha yoğun biçimde aktığıdır; bununla birlikte Maneviyat ve Psikolojik Destek ile Kimlik ve Anlam Arayışı temalarına her iki gruptan da güçlü bir akış olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 4.2 Engel türüne göre tema dağılımı

Araştırma bulguları incelendiğinde, engel türünün bireylerin din eğitimiyle ilişkisini biçimlendiren belirleyici bir etken olduğu görülmektedir. Şekil 4.2'de görüldüğü üzere, ortopedik engelli katılımcılarda öne çıkan temalar doğrudan fiziksel hareket kısıtlılığıyla ilişkilidir. Fiziksel Erişim Engelleri (T1), Maneviyat ve Psikolojik Destek (T7), Beklentiler ve Öneriler (T5) ile Destekleyici Düzenlemeler (T6) bu grubun deneyimini şekillendiren başlıca temalardır. Bu temalar, tekerlekli sandalye sembolüne yönelen oklarla gösterilmiş olup katılımcıların din eğitimine erişimde mimari engel ve ulaşım güçlüğü gibi bedensel kısıtlılıklarla doğrudan yüzleştiğine işaret etmektedir. Görme engelli katılımcılarda ise temalar farklı bir eksende yoğunlaşmaktadır; göz sembolüne yönelen oklarla Materyal Yeterliliği (T3), Materyale Erişim Koşulları (T4), Kimlik ve Anlam Arayışı (T8) ile Kurumsal Hizmet Yeterliliği (T2) temaları ön plana çıkmaktadır. Bu bulgular, görme engelli bireylerin din eğitimine fiziksel olarak ulaşmaktan çok erişilebilir materyal bulmakta ve kurumlardan yeterli hizmet alabilmekte ciddi güçlükler yaşadığını ortaya koymaktadır. Her iki grupta da Maneviyat ve Psikolojik Destek (T7), Kimlik ve Anlam Arayışı (T8), Kurumsal Hizmet Yeterliliği (T2) ve Beklentiler ve Öneriler (T5) temalarının ortaklaştığı görülmekte; bu durum, engel türünden bağımsız olarak din eğitimine

duyulan ihtiyacın evrensel bir maneviyat ve anlam arayışı zemininde şekillendiğini göstermektedir.

Şekil 4.3 Engel türü ve tema katılımcı yoğunluk ısı haritası

Isı haritası, engel türü (satır) ve tema (sütun) kesişiminde kaç katılımcının görüşünün o temaya katkıda bulunduğunu renk yoğunluğu ile göstermektedir. Koyu kırmızıya yakın renkler yüksek katılımcı yoğunluğunu, açık sarı renkler ise düşük yoğunluğu ifade etmektedir.

Şekil 4.4 Engel türüne göre tema yoğunluğu-radar grafiği

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1 Tartışma

Araştırmanın en kritik bulgularından biri “Fiziksel Erişim Engelleri” temasıdır ve bu durum manevi ihtiyacın ve din eğitimine ulaşma ihtiyacının önündeki en büyük bariyeri oluşturmaktadır. Camilerin mimari yapısının, özellikle tekerlekli sandalye kullanan katılımcılar için erişilemez olması büyük bir mağduriyet yaratmaktadır. Durukan ve Önal (2022)’ın belirttiği üzere, günümüzde cami komplekslerinde abdest alma ve ibadet alanlarının engellilere göre tasarlanmamış olması ciddi bir sorundur. Katılımcıların "halı kirleniyor" gerekçesiyle camiye alınmak istenmemesi, toplumdaki fiziksel engelin zihinsel engelle birleştiğini göstermektedir. Çelik (2023)’in çalışmasında da vurgulandığı üzere, rampa eksikliği ve merdivenler, engellilerin “Allah’ın evine” davet edilip kapıda kalmalarına neden olmaktadır. Ulaşım güçlüğü ve sosyal dışlanma hissi, katılımcıların cemaatle ibadetten kopmalarına yol açan psikososyal sonuçlar doğurmaktadır. Camiye gidemeyen birey, sadece bir ibadeti kaçırmamakta, aynı zamanda sosyal bir etkileşim alanından da mahrum kalmaktadır. Bucuka (2019)’nın ifade ettiği gibi, camiler toplumsal buluşma mekânlarıdır ve engellilerin buradan izole edilmesi onları sosyal dışlanmaya itmektedir. Katılımcıların dışarıda namaz kılarken “donmaları”, kurumsal düzeyde engellilerin ne kadar göz ardı edildiğinin somut bir kanıtıdır. Bu durum, engelli bireyin kendisini “yabancı” hissetmesine ve zamanla camiden tamamen uzaklaşmasına neden olabilmektedir.

“Kurumsal Hizmet Yeterliliği” teması, müftülükler ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın engelli hizmetlerinde yetersiz kaldığına dair bir algıyı yansıtmaktadır. Katılımcıların çoğu engellilere özel kurs veya toplantılardan haberdar olmadıklarını, kurumdan kendilerine yönelik bir talep gelmediğini ifade etmişlerdir. Öz (2013)’ün eleştirdiği gibi, yaygın din eğitimi hizmetlerinde engelliler çoğu zaman "ötekileştirilen" bir grup olarak kalmaktadır. Başkonak (2021)’ın araştırmasında belirttiği üzere, sistematik bir din eğitiminin verilmesi için kurumsal düzenlemelerin artırılması bir zorunluluktur. Bulgularımız, kurumsal düzeydeki bu kopukluğun engellilerin dini bilgiye erişimini doğrudan engellediğini kanıtlamaktadır.

Dini içerikteki empati eksikliği ve din görevlilerinin zaman zaman kullandığı yaralayıcı dil, manevi rehabilitasyon sürecine zarar vermektedir. Din görevlilerinin "körle yatan şaşı kalkar" gibi deyimler kullanması katılımcılar tarafından yapay ve incitici bulunmaktadır. Kula (2004)'nın belirttiği üzere, sağlıklı bir tebliğ ve irşad için öncelikle muhatabın psikolojisinin iyi tanınması gerekir. Katılımcıların "pembe yalanlara değil gerçeklere ihtiyacımız var" demesi, dini söylemin daha kapsayıcı ve bilimsel temelli bir manevi danışmanlık formuna evrilmesi gerektiğini göstermektedir. Din görevlilerinin engelli cemaatle kuracağı empati, kurumsal güveni yeniden inşa edebilecek en önemli unsurdur. "Materyal Yeterliliği" bulguları, engel türüne göre materyal ihtiyacının nasıl keskin bir şekilde değiştiğini ortaya koymaktadır. Ortopedik engelli katılımcılar internet ve akıllı telefonlar sayesinde bilgiye erişebildiklerini belirtirken, görme engelli bireyler için durum tam tersidir. Demir (2018)'in de vurguladığı üzere, materyal eksikliği özel eğitimde din öğretiminin önündeki en büyük engellerden biridir. Görme engelliler için Braille alfabesiyle hazırlanmış Kur'an-ı Kerim dışındaki hadis, tefsir ve ilmihal kaynaklarının yok denecek kadar az olması büyük bir eksikliktir. Ayrıca materyal talebinde bulunan bir görme engelliden ücret istenmesi, kurumsal vizyonun dezavantajlı gruplara bakışındaki temel bir hatayı yansıtmaktadır.

Dijital teknolojinin materyal erişimindeki rolü, özellikle genç katılımcılar için umut verici bir kolaylık sağlamaktadır. Teknoloji, fiziksel kısıtlamaları olan bireyler için adeta bir "pencere" işlevi görerek onları bilgiyle buluşturmaktadır. Musayev (2013)'in belirttiği gibi, sesli ve görüntülü yayınlar, internet imkânları engellilerin dinlerini öğrenmeleri için büyük bir potansiyel taşımaktadır. Ancak internetteki bilgi kirliliği ve farklı yorumlar, katılımcıların kafasının karışmasına neden olabilmektedir. Bu noktada kurumların (DİB), engellilere yönelik denetlenmiş ve uzmanlarca onaylanmış dijital içerikler üretmesi ve bu içerikleri ücretsiz sunması gerekmektedir.

"Beklentiler ve Öneriler" teması, engelli bireylerin din eğitimi sürecinde daha aktif ve profesyonel bir yaklaşım istediklerini göstermektedir. Katılımcılar, eğitimin yalnızca niyetle değil, uzman kişiler tarafından ve profesyonel bir zeminde verilmesini beklemektedirler. Üzümcü (2018)'nün belirttiği üzere, DKAB öğretmenlerinin engelli öğrencilerle çalışırken yapabilecekleri uyarlamalar hakkında eğitim almaları şarttır.

Sadece sabırlı bir hoca değil, aynı zamanda işaret dilini bilen veya Braille okumayı öğretebilecek donanımlı eğiticilere duyulan ihtiyaç kritiktir. Bulgular, nitelikli bir eğiticinin varlığının, bireyin din eğitimi alıp almama kararını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sosyal ortam desteği ve derneklerde din eğitimi verilmesi önerisi, eğitimin mekândan bağımsız hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Katılımcılar, kendilerini yabancı hissetmeyecekleri, engelli akranlarıyla bir arada olabilecekleri sosyal alanlarda din eğitimi almayı tercih etmektedirler. Kanger (2022) çalışmasında engellilerin bir araya gelerek manevi destek ve tecrübe paylaşımı yapmalarının hayata tutunmada çok önemli olduğunu belirtmiştir. Camiye gitmekte zorlanan bireyler için eğitimcilerin ev ziyaretleri yapması veya derneklerde "evde din hizmeti" modelinin uygulanması, erişim sorununu aşmak için devrimsel bir adım olabilir. Bu bulgu, din hizmetinin bireyin ayağına gitmesi ilkesinin önemine işaret etmektedir.

"Destekleyici Düzenlemeler" başlığı altındaki mimari iyileştirme önerileri, 5378 sayılı Engelliler Kanunu'nun camiler özelinde tam olarak uygulanmadığını göstermektedir. Katılımcılar, rampadan asansöre, özel abdest alma ünitelerinden sandalye ile namaz kılma alanlarına kadar somut düzenlemeler talep etmektedirler. Yücel (2021)'in de belirttiği üzere, camilerin engelliler için erişilebilir olması yalnızca bir imar meselesi değil, aynı zamanda temel bir haktır. Mevcut camilerdeki "göstermelik" rampaların kaldırılıp standartlara uygun, işlevsel çözümler üretilmesi gerekmektedir. Fiziksel mekanın iyileştirilmesi, engelli bireyin toplumun doğal bir parçası olduğu mesajını kurumsal düzeyde verecektir.

Toplumsal farkındalığın artırılması, fiziksel düzenlemeler kadar önemlidir; çünkü zihindeki engeller aşılmadan yollardaki engellerin aşılması kalıcı bir çözüm üretmemektedir. Katılımcılar, halkın engelli bireylere karşı acıma veya dışlama yerine doğal ve saygılı bir tutum sergilemesini beklemektedirler. Kula (2004), camiye giden engellilerin karşılaştığı "para verilmesi" veya "kovulma" gibi davranışların sağlıksız iletişim örnekleri olduğunu belirtmiştir. Vaaz ve hutbelerde engelliliğin gerçekçi bir dille anlatılması, toplumun bilinçlenmesinde en etkili yaygın din eğitimi kanalıdır.

Bulgularımız, toplumdaki “normalleştirme” ihtiyacının katılımcılar için öncelikli bir psikolojik gereksinim olduğunu kanıtlamaktadır.

Engel türü ile temalar arasındaki ilişki incelendiğinde, ortopedik engellilerin daha çok yapısal sorunlara, görme engellilerin ise materyal kısıtlılığına odaklandığı görülmektedir. Bu durum, din hizmetlerinin her engel grubuna göre “spesifik” olarak tasarlanması gerektiğini göstermektedir. Örneğin, işitme engelliler için işaret dili ve alt yazılı yayınlar hayati iken, ortopedik engelliler için cami içindeki oturma düzeni ve ulaşım daha önceliklidir. Başkonak (2021)’ın belirttiği gibi, işaret dili bilen personel eksikliği, işitme engellilerin camiden tamamen kopmasına neden olabilmektedir. Bulgular, “tek tip” bir engelli hizmet anlayışının her grubu aynı anda mağdur edebileceğini ortaya koymaktadır.

Kurumsal öneriler kapsamında dijital eğitim ve online dersler, modern çağın sunduğu en büyük avantajlardan biri olarak görülmektedir. Katılımcılar, yüz yüze eğitimin motivasyonel etkisini kabul etmekle birlikte, online platformların bilgiye erişimde büyük bir boşluğu dolduracağını düşünmektedirler. MEB'in EBA sistemine benzer bir yapının Diyanet bünyesinde engelliler için kurulması, Başkonak (2021)’ın araştırmasında da en çok ifade edilen çözüm önerilerinden biridir. Özellikle evinden hiç çıkamayan bireyler için interaktif dini eğitim portalları, manevi yalnızlığı bitirebilir. Bulgular, dijitalleşmenin din eğitimi için bir “seçenek” değil, engelliler özelinde bir “mecburiyet” olduğunu göstermektedir.

Maddi engellerin materyal erişimindeki kısıtlayıcı etkisi, sosyal devlet ve vakıf geleneği perspektifinden sorgulanmalıdır. Görme engelli katılımcıların materyaller için ücret talep edilmesinden duyduğu rahatsızlık, dini hizmetlerin “kar amacı gütmeyen” bir yapıya bürünmesi gerektiğini göstermektedir. Karataş (2002)’ın ifade ettiği gibi, engellilerin yoksulluk oranı ortalamanın çok üzerindedir ve bu tip materyaller ücretsiz sağlanmalıdır. Dini bilgiye ulaşmanın önündeki mali bariyerler, bireyin manevi dünyasını zedelerken kurumsal güveni de sarsmaktadır. Bu noktada ilgili kurumların bütçelerinde engelli materyalleri için özel bir fon ayırması bir gereklilik olarak durmaktadır.

Özel alan tahsisi ve engellilerin cami içinde toplumdan "izole edilmeme" isteği arasındaki hassas denge önemlidir. Bazı katılımcılar kendilerine özel yer isterken, bazıları bunun "ötekileştirme" olduğunu düşünerek karşı çıkmaktadır. Bu durum, mimari tasarımların "bütünleştirici" bir yaklaşımla yapılması gerektiğini göstermektedir. Durukan ve Önal (2022)'ın önerdiği tekerlekli sandalye uyumlu abdest üniteleri gibi çözümler, engelliyi dışlamadan mekanın içine dahil etmektedir. Tasarımların engelliyi bir "istisna" olarak değil, toplumun "doğal bir parçası" olarak görmesi, sosyal kabulü de hızlandıracaktır.

Din görevlilerinin tutumu üzerindeki olumlu ve olumsuz deneyimler, kişisel çabaların kurumsal sistemden daha belirgin olduğunu göstermektedir. Bir imamın kendi çabasıyla rampa yapması takdir edilirken, bir müftünün duyarsızlığı katılımcıyı dinden soğutabilmektedir. Kanger (2022)'in ulaştığı "manevi danışmanlık rehberliği ihtiyacı" bulgusu, din görevlilerinin birer psikolog veya sosyolog gibi donatılması gerektiği görüşünü desteklemektedir. Din görevlilerine yönelik engelli hakları ve psikolojisi eğitimleri, bu alandaki "kişisel inisiyatif" bağımlılığını azaltarak kurumsal bir standart oluşturacaktır. Bulgular, iyi bir iletişimin kurumsal eksiklikleri bile kısmen telafi edebileceğini ortaya koymaktadır (Özdemir, 2017).

Engelliliğin anlamlandırılmasında sabır ve şükür bilincinin "isyanı engelleyen" fonksiyonu, din eğitiminin başarısının en büyük ölçütüdür. Katılımcıların "eğer bunları bilmeseydim isyan ederdim" demesi, dinin bireye kazandırdığı bilişsel savunma mekanizmalarının gücünü göstermektedir. Musayev (2013)'in belirttiği üzere, yaşananların geçici olduğu ve ahirette bunların karşılığının verileceği inancı en büyük sığınaktır. Bulgularımız, din eğitiminin katılımcılara yalnızca bir inanç değil, aynı zamanda yaşamın acılarına karşı bir "dayanıklılık doktrini" sunduğunu kanıtlamaktadır. Sabır, burada pasif bir bekleyiş değil, hayata aktif bir şekilde tutunma sanatına dönüşmektedir.

Bulguların genel olarak engelli bireylerin zengin bir iç dünyaya ve güçlü bir manevi arayışa sahip olduklarını, ancak dış dünyadaki fiziksel ve kurumsal engellerle boğuştuklarını göstermektedir. Din eğitimi, bireyin kendisiyle barışık olmasını sağlarken, cami kapısındaki basamaklar bu barışı tehdit etmektedir. Çelik (2023)'in

belirttiği gibi, “ulaşım demek erişilebilirlik demektir” ve bu sağlandığında engelli birey topluma tam entegre olabilmektedir. Araştırma sonuçları, manevi rehabilitasyonun ancak fiziksel, sosyal ve kurumsal rehabilitasyonla birleştiğinde gerçek başarısına ulaşabileceğine işaret etmektedir. Din, engelli birey için engel değil, engelleri aşmada en güçlü dayanaktır.

Gelecekte “Engelsiz Cami” projelerinin sadece pilot bölgelerde değil, her yerleşim biriminde hayata geçirilmesi zorunludur. DİB ve Milli Eğitim Bakanlığı arasındaki işbirliği güçlendirilerek, engelli bireylerin hem örgün hem de yaygın din eğitimine erişimi önündeki tüm engeller kaldırılmalıdır. Materyallerin dijitalleşmesi ve ücretsiz sunulması, bilgiye erişimdeki eşitsizliği bitirecek en somut adım olacaktır. Toplumsal farkındalık kampanyalarıyla desteklenen bir din eğitimi modeli, engelli bireyin hak ettiği saygınlığı ve sosyal kabulü kazanmasını sağlayacaktır.

Araştırmada katılımcı görüşlerinden bedensel engelli bireylerin din eğitimi süreçlerini hem psikolojik hem de yapısal boyutlarıyla ele alarak din eğitimi ihtiyaçlarının karşılanma durumlarının literatürle paralellik gösteren bir eğilimde olduğunu ortaya koymuştur. Din eğitimi, katılımcılar için yalnızca bilgi değil dini anlama ve yaşama adına önemli bir araçtır ve din eğitimi ya da dinin öğrenilmesi dinin yaşanması için önemli bir merkezi konumdadır. Bulgulara göre din eğitimi, hayatı anlamlandırma ve psikolojik dayanıklılığı artırma noktasında hayati bir işlev görmektedir. Bulgular maneviyatın engelli bireyler üzerindeki rehabilite edici etkisini net bir şekilde yansıtırken, kurumsal ve mimari eksikliklerin bu potansiyeli kısıtladığını göstermektedir. Literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında, özellikle kader ve imtihan algısının isyan duygusunu bastırmada merkezi bir rol oynadığı görülmektedir.

Araştırmanın “Maneviyat ve Psikolojik Destek” teması, dinin birey üzerindeki koruyucu etkisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Katılımcıların intihar düşüncesinden uzaklaşmalarını dine bağlamaları, dinin varoluşsal krizlerde nasıl bir "emniyet kemeri" görevi gördüğünü kanıtlamaktadır. Kula (2017) araştırmasında yaratıcıya inanmanın bireye güven duygusu aşılayarak çaresizliğin üstesinden gelinmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Ünal (2018), dinin insanın mahrumiyet duygusunu azaltan bir telafi mekanizması olduğunu savunmaktadır. Bu

bağlamda bulgular, din eğitiminin bireyin yaşama tutunma motivasyonunu doğrudan etkileyen bir güç kaynağı olduğu görüşünü desteklemektedir.

“Psikolojik İşlev” alt teması altında öne çıkan sabır ve teslimiyet kategorisi, engelliliğin bilişsel olarak yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Katılımcılar yaşadıkları durumu “kaza” veya “kader” olarak niteleyerek, kontrol edemedikleri bir durumu ilahi bir iradeye havale ederek rahatlamaktadırlar. Musayev (2013) araştırmasında engelli bireyler başlarına gelenleri “Allah'ın takdiri” olarak nitelediklerinde isyan yerine sabır yolunu seçtiklerini belirtmektedir. Batman (2008)’ın da belirttiği gibi kader inancı, olumsuzluklara karşı iyimser bir bakış açısı geliştirilmesini sağlamaktadır. Bulgularımızdaki K4 kodlu katılımcının kabullenme vurgusu, kader anlayışının bireyde oluşturduğu içsel dengeyi temsil etmektedir.

Manevi huzur ve dua ile rahatlama bulguları, din eğitimi ve dindarlığın duygusal düzenleme üzerindeki faydalarını göstermektedir. Katılımcılar dua ve Kur’an okumayı manevi bir deşarj yolu olarak görmekte, hatta fiziksel acıların dahi bu yolla hafiflediğini ifade etmektedirler. Bahçekapılı (2012)’nın da ifade ettiği gibi, maneviyatın süreğen hastalık ve engellilik durumlarında ruhsal iyi oluşla pozitif bir ilişkisi mevcuttur. Kanger (2022)’in odak grup görüşmelerinde ulaştığı, "ibadetlerin manevi tatmin sağladığı" sonucu bizim bulgularımızla uyum içindedir. Dua, katılımcılar için yalnızca bir talep vasıtası değil, aynı zamanda yaratıcıyla kurulan iyileştirici bir iletişim zeminidir.

“Kimlik ve Anlam Arayışı” teması, engelliliğin bir "ceza" olarak görülmesinin reddedildiğini ve bunun yerine "imtihan" algısının yerleştiğini göstermektedir. Geçmişte veya geleneksel toplumlarda engelliliğin bir günahın bedeli olarak algılanması, bireyleri dinden uzaklaştıran yıkıcı bir faktör olmuştur. Ancak bulgularımızdaki katılımcılar, din ve din eğitimi sayesinde bu olumsuz algıyı kırarak engelliliği bir sınav olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Kula (2004) tarafından belirtildiği üzere, cezalandırıcı bir yaratıcı tasavvuru yerine merhametli ve imtihan sonunda rıza kazanma anlayışının gelişmesi, engel durumunun kabulünü kolaylaştırmaktadır. İmtihan bilinci, bireye yaşadığı acının anlamsız olmadığını ve sabrın sonunda bir mükafatın bulunduğunu müjdeleyerek onu motive etmektedir.

Ahlaki ve sosyal kimlik gelişiminde din eğitiminin rehberlik işlevi görmesi, bireyin toplumsal normlara uyumunu da desteklemektedir. Katılımcılar, dini değerlerin kendilerini daha “usturuplu” ve “vicdanlı” kıldığını belirtmişlerdir. Yücel ve Bulut (2020)’un vurguladığı gibi, din hayata gaye kazandırarak bireyin sosyal ilişkilerini düzenlemesine yardımcı olur. Peygamberlerin ve sahabelerin hayatlarındaki engelli örneklerin anlatılması, katılımcıların kendilerini değerli hissetmelerini ve rol model bulmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda din eğitimi, sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda bireyi topluma kazandıran bir etik pusula görevi görmektedir.

Bu araştırma bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacının “hayati” bir düzeyde olduğunu, ancak bu ihtiyacın karşılanmasında ciddi "yapısal krizler" yaşandığını ortaya koymuştur. Din eğitimi, katılımcıları psikolojik çöküşten kurtaran ve hayata anlam katan en temel faktördür. Ancak mimari engeller, materyal eksikliği ve kurumsal duyarsızlık, bu manevi gıdanın ulaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Tüm toplumsal ve kurumsal aktörlerin, engelli bireylerin "ibadete ve bilgiye erişim hakkını" kutsal bir sorumluluk olarak görmesi, yaşanabilir ve adil bir gelecek için birincil koşuldur. Engelli bireyin manevi dünyasındaki ışığın sönmemesi, dış dünyadaki engellerin birer birer kaldırılmasına bağlıdır.

5.2 Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, “Bedensel engelli bireylerin din eğitimindeki temel ihtiyaçları nelerdir?” temel sorusuna yanıt aramak amacıyla 20 bedensel ve görme engelli bireyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla yürütülmüş; veriler içerik analizi yöntemiyle sekiz tema altında toplanmıştır. Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan engelli bireylerin din eğitimine yönelik güçlü bir ihtiyaç ve talep taşıdıkları, ancak bu ihtiyacı karşılamak söz konusu olduğunda bireysel, fiziksel, kurumsal ve materyal boyutlarında birbiriyle iç içe geçmiş ve farklı engellerle yüzleştikleri görülmektedir.

Din eğitimine erişim bağlamında bulgular, bedensel engelli bireylerin din eğitimine ulaşmada yapısal engellerle boğuştuğunu göstermektedir. Ortopedik engelli katılımcılar için bu engellerin odağında camiler ve eğitim mekânlarındaki mimari

yetersizlikler bulunmaktadır; rampasız girişler, uygun olmayan abdest alanları ve tekerlekli sandalye kullananlar için ayrılmış ibadet mekânlarının yokluğu somut gündelik sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Ulaşım güçlüğünün ötesinde, dışarıya çıktığında maruz kalınan olumsuz toplumsal bakış açısının da bireyleri din eğitiminden uzaklaştırdığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların bir bölümü, camilerde namaz kılarken etrafındaki insanların kendilerine bakış biçiminin zamanla camiyi terk etmelerine yol açtığını bizzat aktarmıştır. Bu durum, erişim engelinin yalnızca fiziksel bir mesele olmadığını; aynı zamanda sosyal dışlanma ve toplumsal önyargı boyutu taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır.

Verilen din eğitiminin yeterliliğine bakıldığında katılımcıların neredeyse tamamı, Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere din eğitimi veren kurumların engelli bireylere yönelik özel bir hizmet geliştirmediğini ifade etmiştir. Kurumsal düzeyde engelli bireyleri hedefleyen bir programın, kursun ya da ziyaret hizmetinin varlığından haberdar olan tek bir katılımcıya bile rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra bazı din görevlilerinin, görme engelli bireylerin bir arada bulunduğu ortamlarda "körle yatan şaşı kalkar" gibi ifadeler kullandığına ilişkin aktarımlar, kurumsal empati eksikliğinin boyutunu gözler önüne sermektedir. Dini anlatılarda engelli sahabeler ve İslam tarihindeki engelli şahsiyetlerin örnek olarak verilmemesi de katılımcılarda aidiyet eksikliği duygusunu pekiştirmektedir. Tüm bu bulgular, din eğitimi kurumlarının engelliliği görünür kılma ve engelli bireyleri kapsama konusunda henüz yeterli farkındalığa kavuşmadığına işaret etmektedir.

Materyal erişimi bağlamında ortopedik engelliler ile görme engelliler arasında belirgin bir ayrışma gözlemlenmektedir. Ortopedik engelli katılımcılar teknolojinin sunduğu olanaklardan yararlanarak dijital materyallere büyük ölçüde ulaşabildiklerini belirtirken; görme engelli katılımcılar Kur'an-ı Kerim dışında braille baskılı dini kaynağın neredeyse hiç bulunmadığından yakınmaktadır. Hadis, tefsir ve dua kitaplarının braille ya da sesli formatta üretilmemiş olması, görme engelli bireylerin din eğitimini yalnızca işitsel kanallarla almasını zorunlu kılmakta ve öğrenme sürecini ciddi biçimde kısıtlamaktadır. Diyanet'e braille dua kitabı talebinde bulunan bir katılımcının dört ay beklemesine karşın sonuç alamaması, bu alandaki kurumsal boşluğun somut bir göstergesidir.

Katılımcıların önerileri ve beklentileri incelendiğinde iki temel talebin öne çıktığı görülmektedir: bireysel düzeyde güvenilir, sabırlı ve engelliliğe duyarlı bir eğitici; yapısal düzeyde ise ulaşılabilir mekânlar, ev ziyareti hizmetleri ve dijital eğitim imkânları. Özellikle evden çıkamayan ya da yatalak durumundaki engelli bireyler için din eğitiminin eve taşınması gerektiği birden fazla katılımcı tarafından vurgulanmıştır. Engellilerin bir arada bulunduğu dernekler ve federasyonlar aracılığıyla verilecek din eğitiminin de bireylerin hem sosyal hem de dinî ihtiyaçlarını karşılayacağı dile getirilmiştir. Tüm bu beklentiler, din eğitiminin engelli bireylere ulaştırılmasının bireysel bir çabaya bırakılmak yerine sistematik, kurumsal ve kapsayıcı bir anlayışla planlanması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırma, bedensel engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacını büyük ölçüde karşılayamadığını ortaya koymuştur. Bu yetersizlik, bireylerin din eğitimine ilgisizliğinden ya da talebinin yokluğundan değil; fiziksel, kurumsal, materyal ve toplumsal düzeydeki yapısal engellerden kaynaklanmaktadır. Din eğitiminin engelli bireyler için taşıdığı derin anlam ve işlev göz önünde bulundurulduğunda, bu alandaki eksikliklerin giderilmesi yalnızca bir eğitim politikası meselesi olmanın ötesinde; insan onuruna ve din özgürlüğüne saygının somut bir gereği olarak değerlendirilmelidir.

Din eğitiminin engelli bireyler için taşıdığı anlam açısından ise katılımcıların büyük çoğunluğu din eğitimini yalnızca ibadet bilgisi edinme aracı olarak değil; engellilik deneyimini anlamlandırma, psikolojik denge kurma ve yaşama tutunma kaynağı olarak konumlandırmaktadır. Engellilik durumunun "ceza" ya da "şanssızlık" olarak değil "ilahi bir imtihan" ve "kader" çerçevesinde yorumlanması, din eğitiminin bilişsel yeniden çerçeveleme işlevi gördüğüne açıkça işaret etmektedir. Nitekim pek çok katılımcı din eğitimi almamış olsaydı engellilik durumlarını nasıl açıklayacaklarını bilemeyeceklerini, bir kısmı ise yaşamayı sürdürmek istemeyeceklerini ifade etmiştir. Bu bulgu, din eğitiminin engelli bireyler için salt bilişsel bir içerik aktarımının çok ötesinde varoluşsal bir işlev üstlendiğini ve bu boyutuyla tüm insani ihtiyaçlar arasında öncelikli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

5.2.1 Engelli Bireylere Yönelik Öneriler

1. Din eğitimi almak isteyen engelli bireyler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın il ve ilçe müftülüklerine bireysel başvuruda bulunarak kendi engel durumlarına uygun eğitim talebini resmi olarak iletmelidir; bu talepler kurumsal hizmetin şekillenmesinde yol açıcı bir işlev üstlenebilir.

2. Engelli bireyler, bulundukları şehir ya da ilçedeki engelli dernekleri ve federasyonlarla iletişime geçerek ortak din eğitimi programlarının açılması için kolektif bir talep oluşturabilir; böylece bireysel çabanın ötesinde kurumsal baskı oluşturulabilir.

3. Akıllı telefon ve tablet uygulamaları, dijital Kur'an mealleri, sesli hadis kitapları ve dini içerikli podcast'ler gibi teknolojik araçlar aktif biçimde kullanılmalı; bu kaynaklar sistematik bir şekilde takip edilmeli ve güncel tutulmalıdır.

4. Engellilik durumunun dini açıdan anlamlandırılmasına yardımcı olacak İslam tarihindeki engelli şahsiyetler ve engelliliğe ilişkin ayet ve hadisler hakkında araştırma yapılmalı; bu bilgi, kişisel anlam dünyasının güçlendirilmesinde bilinçli biçimde kullanılmalıdır.

5. Evden çıkamayan ya da ulaşım güçlüğü yaşayan engelli bireyler, güvenilir bir din eğiticisiyle düzenli birebir görüşme ya da çevrimiçi ders talep etmeli; bu tür görüşmelerin sürekliliğini sağlamak için planlamaları önceden yapılmalıdır.

6. Din eğitimi alınan ortamın fiziksel uygunluğu önceden araştırılmalı; rampasız, merdivenli ya da uygun oturma düzeneği bulunmayan mekânlara gitmeye zorlanmak yerine alternatif ve erişilebilir mekânlar tercih edilmelidir.

7. Engelli bireyler, din eğitimi konusundaki olumsuz deneyimlerini (yetersiz hizmet, duyarsız tutum, erişim engeli gibi) ilgili kurumlara sözlü ya da yazılı olarak bildirmelidir; bu geri bildirimler kurumsal iyileştirmenin tetikleyicisi olabilir.

8. Ailelerden ve yakın çevreden alınan gayri resmi din eğitiminin yanı sıra ilahiyat eğitimi almış bireylerle birebir eğitim ilişkisi kurulmalı; bilgi kaynaklarının güvenilirliği ve sahihliği gözetilmelidir.

9. Engelli bireyler, yaşadıkları zorluklarla başa çıkmada dini kaynakların sunduğu sabır, tevekkül ve şükür gibi kavramları bilinçli ve sürdürülebilir bir şekilde hayata geçirmeye özen göstermeli; bu kavramları bir öğreti olarak değil yaşayan bir deneyim olarak benimsemeye çalışmalıdır.

10. Görme engelli bireyler, Türkiye Körler Federasyonu ve benzeri kuruluşlar aracılığıyla dini materyallerin braille ve sesli formatta üretilmesi için savunuculuk faaliyetlerine katılmalı; bu alandaki eksikliği kamuoyuyla paylaşmaktan çekinmemelidir.

11. Engellilikle birlikte gelen psikolojik yükün dini destekle hafifletilmesi amacıyla dini danışmanlık hizmetlerinden yararlanılmalı; bu hizmetlerin henüz yaygınlaşmadığı bölgelerde çevrimiçi din psikolojisi kaynakları takip edilmelidir.

12. Engelli bireyler, kendi deneyimlerini ve din eğitiminden elde ettikleri kazanımları benzer durumda olan diğer bireylerle paylaşmaya teşvik edilmeli; bu sayede hem topluluk bilinci güçlendirilmeli hem de yaşayan örnekler aracılığıyla din eğitiminin değerine ilişkin toplumsal farkındalık artırılmalıdır.

5.2.2 İlgili Kurumlara Yönelik Öneriler

1. Diyanet İşleri Başkanlığı, engelli bireylere yönelik özel din hizmetleri birimi oluşturmalı; bu birimin görevi yalnızca kağıt üzerinde kalmayıp sahaya yansıyan, somut ve ölçülebilir hizmetler üretmek olmalıdır.

2. Tüm yeni yapılacak camilerin engelli erişimine tam anlamıyla uygun (rampa, tekerlekli sandalye alanı, uygun abdesthane ve oturma düzeneği içeren) şekilde inşa edilmesi zorunlu hale getirilmeli; mevcut camilerin ise bu standartlara kavuşturulması için kaynak ayrılmalıdır.

3. Evden çıkamayan ya da yoğun bakım gerektiren engelli bireylere yönelik gezici din eğitimi hizmeti oluşturulmalı; imamlar ve vaizler bu hizmet için özel olarak yetkilendirilmeli ve gerekli eğitimden geçirilmelidir.

4. Din görevlileri yetiştiren ilahiyat fakülteleri ve imam hatip okullarında engellilik farkındalığı ve engelli din eğitimi konularına müfredatta zorunlu olarak yer verilmeli; mezun olan her din görevlisi bu alanda temel yetkinlikle donatılmış olarak göreve başlamalıdır.

5. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen Kur'an kursları engelli bireylere de açık hale getirilmeli; bu kurslarda engellilere ayrılmış kontenjanlar oluşturulmalı ve fiziksel erişim koşulları standart hale getirilmelidir.

6. Din görevlilerine engellilik psikolojisi, engelli bireylere iletişim ve dini rehberlik konularında hizmet içi eğitim verilmeli; bu eğitimler belirli aralıklarla yenilenmeli ve uygulamaya yönelik saha çalışmalarıyla desteklenmelidir.

7. Camilerde Cuma hutbelerinde ve vaazlarda engellilik konusuna dini perspektiften yer verilmeli; İslam tarihindeki engelli şahsiyetler, engelliliğe ilişkin ayet ve hadisler toplumu bilgilendirici ve duyarlılaştırıcı bir üslupla işlenmelidir.

8. Engelli bireylerin din eğitimi ihtiyaçlarını ve mevcut hizmetlerden memnuniyetlerini ölçmek amacıyla düzenli anket ve izleme mekanizmaları kurulmalı; bu veriler politika geliştirme süreçlerine sistematik biçimde yansıtılmalıdır.

9. Milli Eğitim Bakanlığı ve özel eğitim kurumlarıyla iş birliği yapılarak engelli öğrencilere yönelik din kültürü derslerinin içeriği zenginleştirilmeli; bu derslerde engelliliğin dini anlamı, engelli sahabeler ve İslam'ın engellilere bakışı gibi konulara özellikle yer verilmelidir.

10. Çevrimiçi din eğitimi platformları engelli kullanıcıların erişimine uygun hale getirilmeli; ekran okuyucu uyumluluğu, altyazı, işaret dili desteği ve sesli anlatım

gibi erişilebilirlik standartları bu platformlarda zorunlu gereklilik olarak belirlenmeli ve denetlenmelidir.

11. Engelli bireylere sunulan din hizmetlerinin niteliği ve kapsamı bağımsız kuruluşlar tarafından periyodik olarak denetlenmeli; denetim sonuçları kamuoyuyla şeffaf biçimde paylaşılmalı ve iyileştirme planları belirli takvimler içinde uygulamaya konulmalıdır.

12. Türkiye Diyanet Vakfı ve benzeri kuruluşlar, engelli bireylere din eğitimi hizmeti sunmak üzere özel burs ve destekleme programları oluşturmalı; bu programlar hem bireyleri hem de bu alanda hizmet üretmek isteyen din görevlilerini kapsamalıdır.

13. Din eğitimi veren kurumlar, engelli bireylerin deneyimlerini ve ihtiyaçlarını sistematik biçimde kayıt altına alacak veri tabanları oluşturmalı; bu veriler hem hizmet planlamasına hem de akademik araştırmalara kaynaklık edecek şekilde düzenlenmelidir.

14. Sosyal Hizmetler ve Diyanet İşleri Başkanlığı ortak bir çalışma yürüterek engelli bireylere yönelik kapsamlı bir din hizmetleri eylem planı hazırlamalı; bu plan yasal dayanakları, sorumlu kurumları, uygulama takvimini ve bütçe kalemlerini açık biçimde içermelidir.

5.2.3 Materyal Üreticilerine Yönelik Öneriler

1. Kur'an-ı Kerim'in braille baskısı yaygınlaştırılmalı ve talep eden her görme engelli bireyin bu kaynağa ücretsiz ya da sembolik bir ücretle ulaşabilmesi için dağıtım ağı güçlendirilmelidir.

2. Tefsir, hadis, siyer ve dua kitaplarının braille baskıları hazırlanmalı; bu kaynaklar yalnızca Kur'an ile sınırlı kalmayıp kapsamlı bir dini kütüphane oluşturacak biçimde planlanmalıdır.

3. Dini içeriklerin tamamına yakını sesli format olarak da üretilmeli; profesyonel seslendirme kalitesi sağlanmalı, seslendirme hızı ve içerik bölümleri kullanıcının ihtiyacına göre ayarlanabilir olmalıdır.

4. Camilerde ve Kur'an kurslarında kullanılan ders materyalleri büyük punto, yüksek kontrast ve kolay tutulabilir cilt tasarımıyla yeniden düzenlenmeli; bu düzenlemeler hem görme güçlüğü çeken hem de kas kuvveti sorunu yaşayan bireyler gözetilerek yapılmalıdır.

5. İslam'ın engellilik anlayışını, engelli sahabenin hayatını ve Hz. Peygamber'in engellilere yaklaşımını ele alan özel kitap, broşür ve dijital içerik serisi hazırlanmalı; bu materyaller hem engelli bireylere hem de toplumun genel kesimine hitap edecek biçimde kurgulanmalıdır.

6. Din eğitimi uygulamaları görme engelli kullanıcıların kullandığı ekran okuyucu yazılımlarıyla tam uyumlu hale getirilmeli; uygulama içindeki tüm ikonlar, düğmeler ve içerikler erişilebilirlik standartlarını karşılamalıdır.

7. Namaz kılma rehberi ve abdest alma yöntemi gibi temel ibadet ve hazırlıklarına ilişkin materyaller farklı engel türlerini dikkate alarak (oturarak namaz kılma, tek elle abdest alma gibi özel durumları ele alarak) hazırlanmalıdır.

8. Dini materyaller hazırlanırken engelli bireylerden oluşan danışma kurulları oluşturulmalı; materyal tasarım ve içerik kararları bu kurulun geri bildirimleriyle şekillendirilmeli, kullanıcı testi aşamaları atlanmamalıdır.

9. Çocuk yaşta engelli bireylere yönelik dini hikaye kitapları, boyama kitapları ve etkileşimli dijital içerikler hazırlanmalı; bu materyallerde engelli çocukların kendilerini görebilecekleri karakterlere ve anlatılara yer verilmelidir.

10. Türkiye'deki dini yayınevleri engelli erişilebilirliğini bir tercih değil zorunluluk olarak benimsemeli; yayımlanan her yeni dini eserin eş zamanlı olarak sesli ve dijital erişilebilir formatının da üretilmesi politika haline getirilmelidir.

11. Dini içerikli belgesel ve eğitim filmlerinin tamamına altyazı eklenmeli; ayrıca işitme engelli bireyler için görsel ağırlıklı, metin bağımlılığı az olan eğitim içerikleri ayrıca üretilmelidir.

12. Engelli bireyler için Ramazan, Hac ve Kurban gibi önemli ibadet dönemlerine özgü uygulamalı rehber materyaller hazırlanmalı; bu rehberlerde farklı engel durumlarına uyarlanmış ibadet yöntemleri, fıkhi kolaylıklar ve ruhsatlar açık ve anlaşılır bir dille aktarılmalıdır.

13. Dijital dini materyal platformlarında engelli kullanıcılara özel filtre ve arama seçenekleri sunulmalı; kullanıcılar engel türlerine göre kendileri için üretilmiş içeriklere doğrudan ve kolayca ulaşabilmelidir.

14. Dini materyallerin engelli bireylere ulaştırılmasında posta ve kargo hizmetlerinden yararlanan sosyal sorumluluk projeleri hayata geçirilmeli; kırsal bölgelerde yaşayan ya da evden çıkamayan engelli bireyler bu projelerde öncelikli hedef kitle olarak belirlenmelidir.

5.2.4 Gelecek Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. Bu araştırma bedensel ve görme engellilerle sınırlı tutulmuştur diğer engelli bireyleri kapsayan benzer çalışmalar yapılarak din eğitimi ihtiyaçları ortaya konulmalıdır.

2. Din görevlilerinin engellilik farkındalığı düzeyi, engelli bireylere yaklaşım biçimleri ve bu alanda aldıkları eğitime ilişkin özgün araştırmalar yürütülmeli; bu araştırmalar hem nicel hem de nitel yöntemlerle derinleştirilmelidir.

3. Engelli çocukların ve gençlerin din eğitimi deneyimlerini ele alan boylamsal araştırmalar planlanmalı; din eğitiminin bu bireylerin gelişim süreçlerine uzun vadeli etkisi izleme çalışmalarıyla takip edilmelidir.

4. Camilerin ve Kur'an kurslarının fiziksel erişilebilirlik düzeylerini değerlendiren sistematik saha araştırmaları yapılmalı; bu araştırmaların bulgularından üretilen politika önerileri ilgili kurumlara raporlanmalıdır.

5. Engelli bireylere yönelik din eğitiminde teknolojik araçların (mobil uygulamalar, yapay zeka destekli erişilebilirlik araçları, artırılmış gerçeklik gibi) etkinliğini ölçen deneysel çalışmalar tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.

6. Engelli bireylerin ailelerinin din eğitimi sürecindeki rolü ve bu süreçte yaşadıkları güçlükler ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmalı; ailelerin dini destek ihtiyacı da kapsama dahil edilmelidir.

7. Farklı ülkelerdeki engelli bireylerin din eğitimine erişimini karşılaştıran uluslararası çalışmalar yapılmalı; özellikle İslam dünyasında bu alanda öne çıkan iyi uygulama örnekleri Türkiye bağlamında değerlendirilmelidir.

8. Din eğitiminin engelli bireylerin psikolojik iyi oluşuna ve yaşam kalitesine etkisini ölçmeye yönelik nicel araştırmalar tasarlanmalı; bu araştırmalarda geçerliliği kanıtlanmış ölçek araçları kullanılmalıdır.

9. Engelli bireylere yönelik din eğitimi materyallerinin mevcut durumunu envanterleyen kapsamlı bir literatür taraması ve içerik analizi çalışması yürütülmeli; bu çalışma mevcut boşlukları ve öncelikleri belirlemek açısından yol gösterici bir işlev üstlenmelidir.

10. Engelli bireylerin dini kimlik gelişim süreçlerini inceleyen kuramsal çerçeve çalışmaları yapılmalı; din psikolojisi, özel eğitim ve din eğitimi alanlarının kesiştiği bu alan disiplinler arası bir yaklaşımla derinleştirilmelidir.

11. Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinin ve din eğitimi programlarının müfredatında engellilik konusuna ne ölçüde yer verildiğini araştıran bağımsız çalışmalar yapılmalı; bu araştırmaların bulguları müfredat geliştirme süreçlerine somut biçimde yansıtılmalıdır.

12. Engelli bireylerin camilerde ve dini toplantılarda yaşadıkları dışlanma ya da önyargı deneyimlerini ele alan fenomenolojik araştırmalar tasarlanmalı; bu araştırmalar toplumsal adalet ve din eğitimi politikaları açısından önemli veriler üretecektir.

13. Engelli bireylere din eğitimi veren gönüllü ve profesyonel eğiticilerin yetkinliklerini, motivasyonlarını ve karşılaştıkları güçlükleri konu alan araştırmalar yürütülmeli; bu araştırmaların bulguları eğitici yetiştirme programlarına katkı sağlayacak biçimde raporlanmalıdır.

14. Bu araştırmada nitel yöntemle ortaya konan bulgular daha geniş örneklemlerle nicel yöntemlerle sınanmalı; geliştirilen ölçek ve envanterler Türkiye'nin farklı bölgelerinde uygulanarak genellenebilir bulgular elde edilmesi hedeflenmelidir.

KAYNAKLAR

Aktaş, S. (2023). *İşitme cihazı kullanan erişkin bireylerde COPE başa çıkma tutumları*. [Yüksek Lisans Tezi]. KTO Karatay Üniversitesi.

Başkonak, M. (2016). *Türkiye'deki lise mezunu işitme engellilerin din eğitiminde karşılaştıkları güçlükler*. [Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Başkonak, M. (2021). Covid-19 salgın sürecinde engellilere yönelik uzaktan yaygın din eğitimi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 89–119. https://doi.org/10.53112/tudear.995019

Birleşmiş Milletler. (1993). *Engelli kişilerin haklarına ilişkin standart kurallar*. BM Genel Kurulu Kararı.

Bucuka, Y. (2019). Engelliler, din ve sosyal dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(18), 899-930. https://doi.org/10.29029/busbed.581022

Ceran, S. Ö. (2013). *The role of hope and coping styles in optimism*. [Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Ciminli, A., Yılmaz, A. T., ve Kazdal, C., (2023). Investigation of the Relationship between Well- Being and Social Exclusion in Individuals with on Orthopedic Disability. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18* (37), 241-257.

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches.* (3. baskı). SAGE Publications.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches.* (4. Baskı). SAGE Publications.

Çelik, R. (2023). Ortopedik engelli bireylerin camideki din hizmetlerinde ve erişimde yaşadıkları sorunlara yönelik görüşleri. *Değerler Eğitimi Dergisi, 21*(46), 257–285. https://doi.org/10.34234/ded.1282566

Daud, M. K. M., Zakaria, M., Yusof, Z. M., Rahman, N. A., ve Mohamad, H. (2013). Gender differences in coping skills of parents with hearing-impaired children. *B-ENT, 9*(4), 319–323.

Demir, R. (2018, Mayıs 4-5). Özel gereksinimli öğrencilerin din eğitiminde karşılaşılan problemler ve çözüm önerileri. *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*. Adana, Türkiye.

Doğu, G. A. (2017). İşitme engelli elit sporcularda yaşam kalitesi. *International Journal of Contemporary Educational Studies, 3*(2), 57–67.

Durna, G. ve Coşkun, A. (2020). Din hizmetlerinde engelli bireyler: Din görevlilerinin görüşleri üzerine bir araştırma. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 29, 143-164. https://doi.org/10.29238/tbd.2007.46392

Durukan, A., ve Önal, E. (2022). Cami iç mekânlarında tekerlekli sandalye uyumlu abdest alma ünite önerisi. *Cedrus,* 10, 437-454. https://izlik.org/JA46RJ27BA

Ercan, F. Z., Arslantaş, H., ve Bilici, M. (2019). Engelli çocuğa sahip ailelerin kabulleniş süreçleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 19*(44), 597–628.

Fayız, A. N., Kılınç, G. S., ve Karadağ, S. C. (2023). İşitme engelli ve normal gelişim gösteren çocuklara sahip ailelerin sosyal destek, yılmazlık ve tükenmişliği. *Sağlık Bilimlerinde Değer, 13*(3), 325–332.

Gencer, N. (2019). *Hemodiyaliz hastalarında dindarlık ve öznel iyi oluş*. [Doktora Tezi]. Hitit Üniversitesi.

Gümüş, R. (2017). *Evde bakım ücretinden yararlanan bakıcılarda dinî başa çıkma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Gün, E. (2012). *Stresle başa çıkma, bilişsel süreçler ve dindarlık*. [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Güngör, E. (2023). *Ortopedik engellilerde dinî başa çıkma: Hatay örneği*. [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.

Gürer, B., ve Kaya, E. (2023). İşitme ve görme engellilere yönelik yaygın din eğitimi hizmetlerinde problem ve beklentiler. *Darulfunun İlahiyat, 35*(1), 247–285.

Kanger, F. (2022). Omurilik felçlisi engellileri üzerine dinî ve manevi danışmanlık odaklı nitel bir araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi, 20*(43), 105–133. https://doi.org/10.34234/ded.1045540

Karaduman, F. T., ve Aydın, A. R. (2024). Ergen sorunları ve maneviyat/manevi danışmanlık. *Academic Platform Journal of Islamic Research, 8*(3), 407–432.

Kayacı, E. (2023). İşitme engelli öğrencilerin sorunları ve dinî başa çıkma yöntemleri. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi, 9*(1), 731–761.

Koenig, H. G., Pargament, K. I., & Nielsen, J. (1998). Religious coping and health status in medically ill hospitalized older adults. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 186*(9), 513–521.

Kroll, T., Neri, M. T., & Kehn, M. (2006). Barriers and strategies affecting the utilisation of primary preventive services for people with physical disabilities: A qualitative inquiry. *Health & Social Care in the Community, 14*(4), 284–293.

Kula, M. N. (2017). Engelli gençlerin gelişim özellikleri ve din-ahlak eğitimi. *Turkish Studies, 12*(20), 167. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12287

Kula, N. (2004). Engellilere verilecek tebliğ ve irşad hizmeti. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4*(1), 17–45.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications.

Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Beltz.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook.* (2. Baskı). SAGE Publications.

Morrison, E. H., George, V., & Mosqueda, L. (2008). Primary care for adults with physical disabilities: Perceptions from consumer and provider focus groups. *Family Medicine*, *40*(9), 645–651.

Muhcu, S. (2015). *Ortopedik engellilik ve dinî başa çıkma (Trabzon örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.

Musayev, İ. (2013). *Engelli bireylerin din eğitimi*. [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Obuz, F. (2015). *İşitme engelli ergenlerde engellerle ilgili dinî atıflar ve saldırganlık*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.

Orhan, E. (2025). *İşitme engelli bireylerin dini başa çıkma yöntemleri üzerine nitel bir araştırma (Çorum Örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.

Öz, Ş. (2013). Engelli din eğitiminden özürsüz din eğitimi modelliğine: "Ötekileştirilen" özürlülerin din eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Hikmet Yurdu, 6*(11), 75-89.

Özdemir, S. (2017). Engelli bireylerin mânevî rehabilitelerinde iletişimin önemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 137–159.

Özkan, A. N. (2024). *Esmâ-i Hüsnâ içerikli psikoeğitimin dinî başa çıkma ve psikolojik sağlık üzerindeki etkisi*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Van Haitsma, K., & Warren, R. (1990). God help me:(I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. *American journal of community psychology*, *18*(6), 793-824.

Pargament, K. I., Feuille, M., & Burdzy, D. (2011). The Brief RCOPE: Current psychometric status of a short measure of religious coping. *Religions, 2*(1), 51–76. https://doi.org/10.3390/rel2010051

Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., Ellison, C. G., & Wulff, K. M. (2001). Religious coping and well-being in a national sample of Presbyterian clergy, elders, and members. *Journal for the Scientific Study of Religion, 40*(3), 497–513.

Resmi Gazete. (2005, 1 Temmuz). *Engelliler hakkında kanun (Kanun No. 5378).* Resmî Gazete (Sayı: 25868). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm

Riaz, M., & Anwar, S. (2023). Use of stress coping strategies among students with hearing impairment: A gendered-comparative study. *Global Sociological Review, 8*(1), 270–279.

Tezcan, M. (2007). Kur'an'ın bedensel engellilere yaklaşımı. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10), 137–186.

Thomas, D. R. (2006). A general inductive approach for analyzing qualitative evaluation data. *American Journal of Evaluation, 27*(2), 237–246. https://doi.org/10.1177/1098214005283748

Ünal, V. (2018). Engellilerin engelliliğe bakışı ve dine yaklaşımları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 22*(3), 1457–1482. https://doi.org/10.18505/cuid.440470

Üzümcü, M. (2018). Din öğretiminde özel gereksinimli öğrenciler için uyarlamalar. *Electronic Turkish Studies, 13*(11), 1437-1460.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yüce, M. (2022). *İşitme engelli bireylerin Diyanet İşleri Başkanlığının sunduğu din hizmetlerine yönelik görüşleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.

Yücel, M., ve Bulut, R. (2020). Bedensel engellilerin din hizmetlerine erişimlerinde yaşadığı sorunlar: Alaşehir örneği. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi, 4*(1), 70–85.

EKLER

EK A Veri Toplama Aracı

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR VE YAYIN ETİĞİ KURULU

AYDINLATILMIŞ ONAY FORMU

Sizi Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi İslam Musayev'in danışmanlığında Eda ÇİM tarafından yürütülen, "Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimi İhtiyaçlarının İncelenmesi" başlıklı araştırmaya katılmaya davet ediyoruz. Aşağıda ayrıntılı bilgileri verilen çalışmaya katılmadan önce bu formun okunması önem taşınmaktadır. Bu araştırmaya katılmak tamamen kendi iradenizle olması koşulu esasına dayanmaktadır. Araştırmaya katılmama ya da istediğiniz zaman, hiçbir sebep göstermeden ayrılma hakkına sahipsiniz. Araştırma hakkında anlamadığınız herhangi bir konuyu çekinmeden sorabilirsiniz. Elde edilecek kişisel bilgiler tamamen gizli tutulacak olup, anket sonuçlarından derlenecek istatistiki bilgiler proje sonuçlarının değerlendirileceği raporlarda ve bilimsel yayınlarda kullanılacaktır.

1. Çalışmanın Amacı
Çalışmamızın konusu genel anlamda bedensel engelli bireylerin din eğitimi almak isterken ya da alırken karşılaştıkları olumlu veya olumsuz durumları tespit etmek amacıyla ele alınmıştır. Kişi, kurum, materyal, mekan ve benzeri alanlarda karşılaştıkları sorunlar, ilgili kurum veya kişilerden beklentileri, bedensel engelli bireylerin din eğitiminden beklentilerini, almış oldukları din eğitiminin kendilerine ne gibi katkı sağladığını ortaya çıkarma amacıyla çalışmamızı yapacağız. Bu çalışmanın ise bedensel engelli bireylere destek olmasını bekliyoruz. "Din eğitimi alanında bedensel engelli bireyler için neler yapabiliriz?" sorusuna katkı sağlayacak bir çalışma olacaktır.
2.Çalışmanın Süresi: 01.02.2025-30.04.2025
3. Planlanan Katılımcı Sayısı: 10
4.Araştırmada Yapılacak Genel İşler: (Sorular hakkında genel bilgi, soru sayısı, ortalama cevaplama süresi)
Araştırma Soruları 1.Hangi engel grubuna dâhilsiniz? 2.Bir dine mensup musunuz? 3.Din eğitimi alıyorsanız ya da daha önce aldıysanız aldığınız eğitimi yararlı buldunuz mu? 4.Din eğitimi alırken ya da almak istediğinizde ne gibi zorluklarla karşılaşıyorsunuz? 5.Din eğitiminin sizin açınızdan önemi nedir? 6.Şu an din eğitimi alıyor musunuz? 7.Din eğitimi sizce hayatınızda ne gibi farklılıklar kattı? 8.Din eğitimi sağlık sorunlarınızla başa çıkmanızda etkisi var mı? Var ise nasıl? 9. Din eğitimi alırken dikkat ettiğiniz hususlar nedir? 10.Din eğitimi materyallerine ulaşabiliyor musunuz?

Ek A'nın devamı

11.Din eğitiminde materyallere ulaşmakta ne gibi zorluklarla karşılaşıyorsunuz?
12.Din eğitiminde ulaştığınız materyalleri yeterli buluyor musunuz?
13.Din adamları (imam, vaiz vb.) ile iletişim kurabiliyor musunuz?
14.Din adamları ile olan iletişiminizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
15.Din eğitimi veren kurumları tanıyor musunuz?
16.Din eğitimi veren kurumların engelli bireylere yönelik hizmetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
17.Din eğitiminin engelli bireylere ulaştırılmasını hangi hususlar için gerekli görüyorsunuz?
18.Sizce din eğitimi engelli bireylere nasıl daha iyi ulaştırılabilir?
19.Engelli bireyler için din eğitimini almalarını kolaylaştıracak ne tür düzenlemeler yapılmalıdır?
20.Sizce din eğitimi materyalleri engelli bireyler için nasıl geliştirilmelidir?
21.Din eğitimi almak istiyorsanız ne tür desteğe ihtiyaç duyuyorsunuz?
22.Din eğitimi ile ilgili olumsuz bir olumsuz bir deneyim yaşadınız mı?
23.Din eğitimi ile ilgili olumsuz bir durum yaşadıysanız sizi nasıl etkiledi?
24.Din eğitimi alıyorsanız, aldığınız din eğitimi yaşadığınız sağlık sorunlarının varlığını kabul etme hususunda etkili oluyor mu?
25.Hayatınız boyunca din eğitimi almamış olsaydınız, engel durumunuzu nasıl açıklardınız?

Katılım Onayı:
Yukarıda yapılan açıklamaları okudum ve anladım. Araştırma hakkında yazılı ve sözlü açıklama tarafıma yapıldı, sorularımı sordum ve tatmin edici yanıtlar aldım. İstediğim zaman araştırmadan ayrılma hakkına sahip olduğum bilinci ile çalışmaya gönüllü olarak katılmayı onaylıyorum. Bu formun bir kopyası tarafıma verildi.

Katılımcının adı soyadı: _____ Tarih: __ /__ /_____

Katılımcının imzası: _____

Sorumlu Araştırmacının adı soyadı: **Eda ÇİM**

İmzası: _____

EK B Etik Kurul Raporu

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu

TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI	TOPLANTI TARİHİ
1	63	7.01.2025

DAĞITIM YERLERİNE

Dr. Öğr. Üyesi İslam MUSAYEV'in yardımcı araştırmacı, Eda ÇİM'in sorumlu araştırmacı olarak yapmayı planladıkları **"Bedensel Engelli Bireylerin Din Eğitimi İhtiyaçlarının İncelenmesi"** isimli çalışmasıyla yapacağı **'Mülakat'**; Kurulumuzca uygun bulunmuştur.

Bu bilgiler ışığında; onam formlarının gönüllülere imzalatılarak gerekli bilgilendirmelerin yapılması, veri toplama araçlarının (anket, ölçek, mülakat,...) uygulama izninin gerekli kurumlardan alınması, çalışmada kullanılacak olan veri toplama araçlarını geliştiren kişilerden müsaadelerinin alınmış olması, çalışmada ses/görüntü kaydı alınacaksa katılımcılardan gerekli izinlerin alınması, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında kişisel verilere dikkat edilerek katılımcılardan rızalarının alınması, veri toplamaya etik kurul kararından sonra başlanması ve etik davranış ilkelerine uyulması şartıyla söz konusu araştırmanın yapılmasına toplantıya katılan üyelerin oybirliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Muharrem ÇETİN Kurul Başkanı	Prof. Dr. Yavuz UNAT Başkan Yardımcısı	Prof. Dr. Burhan BALTACI Kurul Üyesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI Kurul Üyesi	Prof. Dr. Tolga ULUSOY Kurul Üyesi	Prof. Dr. Abdullah Çağrı BİBER Kurul Üyesi
Prof. Dr. Kutay OKTAY Kurul Üyesi		

Ek: İlgili Çalışmanın Başvuru Evrakları

DAĞITIM LİSTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kuruluna
Sayın Dr. Öğr. Üyesi İslam MUSAYEV

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu: 434MHAF
Belge Takip Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/kastamonu-universitesi-ebys

Adres: Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü, Kuzeykent Kampüsü, Merkez/Kastamonu
Telefon No: (0 366) 2801012
Faks No: (0 366) 2801139
e-Posta:
İnternet Adresi: www.kastamonu.edu.tr
Kep Adresi: kastamonuuniversitesi@hs01.kep.tr
Bilgi için : Serdar Durur
Raportör
Telefon No: (0 366) 2801144 - 1144